T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE'DEKİ ÇALIŞMALAR IŞIĞINDA VE KIRGIZ TARİHÇİLERE GÖRE HOKAND HANLIĞI

FATİH YAVUZ

TEZ DANIŞMANI

YRD. DOÇ. DR. HASAN DEMİROĞLU

EDİRNE 2015

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatih YAVUZ tarafından hazırlanan **TÜRKİYE'DEKİ ÇALIŞMALAR IŞIĞINDA VE KIRGIZ TARİHÇİLERE GÖRE HOKAND HANLIĞI** konulu **YÜKSEK LİSANS** Tezinin sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliğinin 15.-16. Maddeleri uyarınca 28.07.2015 günü saat 14:00 'da yapılmış olup, tezin kabul edilmesine **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Yrd. Doç. Dr. Ali AHMETBEYOĞLU	Kabul	
Yrd. Doç. Dr. Cengiz FEDAKAR	kabul	
Yrd. Doç. Dr. Hasan DEMİROĞLU (Danışman)	kabul	

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10084119
Yazar Adı / Soyadı	FATİH YAVUZ
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 52219782062
Telefon	5352761026
E-Posta	fyavuz78@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Türkiye'deki Çalışmalar Işığında ve Kırgız Tarihçilere Göre Hokand Hanlığı
Tezin Tercümesi	In The Light Studies on Turkey and According to Kyrgyz historians, Khanate of Kokand
Konu	Tarih = History
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	Tarih Bölümü
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Genel Türk Tarihi Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2015
Sayfa	91
Tez Danışmanları	YRD. DOÇ. DR. HASAN DEMİROĞLU 31855799276
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	
Kısıtlama	36 ay süre ile kısıtlı

Tezimin,Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine izin veriyorum. Ancak internet üzerinden tam metin açık erişime sunulmasının 10.08.2018 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.
NOT: Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.

10.08.2015

İmza:.....

Tezin Adı: Türkiye'deki Çalışmalar Işığında ve Kırgız Tarihçilere Göre Hokand Hanlığı

Hazırlayan: Fatih YAVUZ

ÖZET

Hokand hanlığı Özbekistan, Kırgızistan ve Güney Kazakistan toprakları içinde yer almıştır. Özbek boyu Minglerin lideri olan II. Şahruh Fergana vadisinde kurduğu bağımsız bir hanlık olan Hokand Hanlığı, Ming hanedanlığından gelen hanların yönetiminde 1700'den 1876'ya kadar varlığını sürdürmüştür. Fergana vadisi, Margilan, Andican, Hokand ve Namangan vilayetlerinden oluşmaktadır.

Hokand Hanlığı, Alim Han (1798–09), Ömer Han (1809–22), ve Muhammad Ali Han (1822–42) dönemlerinde siyasi güç ve bölgesel yayılma bakımından en iyi durumuna ulaştı. Hanlık, Taşkent, Hocent, Karategin, Darvaz, Kulob ve Oş şehirlerini topraklarına kattı. Ayrıca hanlar, Akmescid, Evliya Ata ve Pişpek'i de içine alan Kazak bölgelerinde ve bunların sınırlarında bir dizi güçlü kaleler inşa etmişlerdi.

19. yüzyılın ortalarında Çarlık Rusya'sı Merkezi Türkistan'ı işgal etmeye başladı. Rus birlikleri 1865 yılında Taşkent'i ve 1866 yılında da Hocent'i işgal etti. Bu büyük toprakların kaybı Hokand hanı Hüdayar Han'ı vergileri artırmaya zorladı ki bu da bazı feodal beylerin ve halkın arasında hoşnutsuzluğun artmasına neden oldu. Bu durum 1873-76 yıllarında Hokand isyanı ile sonuçlanmıştı. İki ayda Rus birlikleri isyancıları bastırdı. 1876 yılında Hokand Hanlığı ortadan kaldırılmış ve yerine Fergana vilayeti kurularak Rusya'nın Türkistan Genel Valiliği'nin bir parçası olmuştu.

Anahtar Kelimeler: Hokand Hanlığı, Hokand, Taşkent, Çarlık Rusya'sı, Fergana

Name of The Thesis: In The Light Studies on Turkey and According to Kyrgyz historians, Khanate of Kokand

Prepared by: Fatih YAVUZ

ABSTRACT

Khanate of Khokand is located within borders of Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and south Kazakhstan. Shahrukh II, head of Uzbek tribe Minglar established an independent khanate in the Fergana valley. The khanate of Khokand existed as such from 1700 to 1876, under khans of the Ming dynasty. The Fergana valley made up by the vilayets of Margelan, Andizhan, Khokand and Namangan.

The Kokand khanate attained its greatest political power and territorial expansion under the khans Alim Han (1800–09), Omar Han (1809–22), and Muhammad Ali Han (1822–42). The khanate annexed the cities of Tashkent, Khodzhent, Karategin, Darvaz, Kuliab, and Osh. Also the khans constructed a series of strong fortresses on their frontiers with the Kazakh domains, including Ak-Mechet, Aulie-Ata, and Pishpek.

In the mid-19th century, Tsarist Russia began its occupy of Central Turkestan. On 1865, Russian troops occupied Tashkent, and on 1866, Khodzhent. The loss of these vast lands forced the ruler of the Kokand khanate, Khudayar Khan, to raise taxes, which led to increased discontent among the people and some feudal lords, resulting in the Kokand Rebellion of 1873-76. The uprising finally undermined the Kokand khanate from within. In two months, the Russian troops crushed the insurgents. On Feb. 19, 1876, the Kokand khanate was abolished and the Fergana Region was formed in its place, becoming part of the Turkestan Governor-Generalship of the Russia.

Keywords: Kokand khanate, Kokand, Tashkent, Tsarist Russia, Fergana

ÖNSÖZ

Şibanoğulları'ndan (Şeyban-Şeybani) olan Şahruh liderliğinde 1700 yılında, Fergana'da bir hanlık kuruldu. En iyi döneminde hanlığın sınırları, Taşkent ve Yesi şehirlerini içine alıyor ve Balkaş Gölü'ne kadar uzanıyordu. Hokand Hanlığı 1868'de Rus himayesini kabul etmek zorunda bırakıldı. 1876'dan itibaren de, tamamen Rus hâkimiyetine alınarak ortadan kaldırıldı. Bu dönem hakkında çok fazla araştırma olmaması ve olanların da daha çok Osmanlı Devleti ile ilişkiler üzerine yoğunlaşmış olması konunun seçilmesinin temel gerekçesidir.

Yapılan kaynak taramalarında yerli ve yabancı eserler incelenmiştir. Konuyla alakalı Türkçe kaynaklardan Ahmet Zeki Velid Togan, Akdes Nimet Kurat, Baymirza Hayıt, Üçler Bulduk ve Nurettin Hatunoğlu gibi değerli isimlerin eserlerinden, yabancı eser taramasında ise V. Nalivkin, A. Hasanov, K. Usenbayev, Barthold, V. Ploskih, R.N. Nabiev, H.N. Bababekov, T.K Beysembiyev gibi yazarların Hokand Hanlığı ile ilgili kitap ve makalelerinden yararlanılmıştır.

Tezin giriş bölümünde, Türkistan coğrafyasından bahsedilerek bölge tarihi hakkında genel bilgi verilmiş ve Hokand Hanlığı'nın kuruluşunda etkili olan olaylara değinilmiştir. Ayrıca hanlığın kurulduğu Fergana vadisi hakkında hem coğrafi açıdan hem de tarihi açıdan bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde, Hokand Hanlığı'nın kuruluş safhası ve devlet olma yolunda kat ettiği aşamalar anlatılmış, dönemin hanları ile alakalı bilgiler verilmiştir. Tarihler 1700 yılını gösterdiğinde, Ming adındaki Özbek boyuna mensup olan Şahruh, Fergana vadisindeki Hokand şehrinde hanlığını şekillendirmeye başlamıştı. Daha sonra yerine geçen Abdurrahim, kendi devrinde orduyu güçlendirmişti. Kırgızların bu dönemde hanlığa katılması da bu güçlenmeyi olumlu yönden etkilemişti. Yaptığı seferlerle Hokand Hanlığı'nın sınırlarını Fergana vadisinde sağlamlaştıran Abdurrahim, öldükten sonra yerine Abdulkerim geçti.

Abdulkerim döneminde devletin güçlenmesi devam etmişti. Bu dönemde bölgede Kalmık tehlikesi baş göstermişti. Kalmıklar zorla Fergana'dan çıkarılmış ancak bu olaylar ve Abdulkerim'in ölmesi Hokand Hanlığı'nın içinde karışıklıklara sebep olmuştu. Başa geçen Erdana, Kalmık tehlikesini tamamen ortadan kaldırmakla kalmamış, hanlığın sınırlarını genişletmeye devam etmişti. Daha sonra başa geçen Narboto döneminde hanlık iç karışıklıklarla uğraşmış, Alim Han döneminde de bu sorunlar devam etmiştir. Alim Han, başa geçtikten sonra hanlığın farklı yerlerinde çıkan isyanları bastırmış, iç düzeni sağlamış ve ülkenin topraklarını yeniden genişletmeye başlamıştır.

Alim Han'dan sonra ülkenin başına geçen Ömer Han döneminde Rus tehlikesi kuzeyde belirmeye başlamıştı. Ömer Han bu tehlikeye karşı önlemler almaya başlamıştı. Bu önlemlerden biri de Osmanlı Devleti'ne elçi göndererek yardım istemesiydi. Ömer Han döneminden sonra Muhammed Ali Han dönemi gelmektedir. Hanlığının ilk yıllarında devleti en yüksek seviyesine çıkaran Muhammed Ali Han, daha sonraki yıllarda otoritesini korumak için sertliğe başvurmuş, bu da hem çevresindekiler hem de halkı tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu duruma tepki olarak Hokand'a davet edilen Buhara Sultanı Emir Nasrallah, Hokand ordusunu yenmiş ve başkenti zapt etmiştir. Muhammed Ali Han'da mücadele esnasında hayatını kaybetmiştir.

İkinci bölümde, hanlığın duraklama dönemi ve yıkılma sürecine giden yol anlatılmıştır. Hanlıkta işlerin kötüye gitmesi, hanların iç mücadeleler ile uğraşması, bölgede varlığı gün geçtikçe artan Rus işgali bu bölümün ana konularıdır. Dönemde başa geçen Şer Ali Han, Hüdayar Han, Molla Han devirlerinde olduğu gibi kısa süreli tahta geçişler sıkça görülmüş, bu da hanlığın istikrarına olumsuz yönde etki etmiştir. Hanlık içindeki iç mücadelelere birde Buhara Emiri Nasrallah'ında karışmasıyla Hokand Rus işgaline açık bir bölge haline gelmiştir.

Rus birlikleri, 1860 senesinden itibaren Hokand askerleri ile karşılaşmaya başlamıştı. Rus istilâsından hemen önce, Taşkent, Buhara emîrinin eline geçti. Bu arada Ruslar, Çüy ırmağına kadar ilerlediler ve bütün Hokand kalelerini yıktılar. Bir

süre sonra da başta Evliyâ Ata ve Taşkent olmak üzere önemli şehirleri ele geçirdiler. Bu işgale karşı Hokand Hanlığı ordusunun başkumandanı olan Kıpçak Türklerinden Alimkul, Ruslarla girdiği çatışmalarda büyük kahramanlık gösterdi. Ancak Alimkul şehit düştükten sonra Ruslar, Taşkent'i ele geçirebildiler.

Üçüncü bölümde ise Rusların, Kazan Hanlığı'ndan başlayarak Hokand kapılarına kadar süren süreçte Türkistan coğrafyasında nasıl ilerlediklerinden bahsedilmiş ve hanlık içinde ve dışında meydana gelen olumsuzlukların sonucunda hanlığın nasıl yıkıldığı ele alınmıştır. Rusların Türkistan'ı işgali 1552 yılında Kazan Hanlığı'nın işgali ile başlamıştı. Bu işgal, 1800'lü yıllara geldiğinde Fergana'ya kadar genişlemişti. XVI. yüzyılda Kazan, Sibir ve Astrahan hanlıklarını işgal eden Ruslar, yaklaşık iki yüzyıl sonra Kazak topraklarında görülmeye başlandılar. Bu bölgenin ele geçirilmesi Ruslar için biraz zaman almıştı. Bölgedeki iç karışıklıklardan yararlanarak buraya hâkim olan Ruslar için Kazak topraklarının işgali, Türkistan'ın güney bölgelerinin dolayısıyla da Hokand topraklarının ele geçirilmesinin önünü açmış oldu.

Kazak bölgelerinde hâkimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra Fergana'nın kuzeyindeki şehirleri işgal eden Ruslar, sırasıyla Buhara ve Hokand hanlıklarına ait toprakları ele geçirdiler. 1876 yılında Rus Çar'ı bir emir yayınlayarak, Hokand Hanlığı'na son verdiğini ilan etti. Böylece Hokand Hanlığı, Fergana Eyaleti adıyla Çarlık Rusya'sına bağlandı.

Hazırlamış olduğum bu tez çalışmasının her aşamasında maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen tez danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Hasan DEMİROĞLU'na sonsuz teşekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca değerli zamanlarını ayırıp bana yardımcı olan kıymetli hocalarım Prof. Dr. İbrahim SEZGİN, Yrd. Doç. Dr. Cengiz FEDAKAR, Yrd. Doç. Dr. Aziz TEKDEMİR hocalarıma teşekkürlerimi sunarım. Kırgızistan'da yaptığım araştırmalarda çok büyük desteklerini gördüğüm Roza ABDIKULOVA ve Ali Rıza YETER hocalarıma teşekkürlerimi sunarım. Bişkek'te bana her türlü yardımı sağlayan Kırgızistan Milli Kütüphanesi çalışanlarına da teşekkürlerimi sunarım. Tezin yazımında ve hazırlanmasında büyük

yardımını gördüğüm Yasin KARAKUŞ'a, çevirilerdeki yardımlarından dolayı Narman İSLAM'a ayrıca teşekkürlerimi sunarım. Sürecin en başından beri destekleri ile yanımda olan Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi ve birim çalışanlarına sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yine yoğun çalışma sürecimde her türlü sıkıntımda maddi, manevi yanımda olan aileme teşekkürlerimi sunarım.

Fatih YAVUZ

Ağustos 2015 – Edirne

İÇİNDEKİLER

ÖZET i
ABSTRACT ii
ÖNSÖZ iii
KISALTMALAR LİSTESİ ix
GİRİŞ 1
I. BÖLÜM 12
HOKAND HANLIĞI'NIN KURULUŞU ve YÜKSELİŞİ 12
A. HANLIK ÖNCESİ DÖNEM 13
B. ALTIN BEŞİK EFSANESİ 16
C. HANLIĞIN KURULUŞU 17
D. ŞAHRUH DÖNEMİ (1709-1721) 22
E. ABDURRAHİM DÖNEMİ (1721-1733) 23
F. ABDÜLKERİM DÖNEMİ (1734-1750) 25
G. ERDANA DÖNEMİ (1752-1769) 27
H. SÜLEYMAN DÖNEMİ (1769-1770) 28
I. NARBOTO DÖNEMİ (1770-1798) 29
İ. ALİM HAN DÖNEMİ (1798-1809) 30
J. ÖMER HAN DÖNEMİ (1809-1822) 33
K. MUHAMMED ALİ HAN DÖNEMİ (1822-1842) 36
II. BÖLÜM 39
HOKAND HANLIĞI'NIN GERİLEMESİ ve RUSLARLA MÜCADELESİ 39
A. İBRAHİM HAYAL DÖNEMİ (1842) 40
B. ŞER ALİ DÖNEMİ (1842-1845) 40
C. MURAD HAN DÖNEMİ (1845) 41
D. I. HÜDAYAR HAN DÖNEMİ (1845-1858) 42
E. MOLLA HAN DÖNEMİ (1858-1862) 43
F. ŞAH MURAD DÖNEMİ (1862) 44
G. II. HÜDAYAR HAN DÖNEMİ (1862-1863) 44
Ğ. SULTAN SEYİD DÖNEMİ (1863-1865) 45
H. III. HÜDAYAR HAN DÖNEMİ (1865-1875) 47

I.NASRİDDİN DÖNEMİ (1875-1876)..... 49
İ. POLAT HAN DÖNEMİ (1876)..... 49
III. BÖLÜM..... 52
TÜRKİSTAN'DA RUS İŞGALİ DÖNEMİ ve HOKAND HANLIĞI'NIN SONU
..... 52
A. RUSLAR VE TÜRKİSTAN..... 53
B. İŞGAL DÖNEMİ..... 55
SONUÇ..... 67
KAYNAKÇA..... 70

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.m.	: Adı Geçen Makale
B.	: Bölüm
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Haz.	: Hazırlayan
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
s.	: Sayfa
Terc.	:Tercüme eden kişi

GİRİŞ

Türklerin yaşadığı bölge olarak adlandırılan Türkistan coğrafyası genel olarak bugünkü sınırları itibarıyla güneyde, Kunlun, Hindikuş, Firuz Kuh, Barabamis, Hazar Meşhed, Kopet dağı, Astrabat sahilindeki Gürgen nehri; batıda, Hazar denizi, Bükey çölü ve Yayık nehri; kuzeyde, Urak dağlarının güneyinden Aral-İrtiş'i besleyen alanların kuzey yamaçları, Altay dağlarının güney yamaçları, doğuda, Moğolistan Altaylarında "Burcunköl"de 93 derece boylam 47,50 derece enlemden, Doğu Tiyenşan' da 43-90 derece Karlıktav dağlarından Bulungur'a ve oradan da güneybatıya doğru Kuruktağ ve Ustuntağ üzerinden Kunlun'un Arkatağ sınırına, diğer bir deyişle 40-97 enlem ve boylamından 32-89 dereceleri arasındaki sahadır[1]. Şuanda Çin Halk Cumhuriyeti toprakları içerisinde özerk bir cumhuriyet olan Sincan-Uygur Bölgesi'ne de Doğu Türkistan denir. Batı Türkistan'ın (Merkezi Türkistan) güneyinde yer alan ve genellikle Orta Doğu ülkeleri içerisinde kabul edilen Afganistan da Batı Türkistan (Merkezi Türkistan) içerisine dâhil edilmektedir[2].

Tarihte Türkistan kelimesi, Gök Türklere tabi olan ülkeler anlamına gelecek şekilde, Sasaniler tarafından kullanılmış olduğu gibi, 8. y.y. Ermeni tarihçisi Musa Harinaki'nin coğrafyasında "Turkastanak" şeklinde, eski Yunanlıların "Skythia"[3] kelimesi karşılığında kullanılmıştır. Musa Harinaki, o dönem için Türkistan ülkesinin sınırlarını da göstererek, batı sınırını Etil diğer adıyla İdil (Volga), doğusunu İmavs başka bir tabirle Tanrı dağlarının doğu kesimleri, güneyini Maveraünnehir'in karşılığı olan Sodik diğer bir deyişle Soğd ile Arik, Horasan olduğunu ayrıca belirtmiştir. Arap coğrafyacılardan İbn Hurdadbih (M. 848'de) "Türkistan" karşılığı olarak "Bilad al Türk" kelimesini kullanmıştır[4].

---

[1] Ahmet Zeki Velid Togan, "Türkistan İsmi, Sınırları ve Yüzölçümü Hakkında", **Yeni Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler,** İstanbul 2005, s. 37.
[2] İbrahim, Atalay, "Türk Dünyası'nın Coğrafyası", **Türkler**, C. 1, Ankara 2002, s. 242.
[3] Türkçedeki karşılığı İskitya olan bu kelime Asur kaynaklarında Aşguzai, Pers kaynaklarında Saka ve Çin kaynaklarında Sai olarak geçmektedir. Bkz. İlhami Durmuş, "İskitlerin Kimliği",**Türkler**, C.1, Ankara 2002, s. 620.
[4] Togan, **a.g.e.**, s. 26.

Tarih boyunca Türkistan adıyla bir devlet veya hanlık kurulmadığı halde, Merkezi Asya'nın büyük bir bölümünü oluşturan ve eski çağlardan beri Türklerin anayurdu olarak kabul edilen ülkeye Türkistan denmiştir. Genellikle değişik isimler altında kurulan çok sayıda Türk, İslam ve Moğol devletlerinin sınırları değiştikçe, ana hatları belli olmakla beraber Türkistan'ın zihinlerdeki sınırları da değişmiştir.

Türkistan coğrafyasının Rusya ve Çin tarafından istilasından sonra, kararlı bir şekilde Ruslaştırma, asimilasyon ve değişik Türk boylarını ayrı birer millet olarak göstererek aralarındaki her türlü kültürel ve tarihi bağları koparma, böylece "böl, parçala, yönet" politikasını sürdürmelerinin bir neticesi olarak, özellikle "Türk, Türkçe, Türkistan" gibi kelimeler her türlü resmi yazışmalardan çıkarılmıştır. 1917 ihtilalından sonra yavaş yavaş yaygınlaştırılan ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da tamamen Türkistan yerine kullanılan "Orta Asya" ilmi yönden yanlış kavram olduğu gibi, bu ismin daha önce kullanıldığına da pek rastlanmaz. Hâlbuki ilk defa belli bir idari birim ismi olarak "Türkistan" tabiri, Ruslar tarafından kullanılmıştır. Ruslar 1865'e kadar işgal ettikleri topraklara, idaresi Orenburg valiliğinde kalmak üzere "Türkistan Vilayeti" adını vermiştir. Böylece asırlardan beri yurt anlamında kullanılan Türkistan, ilk defa idari bir birim sıfatını kazanmıştır[5].

Türkistan'ın erken dönemiyle alakalı Çarlık dönemi Rusya'sı ve onu takip eden SSCB dönemlerinde bölgede birçok kazı yapılmıştır. Bu kazılarda elde edilen eserler Petersburg (Leningrad)'daki Ermitaj Müzesinde toplanmıştır. Bu müze aralıklarla Türkistan bölgelerinde yapılan bazı çalışmaları yayınlamaktadır[6].

Batı Türkistan'ın güney bölgelerinde, Aşkabat yanındaki Anav şehri harabelerinde eski bir medeniyet keşfedilmiştir. Zaman olarak M.Ö. 4500-9000 senelerine kadar eski olduğu tahmin edilmektedir. Tobul ve Yayık havzalarında da M. Ö. 800-1300 senelerine ait ve aynı Anav tipinde bir medeniyet 1920-25 kazılarında meydana çıkarılmıştır. M.Ö. IX.- VII. asırlarda yaşadığı Çin, Yunan ve

---

[5] Zeki Velidi Togan, **Türk Türkistan**, İstanbul 1960, s. 7-9, Alâeddin Yalçınkaya, **Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan**, İstanbul 1997, s. 28.

[6] Hasan, Bahar, "Türkistan'nın Coğrafi Konumu ve İlkçağ Kaynaklarına Göre Tarihi", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sa. 1, Konya 1994, s. 235.

Asurî kaynaklarından öğrenilen Saka Devleti'nin varlığı ilk tarihi hadise olarak bilinir. Tiyanşan, Maveraünnehir ve Doğu Türkistan'da yaşayanlara Saka, Yedisu'da yaşayanlara Şu ismi verilmiştir. Sakalar ve Şuların, Uysunlarla Gök Türklerin ve Türkistan'ın şimdiki Kent Türklerinin, Kaşgarlıların, Tarançıların kuzeydeki Yakut Türklerinin ataları olabileceği düşünülmüştür. Ayrıca bölgede daha önce yaşamış bir kavim olan Masagitlerin ise pek eski zamanlardan beri Sır Derya ve Amu Derya'nın kıyıları ile Aral gölü etrafında ve Hazar Denizi doğularında yaşayan Türkmenlerin, Peçeneklerin, Kun ve Oğuzların hatta Eftalit, Kank ve Karlukların ataları olabileceği tahmin edilmektedir[7].

Tezimize konu olan Hokand Hanlığı'nın toprakları milattan sonraki yüzyıllarda bölgenin yerel hâkimleri tarafından yönetilmiş olup, VI. yüzyılın sonlarında ve VII. yüzyılın başlarında bölge Batı Gök Türklerinin nüfuzuna girmiştir. Daha sonra buraya Araplar seferler düzenlemeye başlamış[8], Arap fetihlerinden sonra Samanilerin bölgeye hâkim oluşu, Karahanlıların güçlenmesiyle son bulmuştur. Karahanlıların zayıflamasıyla bölgede ilk önce Karahitaylar, ardından da onları mağlup eden Harezmşahların tesiri görülmüştür[9].

Moğolların güçlenip, sınırlarının Harezmşahlara kadar geldiği bir dönemde Cengiz Han, Harezmşahlar ülkesine ticaret yapmaları için bir tüccar kafilesi göndermişti. Ancak bu kafile, Harezmşah hanının emriyle idam ettirilmiş, bu da bir bakıma yakında başlayacak olan Moğol-Harezmşahlar savaşının başlangıcı olmuştur[10]. Moğolların Otrar'ı almasıyla Cengiz Han'ın Türkistan coğrafyasındaki işgal hareketleri başlamış oldu. Şehir teslim olduktan sonra ordu, Semerkant'a yönelmiş, ayrıca Buhara'yı hakimiyetine almak isteyen Cengiz Han burayı da kuşatmıştı. Kuşatma esnasında Buhara askerleri komutanları öncülüğünde şehri terk

---

[7] Ahmet Zeki Velidi, Togan, **Bugünkü Türkîli (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, C. 1, İstanbul 1981, s. 86-91, İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 2006, s. 51-52.

[8] Araplar seferleri için bkz; Hamilton Alexander Roskeen Gibb, **Orta Asya'da Arap Fetihleri**, Terc. Hasan Kurt, Ankara 2005.

[9] Bkz. Ahmet Taşağıl, **Gök-Türkler**, Ankara 2012, Aydın Usta, **Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni**, İstanbul 2007, Ömer Soner Hunkan, **Türk Hakanlığı Karahanlılar (766-1212)**, İstanbul 2007, İbrahim Kafesoğlu, **Harezmşahlar Devleti Tarihi**, Ankara 2000.

[10] Alaaddin Ata Melik Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşa**, Terc. Prof. Dr. Mürsel Öztürk, Ankara 2013, s. 116-118.

etmiş, bunu gören halk teslim olmaya karar vermişti. Moğollar şehre girince halk üstündeki elbise ile bütün mal ve mülklerini bırakmıştı. Şehirde kalanlar öldürülmüş, bütün Buhara yağmalanmıştı[11].

Cengiz Han'nın Buhara'dan sonra yöneldiği Semerkant şehrinin akıbeti de diğer şehirler gibi olmuştu. Halk şehirden kovulmuş, şehir Moğol askerlerince yağmalanmış ve şehrin savunmasına katılanlar öldürülmüştü[12].

Moğol orduları Otrar, Buhara ve Semerkant'ı ele geçirdikten sonra Horasan'a yöneldiler. Horasan eyaleti o vakit pek gelişmiş olup dört vilayete ayrılmıştı. Merkezleri Merv, Herat, Nişabur ve Belh idi[13]. 1221 yılında Amu Derya'yı geçen Cengiz Han, Belh şehrini zapt etti ve ordusuna bağlı birçok kolorduları hususi vazifelerle muhtelif yerlere göndererek Talkan şehrine yaklaştı[14].

Müthiş bir tufan ve sel şeklini alan Moğol İmparatorluğu döneminde Orta Tiyanşan'da İli, Isık Göl, Çüy, Talas havzasında Usun, Gök Türk, Türgiş ve Karahanlılar çağında kurulan Türk şehirleri, çeşit sebeplerden dolayı harap oldu. Cengiz Han'ın oğulları buraları birer otlak haline getirdi. Bahsi geçen bölgedeki halk 14. asrın ilk yarısında Maveraünnehir taraflarına geçtiler. Daha önce Taciklerin çoğunlukta olduğu birçok önemli şehrin ahalisi, Cengiz Han'ın Batı'ya yönelişi sırasında Doğu Türkistan'a, Çağataylılarla İlhanlıların savaşları sırasında Horasan'a sevk olunmuşlardı. Bunların yerini Türkler doldurdu. Bu dönemde bölgenin resmi dili Türkçe idi; Uygur ve Arapça yazıları kullanılıyordu[15].

Cengiz Han, ölümünden hemen önce Tangut halkı üzerine sefere çıkmıştı. Tangut idarecisi Burkan ile görüşürken rahatsızlanmıştı. Han, Burkan'ın idamına

---

[11] Vasily Vladimirovich Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1990, s. 431-435; Jean, Paul, Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, Terc. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, İstanbul 2001, George Vernadsky, **Moğollar ve Ruslar**, Terc. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul 2013.

[12] İbrahim Kafesoğlu, **Harezmşahlar …..**, Ankara 1984, s. 437-438.

[13] Abraham Constantin D'Ohsson, **Moğol Tarihi**, Terc. Bahadır Apaydın, İstanbul 2008 s. 106.

[14] Boris Yakovleviç Vladimircsov, **Cengiz Han (Çingis-Xan)**, Terc. Hasan Ali Deniz, İstanbul 1950, s. 100.

[15] Togan, **Bugünkü Türkîli…..**, s. 101-102.

karar vermiş, halkı da tarumar ederek her tarafa dağıtmıştı[16]. Aynı yıl (1227'de) hasta düştü. Kumandanlarına "Ölürsem gizli tutun" diye emir verdi. Hastalığının yedinci gününde öldü[17].

Cengiz'in ölümünden sonra Moğol İmparatorluğu'nda bir kargaşa durumu hâsıl oldu ve dağılma sürecine girdi. Moğol İmparatorluğu'ndaki kargaşanın en önemlisi veraset hakkında bir kanunun bulunmaması idi. Her hanın ölümünden sonra halefinin kim olacağı meselesi uzun araştırma ve değerlendirmelere bağlıydı[18].

Maveraünnehir ve Fergana bölgesi, bundan sonra Moğolların Çağatay ulusuna aitti. Buna rağmen Türkler, XIV. yüzyılın ortalarına kadar, bu ulusu, dil yönünden Türkleştirmeye, din yönünden de İslamlaştırmaya muvaffak oldular. Çağatay ulusu devri XIII. ve XIV. yüzyıllar, - Türk literatüründe Emir Temir veya dünya literatüründe Temurlenk olarak adı geçen Emir Timur tarafından 1370 yılında sona erdirildi. Emir Timur, askeri bir lider ve bir devlet adamı olarak yönetimi süresince, doğuda Altay dağlarına batıda Karadeniz ve Akdeniz'e, güneyde de Hindistan'a kadar uzanan bir imparatorluk kurmaya muvaffak oldu[19].

1360 yılına gelindiğinde ilk etapta birlikte hareket ettiği Emir Hüseyin ile arası açılan Emir Timur, onunla giriştiği mücadelede onu öldürüp, haremine ve hazinelerine el koydu. Semerkant'a gelen Emir Timur 1370 yılında tahta oturdu[20].

---

[16] Ahmet Temir, **Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han**, Ankara 1989, s. 101.

[17] d'Ohsson, **a.g.e.**, s. 144. Cengiz Han'ın naşı, imparatorluğun başkenti Karakurum'a sevk edildi. Ancak gömüldüğü yeri ile alakalı farklı efsaneler vardır. Cengiz Han'ın mezarını muhafaza etmekle askerler değil, bir Moğol kabilesi görevlendirildi. Moğollarda ölülerin gömüldükleri yerleri göstermemek ve ruhlarının sessizliğini bozmamak için adlarını söylememek âdeti var olduğundan ve Cengiz Han'ın gömüldüğü alanın ormandaki yeri kayıp olduğundan, tarihin en büyük fatihinin mezarı bugün artık bilinmemektedir. Bkz. Nazile Abbaslı, **Cengiz Han**, İstanbul 2001, s.212.

[18] Vasily Vladimirovich Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Dersleri**, Haz. Hüseyin Dağ, Ankara 2004, s.159.

[19] Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, Ankara 1995, s. 1-2.

[20] Nizamuddin Şami, **Zafername**, Terc. Necati Lugal, Ankara 1987, s. 70-73, İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, Ankara 1995, s. 6-7, Christopher Beckwith, **İpek Yolu İmparatorlukları Bronz Çağı'ndan Günümüze Orta Asya Tarihi**, Terc. Kürşat Yıldırım, Ankara 2011, s. 168.

1370 yılında Emir Timur, Maveraünnehir'deki en güçlü kişiydi ve Semerkant onun merkezi olmuştu. Emir Timur, Maveraünnehir'e hâkim olduktan sonra kendisine karşı çıkan beyleri itaat altına almıştı. Bundan sonraki hedef Sibirya düzlükleri ve İran, Çin, Hindistan gibi Asya ülkeleri ile Avrupa'da yer alan Güney Rusya ve İskandinav ülkelerini birbirine bağlayan ana yolların kavşak noktasında bulunan Harezm bölgesi Maveraünnehir'e hâkim olan birinin kayıtsız kalamayacağı bir yerdi[21].

Emir Timur, hayatı boyunca ülkesinin topraklarını genişletmek için sürekli seferlere çıkmıştı. Bu seferlerden en önemlileri de Harezm bölgesine olmuştur. 1371–1379 yılları arasında Emir Timur bu bölgeye 4 defa sefer düzenlemiş ve buranın hâkimiyetini ele geçirmiştir. Harezm'in hâkimiyet altına alınması bir anda olmayacak, bazı olayların meydana gelmesi beklenecekti. Bir diğer önemli seferler de Deşt-i Kıpçak bölgesi üzerine yapılmıştır. Altın Orda Hanlığı'nda bir valinin oğlu olan Toktamış hanlıktaki iç karışıklıklardan dolayı Altın Orda hanı Urus Han'ın yanından kaçıp Emir Timur'a sığınmıştı. Akıllı ve ileriyi gören bir devlet adamı olan Emir Timur, onu desteklemesi gerektiğini anlamıştı[22]. Önce Toktamış'ın yanında yer almışken daha sonra ona karşı hareket eden boy beylerinden Edige, Emir Timur'u Toktamış üzerine sefere teşvik etmiş, daha sonra gelişen olaylar sonucunda Emir Timur ve Toktamış karşı karşıya gelmiştir[23].

1380'de Kulikovo ovasında Ruslara yenilen Altın Orda, eski gücünü tekrar toplayamamıştı. Emir Timur da Toktamış ile araları açıldıktan sonra 1395 yılında ona karşı büyük bir zafer kazanarak Altın Orda'ya kaderini tayin edecek ikinci büyük darbeyi vurmuş oldu. 1395'te Emir Timur'un Toktamış'ı yenmesi Türkistan, Güneydoğu Avrupa ve Rusya açısından önemli bir olay teşkil etmektesir. Emir Timur Toktamış'ı yenmekle, farkında olmaksızın Ruslara yardım etmişti[24].

---

[21] Hayrunnisa Alan, **Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)**, İstanbul 2007, s. 32.
[22] İsmail Aka, **Timur ve……**, s. 7-9.
[23] Hayrunnisa Alan, "Altın Orda Hanlığında Hâkimiyet Anlayışı ve Karaçi Beylerin Ortaya Çıkışı", **Tarih Dergisi**, Sayı 54, İstanbul 2012, s. 14.
[24] Aleksandr Yureviç Yakubovskiy, **Altın Orda ve Çöküşü**, Terc. Hasan Eren, Ankara 1976, s. 263.

Deşt-i Kıpçak ülke topraklarına katıldıktan sonra Emir Timur dikkatini Horasan bölgesine vermişti. Buraya yapılan seferler daha çok 1381 – 1383 yılları arasındadır. İlk önce Emir Timur Belh, Badahşan, Hisar-ı Şadman memleketlerini ele geçirdi. Horasanlılar üzerine beklemedikleri bir anda saldırarak onları hazırlıksız yakaladı. Bu durumda şehir, tüm hazineleri ile birlikte Horasan'ı Emir Timur'a teslim etmek zorunda kaldılar[25]. XV. yüzyılın başlarında Orta Asya Türk Tarihi ve Anadolu Tarihinde Timurluların bıraktığı izler son derecede önemlidir. Batı'da Balkanlarda Osmanlı devletinin ilerleyişi, aynı zamanda Timur'un Orta Asya'da kazandığı başarılar sonrasında yönünü Batı'ya çevirmesi, Batı'nın Doğu'ya olan ilgisini artırmış, Avrupa'da ilerleyen Osmanlılara karşı Timur ile işbirliği arayışlarına sevk etmiştir. 1402 yılında Osmanlı'ya karşı Ankara savaşını kazanan Timur'a, İstanbul ve İran üzerinden bir elçilik heyeti dahi gönderilmiştir[26].

Emir Timur, hayatını at üstünde seferden sefere koşmakla geçirirken 1405 yılında Otrar'da ağır bir hastalığa yakalanmıştı. Hastalığı atlatamayacağını anlayan Emir Timur yakın adamlarını ve ailesini etrafında toplayarak vasiyetini onlara bildirmiş, hastalığa yakalanışından kısa bir süre sonra da aynı yıl vefat etmişti. Vefat ettiğinde Emir Timur'un 36 yıllık bir saltanatı ve 36 tane oğlu ile torunu vardı[27].

Emir Timur'un vefatından sonra yerine geçen Mirza Şahruh, 1447 yılına kadar devletin başında kaldı. Mirza Şahruh döneminden sonra tahta sırasıyla Uluğbey, Abdüllatif, Abdullah, Ebu Said, Hüseyin Baykara geçmiş, ancak bu dönemlerde devlet eski gücüne ulaşamamıştı. XVI. yüzyılın başlarına gelindiğinde Özbekler, Harezm, Maveraünnehir ve Horasan'ı ele geçirerek devlete son vermişlerdi[28].

Aynı dönemde Emir Timur'un soyundan gelen Babur, 1494 yılında 12 yaşında Fergana'da padişah olmuş, ancak diğer beylerle ve iç mücadelelerle

---

[25] Muhammed Tarağay Bahadıroğlu, **Timur'un Günlüğü**, İstanbul 2010, s. 53-54.

[26] Emin Özdemir, "Rus İşgalinden Önceki Dönemde Türkistan'a Gelen Batılı Seyyahlar ve Türkistan Tarihine Kaynak Olarak Seyahatnameleri", **Jurnal of History Studies**, C. 2/2, İstanbul 2010, s. 119.

[27] Şerefüddin Ali Yezdi, **Emir Timur**, Terc. Ahsen Batur, İstanbul 2013, s. 446-449.

[28] Bkz. İsmail Aka, **Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)** Ankara 1994, İsmail Aka, "Timurlular", **Türkler**, C.8, Ankara 2002. s. 517.

uğraşmıştı. Daha sonra bölgeye gelen Özbekler ile giriştiği mücadelede saf dışı edilince burada barınamadı ve önce Afganistan'a gitti[29]. Daha sonra Hindistan'a yönelerek 1526 yılında Panipat'ta bölgeye hâkim olan Lodilerin hâkimiyetini son vererek burada Babur Devletini kurmuştur[30].

Özbeklerle giriştiği mücadele başarı sağlayamayan Babur, hayatının son yıllarını Hindistan'da geçirmiştir. Bölgeye, beşinci ve son seferini 1525 yılında yapmıştır. Burada en büyük rakipleri olan Afganlıları ve Rana Sanka'yı siyasi ve askeri mücadelelerle üstünlüğünü kabul ettirmiştir[31]. Hayatının sonlarında Hindistan'ın düzenlemesi ile ilgilenen Babur, 1530 yılında şiddetli bir hastalığa yakalanarak vefat etmişti[32].

Buhara'da hâkimiyetin Şeybaniler sülalesine geçtiği 1500 yılını Buhara Hanlığı'nın (Mangıtlardan itibaren "Emirlik" olacaktır) kuruluş tarihi olarak kabul etmek doğru ve farklı bir yaklaşım olacaktır. Buhara Hanlığı'nın ortaya çıktığı 1500'lü yıllar, Türkistan tarihinin dönüm noktasıdır[33].

Hokand Hanlığı'nın bulunduğu bölgenin coğrafyasına bakıldığında Merkezi Türkistan tarihte İslam coğrafyacıları tarafından Maveraünnehir olarak ta adlandırılmıştır. Lügat anlamı itibari ile "nehrin arkası, öte tarafında bulunan ülkeler" anlamına gelen bu coğrafi terim Müslüman Arap istilasının bölgeye sıçramasından hemen sonra daha da yaygın hale gelmiş ve Müslüman coğrafyacılar tarafından

---

[29] Babur XVI. yüzyılın başlarına gelindiğinde Kabil merkezli küçük bir sultanlığı idare ediyordu. Büyük bir askeri yeteneğe sahip olan ve aynı zamanda şiir ve edebiyatla ilgilenen Babur, yıllarca Timurluların eski başkenti Semarkand'ı ele geçirmeye çalışmış, fakat geçici bir kaç başarının dışında buna muvaffak olamamıştı. Bkz. Azmi Özcan, "Osmanlı ve Bâbürlü Devleti Arasındaki ilişkiler", **Türkler**, C.8, Ankara 2002, s.761, Roza Galieva Mukminova, "The Shaybanids", **History of civilizations of Central Asia**, C. 5, Paris 2003, s. 37.

[30] Salim Cöhce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", **Türkler**, C.8, Ankara 2002, s. 717.

[31] Gazi Zahirüddin Muhammed Babur , **Vekayi Babur'un Hatıratı**, Terc. Reşit Rahmeti Arat, C. 1, Ankara 1987, s. 117-118

[32] Mirza Haydar Duğlat, **Tarih-i Reşidi Geride Bıraktıklarımızın Hikâyesi**, Terc. Osman Karatay, İstanbul 2006, s. 574.

[33] Nurettin Hatunoğlu, **Türkistan'da Son Türk Devleti Buhara Emirliği ve Âlim Han**, İstanbul 2011, s. 33.

benimsenerek yakın bir zaman kadar kullanılmıştır. Aynı bölgelere bir kısım coğrafyacılar tarafından "Turan" veya "Eftalitler bölgesi" de denmektedir[34].

Merkezi Türkistan; Batıdan Hazar Denizi, güney ise İran, Afganistan, Hindistan ve doğuda Doğu Türkistan ile komşudur. Türkistan'ın kuzeybatı kısmı çukur, tuzlu, kumlu ve susuz bir çöl halindedir. Güney ve doğu kısmında Hindukuş, Pamir ve Tanrı Dağları ve bunların karlı, yüksek tepeleri mevcuttur[35].

Hokand Hanlığı'nın hâkimiyet sahasında olan Fergana vadisi Merkezi Türkistan'ın etrafı yüksek dağlarla çevrili verimli topraklara sahip olan bir bölgesidir. Bölgeyi dış güçlerin istilalarından korumada doğal kalkan olan dağlar, bereketli topraklar ve su kaynaklarının bolluğu Fergana vadisini jeopolitik olarak önemli bir yerde tutmuş, buraya hâkim olanlar bütün bölgeyi rahatça kontrol altına alabilmiştir. Tanrı dağları, Alay ve Pamir dağ sıraları ile çevrili olan vadinin batısı dar bir şerit ile Maveraünnehir coğrafyasına bağlanır. Bölgenin tarihi kaynaklarda yedi önemli yerleşim yeri olduğu bilinmektedir; Andican, Oş, Merginan, İsfara, Hocent, Ahsi ve Kasan. İlk devirlerde var olan Kuba gibi bazı yerler eski önemini yitirip yok olurken, hanlığa ve bölgeye ismini veren Hokand ve Fergana gibi şehirler ise daha yakın dönemlerde kurulmuşlardır[36].

Hokand Hanlığı'nın kurulduğu dönemlerde Fergana bölgesinde Kırgız, Özbek, Kıpçak ve başka Türk boyları yaşamaktaydı. Fergana'da şehirler ile köyler sosyo-ekonomik alanlarda benzer olup, etnik açıdan farklı milletlerden insanlar yaşamaktaydı. Yerleşik hayata geçmiş Sart, Tacik, yaylak-kışlak halde yaşayan halklarla göçmen ve yarı göçmen halklar çoğu zaman bir arada yaşamaktaydı. Burada geçen Sart adı, XV. ve XVI. yüzyıllarda yerleşik hayata geçmiş, önceden Farsça konuşan daha sonra Türkleşen bir topluluk için söylenmiştir. Sart, terim olarak etnik bir anlamda kullanılmamış, orta çağdan beri sosyal anlamlarla kullanılmıştır. Bölgede yaşayan Tacikler, Hocent, Kanibadam, İsfara, Kasan, Çust

[34] Zekeriya Kitapçı, **Orta Asya'da İslamiyetin Yayılışı ve Türkler**, Konya 1994, S. 39-40.
[35] Ali Ahmetbeyoğlu, "Türkistan Hakkında Coğrafi, Siyasi, Tarihî ve İstatistikî Malumat", **Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, sayı 22, Bişkek 2009, s.8.
[36] Üçler, Bulduk, **Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergana Tarihi**, Ankara 2006, s. 7.

vb. gibi şehir ve köylerde yaşamışlardır. Bu dönemde şehirlerde farklı etnik yapıların bir arada yaşadığı bilinmektedir. Örnek verecek olursak XVIII. yüzyılın başında Hokand şehrinde 4 farklı gruptan insan yaşamaktaydı. Bunlar; Sartlar, Semerkantlılar, Kaşgarlılar ve Kuhistanlılar idi[37].

Fergana bölgesinde eski dönemlerden günümüze kadar tarım ve hayvancılık temeline dayalı bir medeniyet var olmuştur. Bölge, tarih namelerde nehir uygarlığı olarak adlandırılır. Bundan dolayı bölge ekonomisi için en önemli unsur, sulama tarımı temelli toprak sahibi olabilmektedir. Yavaş yavaş olmakla beraber orta çağda bölgede yaşayanlar sosyo-ekonomik olarak iki gruba ayrılmaktaydılar. Bunlardan biri yerleşik hayata geçmiş, tarım, zanaat ve ticareti meslek edinen kesim, diğeri de göçmen olup hayvancılıkla uğraşan kesimdir.

Bölgede söz sahibi olan bu iki grup gücünü genel olarak aşağıdaki etmenlerden almaktaydı.

- Toprak ve sulama sistemleri, Bu iki kesimi de eşit olarak ilgilendiren bir konudur.

- Yerleşik halkın, tarım ve zanaatla uğraşmalarından dolayı bu alanlardaki zenginliklere sahip olmaları,

- Ticaret ile uğraşanların yerleşik halktan çıkması,

- Hayvancılık ve hayvansal ürünlerin göçmen halkın elinde olması,

- Siyaset ve yönetimin göçmenlerin ya da göçmen kökenli insanların kontrolünde olması,

[37] Timur Beysembiev, **"Tarihi Şahruhi" Kak İstoriçeskiy İstoçnik**, Almatı 1987, s. 9.

Bu şartlarda bakıldığında siyasi güç ve ekonominin az bir kısmı göçmenlerde iken zenginliğin önemli bir kısmı ise yerleşik halktadır[38].

XVI. ve XVII. yüzyıllara gelindiğinde (Hokand Hanlığı öncesi dönem) Fergana çevresi, Buhara'da kurulan Astrahanlılar Emirliğinin (1599-1765) etkisindeydi. Maveraünnehir'de Astrahanlıların idaresi kötüye gitmeye başlamış ayrılıkçı hareketler ülkeyi yok etmeye kadar götürmüştü. Göçmen Özbeklerin Mangıt, Keneges, Miyankala ve Minder gibi güçlü boyları, merkezi yönetimi ele geçirebilmek için kendi içlerinde mücadeleye girişmişti. Bunun neticesinde de Maveraünnehir talan edilmiş, ekonomisi kötüleşmişti. Maveraünnehir'deki bu olaylar XVIII. yüzyılın başında Astrahanlıların idaresinden çıkan Fergana bölgesinde yaşanmamaktaydı. Bu durumun en büyük sebeplerinden biri bölgenin coğrafi özelliği idi. Etrafı yüksek dağlarla çevrili olması Fergana'yı dışarıdan gelebilecek etkilere karşı koruyordu. Bu nedenle XVIII. yüzyılın başında Fergana dış baskılara uzaktı. Bu yüzyılda Buhara'yı yenen İran şahı Nadir Şah bölgenin uzaklığından dolayı Fergana'ya gelememişti. Bundan başka Fergana ile Buhara arasındaki bazı yerlere hâkim olan güçlü Cüz boyu uzun bir zaman Fergana'yı korumayı başarmıştır. Fergana bölgesinin karışıklık içinde olmamasının diğer bir sebebi de Fergana'nın yerli etno-siyasi güçlerinin konumunun çok önemli bir yeri olmasıdır. XVIII. yüzyılda Kazak ve Kuzey Kırgız boyları kuzeyden Fergana'ya akınlar düzenlemişlerdi. Güçlenen Cungar Hanlığının kontrolünde XVII. yüzyılın sonunda Fergana bölgesine Tanrı dağlarından büyük bir kitle halinde Kırgızlar göç etmişti[39]. XVIII. yüzyılın ortasında Kırgızlar Fergana bölgesinin güçlü boyları arasında geçmektedir. Yine aynı yüzyılın ortalarında Çinlilerin Doğu Türkistan'ı işgalleri ile bu bölgeden Fergana'ya Kırgız, Kıpçak ve diğer Türk boylarından 9 bin ailenin geldiği ile ilgili bilgiler mevcuttur[40]. Bu dönemlerde bölgenin etnik yapısı sürekli değişiklik gösteriyordu.

[38] Taşmanbet Kenensariev, **Kırgızdar Cana Kokon Handıgı**, Oş, 1997, s. 6-7.
[39] Kenensariev, **a.g.e.**, s. 7-8.
[40] Beysembiev, **a.g.e.**, s. 8.

I. BÖLÜM

HOKAND HANLIĞI'NIN KURULUŞU ve YÜKSELİŞİ

A. HANLIK ÖNCESİ DÖNEM

XVI. yüzyılın başlarından sonuna kadar yaklaşık yüz yıl belirli çevrelerde hüküm süren Özbekler, Moğol kökenli Cengiz Han'ın soyundandır. Aynı soydan gelen Ebu'l Hayr Han XVI. yüzyıl başında Özbek Hanlığı'nın temellerini atmıştır. Dedesinin ölümüyle ortaya çıkan karışıklıklardan sonra Özbekleri siyasi anlamda bir araya getirerek hanlığı kuran Şeybani Han ise 1500-1510 yılları arasında hüküm sürdü. Hükümdarlık döneminde Şeybani Han, hızlı bir fetih politikasıyla Timurluların önemli merkezleri Buhara'yı 1500'de, Semerkant'ı 1501 yılında ele geçirdi[41]. Semerkand ve Buhara'dan sonra, 1502-1503 tarihleri arasında Şeybani Han Fergana bölgesindeki Ahsi ve Andican gibi önemli kent ve kasabaları ele geçirmiştir. 1504-1505'te Harezm bölgesi (Ürgen ve Hiva), 1505'te Belh'i ve nihayet 1507'de Hüseyin Baykara'nın oğullarının idare ettiği Herat, Şeybani Han'ın eline geçmiştir. Böylece on yıldan daha kısa bir süre içinde Şeybani Han, kendisine katılan Özbek boyları ve sultanlarla birlikte Maveraünnehir, Horasan, Harezm ve Fergana gibi Türkistan'ın tarımsal ve kentsel açıdan önemli bölgelerini ele geçirmiş ve bu bölgede Özbek Hanlığı'nı kurmuş oldu[42].

Şeybani Han başarılı şekilde yürüttüğü fetihlerle Özbekleri Türkistan'ın birinci gücü haline getirmişse de, aynı yıllarda Şah İsmail'in Şiilik başarısıyla siyasi bir aksiyon olarak kullanıp kurduğu devleti, Şeybani Han ile Şah İsmail'i karşı karşıya getirmiştir. İki kuvvet arasındaki savaşta 1510 yılında Şeybani Han, Şah İsmail'e yenilerek hayatını kaybetmiştir[43]. Buradaki savaşta başarıya ulaşan Şah

---

[41] Semiha Altıer, "Özbek Hanlığı'nın (1499-1599) Kültür Basamaklarındaki ilk Seçkinler: Bir Biyografi Denemesi", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, say. 15, Ankara 2011, s. 256. Ayten Sarıyar, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı-Özbek Münasebetleri", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü**, İstanbul 1965, s. 2-3, (Basılmamış Mezuniyet Tezi).

[42] Nurten Kılıç-Schubel, "XVI. Yüzyılda Orta Asya'da Politik Düzen: Maveraünnehir-Özbek Hanlığı (Şibanîler) Meşruiyet, Hâkimiyet ve Hukuk", **Türkler**, C.8, Ankara 2002, s. 629.

[43] Merv kalesinde bulunan Özbek ordusunu dışarı çıkarmak için Azerbaycan'daki gelişmeler üzerine dönmek zorunda kaldığını bildirmek suretiyle de askerî bir hileye başvurmuştu. Gerçekten de hile netice vermiş, çekilme görüntüsü veren Safevî ordusunu gafil avlamak isteyen Şeybani Han, hazırlıksız ordusu ile Şah İsmail'in peşine düşmüştür. Akıbetinden habersiz yürüyüşüne devam eden Şeybani Han, Murgab suyu kıyısında pusuda bekleyen ve geçiş noktalarını tutmuş olan on yedi bin kişilik Safevî ordusunun çemberi içinde kalmıştır. 2 Kasım 1510 yılında meydana gelen

İsmail, İran topraklarını genişletip Horasan'ın tüm bölgelerini kontrolüne geçirmişti. Şeybani Han'ın vefatından sonra onun vârisleri arasında taht için uzun zamanı kapsayan feodal çekişmeler başladı. Yaşanan bu gelişmeler hanlığın gücünü kaybetmesine ve zayıflamasına sebep oldu. Şeybani Han'ın yerine, 1510-1530 yıllarında devlet reisi olarak iktidarda bulunan Köçküncü Han geçmiştir. Onu, oğlu Ebu Saîd (1530-1533), onu da Şeybani Han'ın torunu Ubeydullah Han takip etmiştir. Bundan sonra da yönetime, altı aylık kısa bir hâkimiyet süren I. Abdullah (1539 yılı sonu 1540 yılı başı) zamanında hanlığın içinde ayrılık güçlenmişti. II. Abdullah Han'ın (1557-1598), Buhara sultanı ve bir askeri kumandan olarak sivrilmesi ve 1583 yılında han olarak seçilmesi ile hanlığın içindeki parçalanma belirtileri nispeten önlenebilmiştir[44].

II. Abdullah, kendi döneminde Badahşan, Belh, Horasan'ın bir kısmı, Harezm, Taşkent ile Sır Derya'nın şimalinde kalan bütün bölgeleri ve Fergana'yı hâkimiyeti altına aldı. II. Abdullah Han'ın ölümünden sonra, 1579 yılında, oğlu Abdu'l Mü'min tahta geçti. O, üvey kardeşi tarafından öldürüldü. Özbek İmparatorluğu'nda kargaşa baş gösterdi. Beyler, 1554'te Buhara'ya sığınmış olan II. Abdullah Han'ın kız kardeşi ile evli olan Astrahanlı Sultan Canıbek'in tahta çıkması için kendisine teklifte bulundular. Ne var ki Canıbek, bu teklifi reddetti. Bunun üzerine kardeşi Bakîmuhammed, 1597'de Han olarak seçildi. Gelinen bu döneme kadar yönetime sahip olan Şiybanî Hanedanlığı'nın devri kapanarak bundan sonra Astrahanlılar Hanedanlığı'nın devri başlamış oldu[45].

Canibekler olarak da anılan Astrahanlılar Hanedanlığı adını kurucusu Baki Muhammed'in babası Can Muhammed'den alır. Canoğulları'na İtil nehri kıyısındaki anayurtları Astrahan (Hacı Tarhan) şehrinden dolayı Astrahanlılar denildiği gibi, ataları Cuçi'nin oğlu Toga Timur'a nispetle Toga Timurlar da denilmektedir. Ruslar

---

muharebede, kuvvetlerinin yarıdan fazlasını kaybeden Şeybani Han'ın canını kurtarmak için giriştiği huruç hareketi netice vermemiş, sadık adamları ile birlikte kısa sürede yakalanıp katledilmştir. Bkz. Abdullah Gündoğdu, "Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusunun Teşekkülü" **Türkler**, C.8, Ankara 2002, s. 618.

[44] Timurlan Omorov, "Türkistan'daki Özbek Hanlığının Kısaca Tarihi ve Özbek Boyları", **Tübav Bilim Dergisi**, c. 5, sayı 2, Ankara 2012, s. 10.

[45] Omorov, **a.g.m.**, s. 11.

1556'da Astrahan'ı işgal edip kendi topraklarına katınca Astrahan hükümdarı Yar Muhammed ile oğlu Can Muhammed Harezm üzerinden Buhara'ya kaçarak Şeybanilere sığınmışlardı[46].

Astrahanlı Hanedanı (1597-1753), 9 Han verdi ve Şeybani Hanedanı'nın mirasını muhafaza etmeğe çalıştı. Fakat Beylerin bencilliği yüzünden başarısızlığa uğradı. Çünkü Beyler, küçük bölgelerde kendi hâkimiyetlerini sürdürmeye çalışıyorlardı. Amu Derya ile Sır Derya arasındaki devletin birliğini bir defa daha tesis etmeye Abdü'l-Aziz Han (1645-1685) muvaffak oldu. İran Şahı Nadir Şah (1736-47), 1740'ta Buhara'yı işgal ettikten sonra, Ebü'l-Faiz Han'ı kendine tâbi kılmak suretiyle, Astrahanlı Hanedanı'nın çöküşüne damgasını vurmuş oldu. Nadir Şah'ın ölümünden sonra, Astrahanlıların Hanı Ebü'l-Faiz, 1748'de öldürüldü. Karşi Şehri etrafındaki Özbek-Mangıt boyu önderi Muhammed Rahim Atalık, 1740'tan beri devlet idaresi meselelerinde önemli bir rol oynamıştı. Ebü'l-Faiz Han'ın öldürülmesinden sonra, Han'ın 9 yaşındaki oğlunu (1747-48), ondan sonra da Ubeydullah'ı (1748-52) tahta çıkardı. Bu hadise ile 1920'ya kadar varlığını sürdürecek olan Mangıt Hanedanı devri başlamış ve 1753'de Astrahanlılar Hanedanı devri sonra ermiş oldu. Muhammed Rahim Atalık, "Han" unvanından sarfınazar ederek "Emir" unvanını aldı. Bununla beraber Mangıt Hanedanı, artık Türkistan ve çevresinde nâzım bir güç değildi. Çünkü Şeybaniler İmparatorluğu'nda sadece küçük Buhara Emirliği mevcuttu; diğer bölgelere gelince, hepsi bağımsız olmuştu[47]. Daha sonraki dönemde de bölgede Rus işgali başlamıştı.

Ruslar, Türkistan coğrafyasını işgal ettikleri dönemde Taşkent'i ele geçirene kadar Buhara'ya dokunmamıştır. Çünkü Buhara, maddi bakımdan Çarlık Rusya'sı için önemli olduğu kadar işlek bir geçiş merkeziydi. Ayrıca Ruslar Buhara'yı kendileri için çok tehlikeli görüyorlardı. Fakat Taşkent'in alınmasından sonra Rusların tutumu değişmiştir. Politik sürtüşmeler, karşılıklı hareketler ve tek yönlü davranmalar yüzünden ilk çatışma 1865 yılında oldu ve Buharalılar yenildi. 1866 -

[46] Hatunoğlu, **a.g.e.**, s. 35.

[47] Hayıt , **a.g.e.,** s. 10-11. Bağımsız olan hanlıklar Buhara da dahil olmak üzere birbirleriyle mücadeleye girişmişti. Bu durum da kısa bir süre sonra hepsinin siyasi olarak zayıflaması demekti. Bkz. Ahat Andican, Osmanlı'dan **Günümüze Türkiye ve Orta Asya**, İstanbul 2009, s. 218-220.

1868 yılları arasındaki savaşların hepsini Ruslar kazanmış ve Buhara'ya bağlı birçok yeri işgal etmişlerdi. 1868 yılında yapılan barış antlaşmasına Ruslar uymamış, işgal ettikleri yerleri boşaltmamışlardı. Bölgedeki küçük beylikleri işgal eden Ruslar Buhara Emirinin halkın direnme isteğini geri çevirmesini de sağlamıştı. 1873 yılında yapılan bir antlaşma ile Buhara Emirliği Rus denetimi altına girmiştir.[48]

B. ALTIN BEŞİK EFSANESİ

Tarihi kaynaklarda Hokand Hanlığı'nın oluşumunu temel alan bir efsane olan Altın Beşik efsanesinden bahsedilmektedir. Bu efsanenin merkezinde ise Babur vardır. Muhammed Şeybani Han 1510 yılında öldükten sonra o dönemde Kabil'e hâkim olan Babur, Timur Hanedanlığının hâkimiyetini yeniden sağlamak için Safevilerin yardımıyla Semerkant'ı geri almıştı. Ancak 1511 yılında Muhammed Şeybani Han'ın akrabası olan Ubeydullah Han ile giriştiği mücadeleyi kaybeden Babur, oğlunu, iki karısını ve hazinesini alıp Hindistan tarafına doğru kaçmıştır. Babur, Hindistan'a direk olarak değil de Fergana'nın güneyindeki dağlardan doğru gitmiştir[49].

Sultan Babur Hocent ile Kanibadam arasındaki dağlara ulaştığında karısı Seydafak doğum yaptı. Babur hem yolun uzaklığı hem de düşmanlarının takip etmesinden korkup değerli eşyalar ve altın beşiğiyle beraber doğan çocuğunu yolda bıraktı. Burası Kıpçak, Kırgız ve Özbek boylarının yaşamakta olduğu bir bölgeydi. Çocuğu bulan yerli halk onun Babur'un oğlu olduğunu anlamışlar ve onu büyütmeye karar vermişlerdi. Yetiştirmek için göçmen Özbeklerin Ming boyundan bir kadına verilmiş ve adına da Altın Beşik denilmiştir[50].

Altın Beşik büyüdükten sonra dört farklı kabileden hanımla evlendirilmişti. Bu hanımlar Kırgız, Kıpçak, Cüz ve Ming boylarına mensup idiler. Süregelen hikâyelerin ortak yönü Tirgavlılar veya Mingler başta olmak üzere diğer boylar,

---

[48] İsmail Kayabalı, Cemeder Arslanoğlu, **Orta Asya Türklüğünün Tarihi ve Bugünkü Durumu**, Ankara 1978, s. 38-39.
[49] Vladimir Nalivkin, **Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva**, Kazan 1886, s. 48.
[50] Kenensariev, **a.g.e.**, s. 12-13.

geleceklerini bu çocukta gördükleri için onu himaye etmişler, Timurluların düşmanı olan Şeybanilerin bu çocuğu bulup öldürmemeleri için ona sahip çıkmışlardır. Bu efsane ile Hokand Hanlığı'nın temelleri atılırken, hanlığın göçer unsurların desteğinde oluşan, Buhara'dan farklı bir geleneğe oturduğu ve Ming hanedanının meşrulaştırılmasının gayretinin bir işaretidir[51]. Ming, Özbek boylarından biri olup Hokand Hanlığı'nın kurucu unsurudur.

Yukarıda bahsi geçen efsane ile beraber 1579'dan Şahruh'un ortaya çıkmasına kadar meydana gelen olaylara ışık tutabilecek güvenilir yazılı belgeler mevcut değildir. Tarihi Şahruhi'nin yazarı Muhammed Hokandi, Şahruh'un, Fergana Hanlığı'nın diğer bir deyişle Hokand devletinin kurucusu olduğunu yazar. Barthold, Şahruh'a kadar Fergana ve Doğu Türkistan'ın Hocalar tarafından idare edildiğini yazar. Ancak Fergana'daki Hocalar zamanı ile ilgili kaynaklar da ele geçmemiştir[52].

Hokand Hanlığı'nın temelini oluşturan Ming Hanedanlığı (Çin'deki Ming sülalesi ile hiçbir alakası yoktur) boy liderliğinden XVIII. yüzyılın çoğunda genişleyen bir hanlığın hükümdarlığına kadar yükselmişti. Bu, yeni yöneticilerin saray inşa ettikleri bir yer olan Hokand şehrinin gelişmesi ile ilgilidir. Ming boyu XVIII. yüzyıl boyunca nispeten mütevazı bir unvan olan *Biy* unvanını kullanmışlardı. Hokand hanlarından Narboto ve İrdana gibi hanlarda da bu unvanı görmekteyiz[53].

C. HANLIĞIN KURULUŞU

XVIII. yüzyılın başında 2. Ubeydullah döneminde Buhara Emirliği'nin Fergana'daki etkisinin azalması bu bölgede yaşayan boylardan Ming boyunun siyasi alanda güçlenmesinin önünü açmıştı. Bu dönemde Fergana'da siyasi açıdan güçlü olan 4 grup vardı. Bunlar; Sartlar, Özbekler, Kırgızlar ve Kıpçaklar idi. 1709 yılında Fergana bölgesinin merkezi kısımlarında (Margilan çevresinde) boy beylerinin

---

[51] Bulduk, **a.g.e.**, s. 15.
[52] Baymirza Hayit, **Türkistan Rusya İle Çin Arasında: XVIII - XX. Asırlarda Ruslar ve Çinlilerin İstilaları Devrinde Türkistan Milli Devletleri ve Milli Mücadeleleri Tarihi,** İstanbul 1975, s. 33.
[53] Svat Soucek, **A History of İnner Asia**, New York 2000,s. 189.

yardımı ile Şahruh'un han olmasıyla bölgede yeni bir dönem başlamış oldu[54]. Hokand Hanlığı Türkistan bölgesinin doğusunda bulunmakta idi. Batısında Hive ve Buhara, güneyinde Karategin, Darbaz ve Kulob, doğusunda da Kaşgar yer almaktaydı. Hokand Hanlığı, Hokand ile beraber Namangan Ura Töbö vilayetleri ve bu vilayetlerde bulunan Taşkent ve Hocent gibi büyük şehirlerden oluşuyordu[55].

Hokand Hanlığı'nın kuruluşunda, rol oynayan başka bir önemli etmen de dış faktörler olmuştur. Fergana bölgesinin coğrafi açıdan yaşamaya uygun bir yer olması dışarıdan bu bölgeye olan göçü artırmış ve hanlığı kuruluşuna temel oluşturmuştur.

1709-1876 yılları arasında hüküm süren Hokand Hanlığı'nın hayatı üç döneme ayrılabilir. Bu dönemler;

- ✓ Başlangıç dönemi (1709 - 1800 yılları arası). Hokand Hanlığı'nın kuruluş ve gelişme sürecidir. Bu dönemde Hokand Hanlığı, siyasi bakımdan devlet niteliği kazanmış ve sosyo-ekonomik açıdan gelişmiştir. Fergana bölgesi genel olarak hâkimiyet altına alınmıştır. Bu dönemin yöneticileri 2. Şahruh, Abdurrahim, Abdulkerim, Erdana, Süleyman ve Narboto'dur.
- ✓ Gelişme dönemi (1800 - 1840 yılları arası). Bu dönem Hokand Hanlığı'nın büyüme ve gelişme sürecidir. Hanlığın yönetim olarak en güçlü olduğu ve hem iç hem de dış politikalarda gücünü pekiştirdiği bir dönemdir. Fergana bölgesi ekonomik olarak gelişmiş, Hokand Hanlığı'nın etki alanı Fergana dışına çıkmaya başlamıştır. Alim Han, Ömer Han ve Muhammed Ali Han bu dönemin yöneticileridir.
- ✓ Sosyo-politik sorunlar dönemi (1842 - 1876 yılları arası). Hanlığın Sosyo-politik krizlerle mücadele ettiği ve zayıflayıp yıkıldığı dönemdir. Bu dönemde sosyal ve politik olarak boylar arası mücadeleler artmış, devlet sistemi bozulmaya başlamıştı. Merkezi yönetimin boylara baskısı siyasi krizlere ve halk ayaklanmalarına sebep olmuştu. 1873 – 1876 yılları arasında

[54] Vladimir Ploskih, **Kirgizı i Kokandskogo Hanstva**, Frunze 1977, s. 69-70

[55] Haydarbek Bababekov, **Narodnie Dvijeniya v Kokandskom Hanstve i İh Sotsialno-Ekonomiçeskiye i Politiçeskiye Predposılki: XVIII-XIX v.v.**, Taşkent 1990, s. 6. Yukarıda bahsi geçen Türkistan şehirleri ile ilgili bkz. Şihabeddin B. Fazlullah El-Ömeri, **Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım**, Terc. Ahsen Batur, İstanbul 20014, s. 85-106.

meydana gelen halk hareketleri bütün ülkeye yayılmıştı. Bu olayların sonucunda Rus işgalcilerin bölgeyi hâkimiyetleri altına almaları için uygun şartlar oluşmuş oldu. Bu dönemde Şer Ali Han, Murad Han, Hudyar Han, Molla Han, Şah Murad, Sultan Seyid ve Nasruddin hanlığı yönetmişlerdir[56].

Hokand Hanlığı'nın siyasi tarihi genel olarak ele alındığında belli konuların hanlık tarihinde temel yapı taşlarını oluşturduğu görülmektedir. Bu temel konuların başlıcaları şunlardır;

- ✓ Hanlığın siyasi hayatı yerleşik halklarla göçmen halklar arası mücadele, yönetim karşıtı hareketler ve bazen de darbe girişimleriyle dolu olmasıdır.
- ✓ Yönetime bir başkasını getirme girişimleri hanlıkta her zaman olmuştur. Bunun sebebi ise yönetimi alıp önemli saray görevlerine kendilerine yakın adamları koymak istemeleridir.
- ✓ Saray entrikaları sonucunda Hokand Hanlığı tarihinde hanların hiçbiri kendi isteği ile tahttan inmemiştir. Bazıları hariç olmakla beraber Hanlıktaki yöneticilerin çoğu saray entrikaları ve oyunların kurbanı olmuş, bu olaylar sonucunda ya öldürülmüş ya da yönetimden uzaklaştırılmışlardır.
- ✓ Tahta geçecek kişi çoğunlukla hanedan aile üyeleri arasından olup aralarında kan dökmeye kadar giden mücadeleler oluyordu. Tahta geçmek akraba ilişkilerinden daha önemli idi.
- ✓ Hanların ülkeyi yönetme süreleri farklı farklı olmuştur. Bazıları tahtta 10 yıl kalırken bazıları ise dokuz gün, üç ay, 1 yıl gibi kısa sürelerde hanlığın başında bulunmuşlardır.
- ✓ Hanlığın istikrarsız siyasi yapısı, devletin çabucak zayıflamasına ve yıkılmasına neden olmuştur[57].

Hanlıkta halk sınıfı genel olarak Özbekler, Tacikler, Kırgızlar ve Kazaklar oluşturmuştu[58]. Rus bilim adamlarının verdikleri bilgilere göre 1878 yılında Fergana

[56] Beysembiev**, a.g.e.**, s. 135.
[57] Canıbek Alımbayev, **Obşestvenno – Politiçeskaya Jizn Kırgızov v Rossiyskoy İstoriografii Vtoroy Polovını XVIII - Naçala XX vv.**, Bişkek 2009, s.120.

bölgesinin nüfusu iki milyona ulaşmıştı[59]. Burada etnik grupların özellikle de göçebelerin hanlık için önemi büyüktür. Çünkü XIX. asra gelindiğinde Hokand hanları Fergana'nın zirai alanlarını büyük sulama tesisleri ile genişletmişler ve şehir hayatının gelişmesi için de büyük çabalar sarf etmişlerdi. Bundan başka Buhara ile savaşmışlar ve ülkelerini kuzey batıda Sır Derya aşağılarına, kuzey doğuda Yedisu eyaletine kadar genişletmeyi başarmışlardı. Bunun için de göçebeleri, Kazak ve Kırgızları kendi egemenliklerine almaya çalışmışlardır[60].

Hokand hanları ülke içindeki etnik gruplardan biri olan Kırgızlarla uzun bir süre, mücadele etmek yerine iyi geçinmeyi tercih etmiştir. Hanları bu davranışa iten bazı nedenler vardı. Bunlar; Fergana'daki Kırgızların Hokandlılara karışıp ayrı bir devlet kurma niyetine girmemeleri, bölge dışındaki Kırgızların Kalmıklardan ya da Kazaklardan baskı gördüğünde Fergana'ya kaçması ve buraya sığınması, hububat sıkıntısı çeken Kırgızların bunu Fergana'dan tedarik edebilmesi, Kırgızların ticaretinin çoğunun Fergana ile olması vb. durumlardı[61].

Hokand Hanlığı'nın halkı temel olarak tarımla uğraşırlardı. Göçmen ve yarı göçmen olanlar hayvancılıkla meşgul olsalar da zamanla sulak yerlerde nüfus artmış, göçmenlerin tarıma geçişini güçlendirmiştir. Yerleşik hayata geçen Özbek ve Tacik grupların etkisinde kalan Kırgızlar da (çoğunlukla yoksul olanları) çiftçiliğe geçmiş, en çok pamuk ve üzüm yetiştiriciliğinde kendilerini göstermişlerdi. Dağlık bölgelerde ve dağ eteklerinde hayvancılık devam etmiş, zanaatkârlık gelişmişti. Büyük bir kısmı Çarlık Rusya'sı ve Doğu Türkistan olmak üzere hanlığa komşu ülkelerle ticaret yapılmaktaydı[62].

Ticaret ve el sanatları hanlıktaki bütün şehirlerin ortak özelliğiydi. Her şehir farklı bir ürün ile övünürdü. Mesela Hokand şehrinde dokunan kumaşların Taşkent'tekilerden daha iyi olduğu savunulurdu. Hanlık çömlek, zarif bronz su

---

[58] Naftula Aronovich Halfin, **Rossiya i Hanstva credniy Azii (pervaya polovina** XIX**. veka)**, Moskova 1974, s. 11.
[59] Bababekov, **Narodnie Dvijeniya ……**, s.7.
[60] Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi ……..**, Ankara 2004, s. 207.
[61] Belek Soltonoyev, **Kızıl Kırgız Tarıhı**, Bişkek 1993, s. 176.
[62] **Kırgız Sovet Ensiklopediyası**, Haz. Bübüyna Oruzbayeva, C. 3, Frunze 1980, s. 301-302.

testileri, sert açık gümüş bilezikler konusunda ün salmıştı. Köylüler, pamuk ipliği, yün elbise, işlemeli çerçeve ve kapaklar vb. ürünler imal ederdi. Büyük kasabalarda ve şehirlerin tümünde pazarlar mevcut idi. XIX. yüzyılda Hokand Pazarı, Taşkent'teki büyük pazara rağmen bölgenin en iyi pazarıydı. Buhara ve Kaşgar ile yapılan ticaret ekonomik hayatta önemli bir rol oynardı. Sonraki yıllarda Çarlık Rusya'sı ile ticaret yapılmaya başlanmıştı. Hokand ve Buhara arasındaki ticaret bütün yıla yayılmıştı. Ancak Hive ile olan ticaret çok kısıtlıydı ve ticaret kervanları sadece küçük gruplar halinde gidebiliyordu. Çarlık Rusya'sından ithal edilen malların başlıcaları; demir, bakır, çelik, dökme demir, fabrika yapımı metal eşyalar, kadife, pamuklu ve yünlü kumaşlar, şeker, porselen, ayna ve işlenmiş deriydi. Hokandlı tacirler, ipekli ve pamuklu tekstil ürünleri, halı, kurutulmuş meyve, pirinç vb. ürünler gönderir, dönüşte de pamuk ve ipek getirirlerdi. Hokand Hanlığı daha sonra aşamalı olarak Çarlık Rusya'sının hammadde tedarik bölgesi ve kendi ürünleri için pazar haline gelecekti[63].

Hanlıkla aynı adı taşıyan başkent Hokand, pek çok Asya şehrinden daha ferah geniş caddeleri olan modern bir şehirdi. Şekil itibariyle hemen hemen kare idi ve yaklaşık olarak 75 bin nüfusu vardı. Halkın çoğunluğu şehir duvarlarının iç tarafında yaşıyordu[64].

Hokand Hanlığı monarşik bir sistem ile yönetiliyordu ve devletin başında da han bulunuyordu. Hanlık makamının altında Atalık, Minbaşı, Atabek, Serker, Mehter, Naib, Kazasker, Şeyhül-İslam gibi rütbeler vardı. Bu rütbelere han ya da minbaşı tarafından atama yapılırdı. Çok büyük olmayan şehirlerin başına atanan idarecilere Bek adı verilirdi. Köylerdeki idarecilere ise Aksakal denirdi. Hanlıkta yüksek mahkemenin başında Kadı bulunurdu. Askerlerin başında da Kazaskerler

---

[63] Haydarbek Bababekov, "Ferghana And the Khanate of Kokand", **History of Civilizations of Central Asia,** C. 5, Paris 2003, s. 80.

[64] Eugene Schuyler, **Türkistan Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca Seyahat Notları**, Terc. Firdevs Çetin, Halil Çetin, İstanbul 2007, s.346, Hokand şehri hakkında bkz. Aysel Erdoğan, "İngiliz Kaynakları ve Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Şehirlerinin (Buhara, Hive, Taşkent, Hokand, Semerkand) Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD**, Kahramanmaraş 2013, s. 18-20, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

vardı. Kadılar Kuran'a göre halka para cezası ya da ölüm gibi her türlü cezayı verebiliyorlardı[65].

D. ŞAHRUH DÖNEMİ (1709-1721)

Fergana vadisinde Hokand Hanlığı'nı kuran ve istiklalini ilan eden Şahruh, başlangıçta bu hareketine en büyük desteği, o dönemdeki Buhara-Hive rekabetinden rahatsız olan ve Fergana'da toplanan halktan görmüştür. Esasında 1425 yılında bir tek devlet olarak yine Fergana'da kurulan ve kurucularından dolayı Özbek devleti adını alan bu Türk devleti, Muhammed Şeybani Han önderliğinde XVI. yüzyılın başında bütün Merkezi Asya Türklerini bir idare etrafında toplamaya muvaffak olmuştu. Fakat Muhammed Şeybani Han'ın, Şah İsmail'e 1510'da yenilmesi ve ülkenin işgale uğraması ile büyük bir sarsıntı geçiren Özbek devleti, kısa zamanda İran işgalinden kurtulan Hive'nin bağımsızlığını ilan etmesi ile fiilen ikiye bölünmüştü. 1512'de Buhara merkez olmak üzere bağımsızlığını yeniden kazanan esas Özbek Devleti, bütün gayretlerine rağmen Hive ile birleşemediği gibi, aralarındaki rekabet de giderek genişlemişti. Bu rekabetten hoşlanmayan ve zarar gören insanlar yavaş yavaş Fergana vadisinde toplanmaya başlamıştı. Şahruh için yapılacak tek bir şey kalmıştı. Bu halkı organize edip Hokand Hanlığı adı ile yeni bir devletin kuruluşunu ilan etmekti. O da bunu yaptı[66].

1709 yılında Buhara Hanlığından ayrılıp Fergana bölgesinde kendince farklı bir yönetim kuruldu. Özbeklerin Ming boyu bu dönemde Fergana'nın merkezinde gerek coğrafi açıdan gerekse siyasi açıdan uygun ve rahat koşullarda bulundukları için dış siyasi güçlerin de teşvikiyle bölgenin siyasi arenasında kendini göstermeye başlamıştır[67]. Fergana'nın merkezi bölgesinde (Margilan çevresinde) göçmen beylerin yardımı ile Hokand'daki yeni yönetici hanedanının aslı olan Ming boyundan gelen Şahruh, han olarak ilan edildi. Bu olay 1876 yılına kadar Hokand'da hüküm sürecek olan yeni hanedanlığın başlangıcı olacaktı[68]. Şahruh, Hokand dışındaki

[65] Bababekov, **a.g.e.**, s. 9.
[66] Mehmet Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi,** Ankara 1996, S. 201-202.
[67] Beysembiev, **a.g.e.**, s. 11.
[68] Ploskih, **a.g.e.**, s. 69-70.

yerleşim yerlerinde hâkimiyetini güçlendirmek için kaleler kurdu. Bu kalelerden en bilineni İski – Kurgan'dır. Buraya yöneticiler ve şehrin ileri gelenleri yerleştirilmiştir. Şahruh, hâkimiyetini Kuzey Fergana'da Namangan'dan Şahidana ve Pansadgazi'ye kadar genişletmişti[69].

Şahruh, han seçildikten sonra Margilan'ı idaresi altına alıp bölgenin merkezi kısmı ile Namangan'ın çevresini de kontrolü altına almıştı. Bu arada Namangan, Kasan, Aksıkent, Çadak ve Canıkorgon çevresindeki kışlaklarda yaşayan Kırgızlar da yeni kurulan bu siyasi birliğe dâhil olmuşlardır. 18 yaşında tahta çıkan Şahruh ömrünün sonuna kadar Targava denen kışlakta yaşadığı söylenmektedir[70].

Hokand Hanlığı XVIII. yüzyılın ikinci yarısıyla XIX. yüzyılın başında Merkezi Asya'daki en büyük devletlerden biri olmuştu. Ekonomisi büyümüş, sulama sistemleri geliştirilmişti. XVIII. yüzyılın başında Buhara Emirliği'ne çok bağlı olmayan hanlık yüzyılın ortalarına geldiğinde artık Buhara'dan ayrı bağımsız bir devlet olarak kabul ediliyordu. Narboto döneminde (yaklaşık olarak 1770 – 1800 yılları arası) Hokand Hanlığı'nın sınırları Fergana vadisi ve Hocent bölgesiyle tarif ediliyordu[71].

E. ABDURRAHİM DÖNEMİ (1721-1733)

Şahruh 1721 yılında vefat ettikten sonra tahta oğlu Abdurrahim geçti. Abdurrahim Han'ın İrdana ve Bababek adında iki çocuğu vardı. Abdurrahim Han'ın 1732 yılına kadar Dikan-Toda denen kışlakta yaşadığı bilinmektedir. Abdurrahim Han'ın babası Şahruh, Kırgızların Sarı boyundan olan Hocent'in yöneticisi Akboto Bey ile arasının iyi olduğu dönemde ona kızını vermiş, Abdurrahim Han'a da Akboto Bey'in kızını almıştır. Dünürlük her iki taraf için yararlı olmuştu. Ancak Şahruh bundan en çok faydalanan taraftı. Şahruh bu şekilde Özbek - Kırgız birliği

[69] Beysembiev, **a.g.e.**, s. 11.
[70] Beysembiev, **a.g.e.**, s. 91.
[71] Anvarbek Hasanov, **Narodnıe dvijeniya v Kirgizii v period Kokandskogo Hanstva**, Moskova 1977, s. 18.

oluşturmuş, bu birliği dünürlük ilişkileri ile sağlamlaştırıp ordunun başına damadını geçirmişti[72].

Akboto, Abdurrahim Han'ı yanına çağırıp idareyi ona vermiş, Akboto'nun yardımı ile Abdurrahim'in ünü artmış, halk tarafından tanınmıştır. Daha sonra bu ilgiyi fark eden Abdurrahim yönetime sahip olmaya başladığında bunu fark eden Akboto kendi iktidarını güven altına almak için Abdurrahim'i ele geçirmek için adam göndermiştir. Bunu haber alan Abdurrahim adamlarıyla kaçmış, Akboto onun arkasından başına Pansat adındaki bir Kırgız'ı lider yaptığı grubu takibe göndermiştir. Kırgız Pansat Abdurrahim'e yolda yetişmiş iki taraf arasında sert bir mücadele olmuştur. Abdurrahim ve adamları bu mücadelede Kırgızlardan yaklaşık 40 kişiyi öldürünce Pansat geri çekilmek zorunda kalmıştır[73]. Bir süre sonra Akboto'nun tekrar çağırmasıyla Abdurrahim Hocent'e gelir ve Akboto ile anlaşarak onun yönetiminde yaşar. Akboto, yaşı ilerlediğinden dolayı damadı tarafından yönetimden uzaklaştırılmış ve iki çocuğu ile birlikte öldürülmüştür. Abdurrahim Hocent'i, kardeşi Abdulkerim ise Margilan'ı hâkimiyet altına alıp buraya Şadı beyi yönetici olarak atamıştır[74].

Abdurrahim, 1726 yılında Ura - Töbö'yü, Andican'ı, 1729 yılında ise Semerkand'ı ve Katta Kurgan'ı hâkimiyetine dâhil etmiştir. Hokand'ı savunma amacıyla merkez yapmıştı. Buhara hanlığındaki iç karışıklıklardan yararlanarak hâkimiyet bölgesini genişletmiş, birçok yeri ele geçirmişti. Şehr-i-Sebz yöneticisi Kenegas boyuna mensup Hakim Buhari Fergana'daki genel durumu göz önünde bulundurup, Abdurrahim'e elçi göndermiş, kendi rızasıyla ona baş eğmiştir. Bunun göstergesi olarak oğlu İbrahim Atalık'tın Ay-çiçek (Kenegaz hanım diye bilinir) adındaki kızını Adurahim'e göndermiştir[75]. Abdurrahim, Şehr-i-Sebz'te düğün yaptıktan sonra Semerkand'a döner. Şehr-i-Sebzlılar ile Hokandlılar arasında Buhara'ya karşı birlik oluşur[76].

---

[72] Sabır Attokurov, **Kırgızdar XVIII Kılımda**, Bişkek 2003, s. 58.
[73] Nalivkin, **a.g.e.**, s. 57.
[74] Ploskih, **a.g.e.**, s. 71.
[75] Nalivkin, **a.g.e.**, s. 58.
[76] Beysembiev, **a.g.e.**, s. 12.

Abdurrahim, daha önce Rahim Kalesi adını taşıyan, bugünkü Hokand şehrini kurmuştu. Köy içindeki kale, XVIII. yüzyılın ortalarına doğru, hanlığın merkezi olan bir şehir halinde gelişti. Hokand saltanatının, bütün istikametlere yayılması çalışmaları burada filizlendi. Abdurrahim, muhtemelen, Buhara ajanları tarafından öldürüldü[77].

F. ABDÜLKERİM DÖNEMİ (1734-1750)

Abdurrahim öldükten sonra yerine oğulları değil Hocent'teki kardeşi Abdülkerim han oldu. Fergana'da Hokand yöneticileri sürekli göçmenlerle mücadele etmek zorunda idiler. Abdülkerim, Kırgızların Margilan'ın dış mahallelerine saldırı düzenledikleri dönemde küçük kardeşi Şadı Bey'i kaybetmişti. Kıpçaklar kendi içlerinde birliği sağladıktan sonra Hokand'a saldırmışlardı. Abdülkerim, Fergana'nın kuzeyinde karşı bir saldırı düzenlemiş ve geri püskürtmüştü. Hatta bu olaydan sonra Semerkant'ın içişlerine karışmaya başlamıştı[78].

Abdülkerim döneminde hanlığa dış baskıların arttığı görülmektedir. Abdülkerim, başa geldiğinde Buhara Emirliği hanlığı Hokand'a kaptırdığı toprakları geri almış, saltanatı boyunca Cungarlarla mücadele etmiş, hâkimiyetinin sonuna doğru kısa bir süre de olsa Çinliler Hokand üzerinde hâkimiyet kurmayı başarmıştı[79]. Ancak dış baskılara rağmen hanlık için dönem, başarısız değildi. 1740 yılından itibaren Hokand başkent olarak iyice şekillenmiş ve resmileştirilmiştir. İşte bu zamanlardan başlayarak, daha sonraları Hokand Hanlığı adını alan müstakil devlet güçlenmiştir[80].

Abdülkerim döneminde Cungar beyleri Fergana'ya gelmiş, Hokand kalelerini işgale başlamıştı. Abdülkerim, Cungarlara karşı Özbek-Kırgız-Kazak

---

[77] Hayıt, **a.g.e.**, s. 34.
[78] Beysembiev, **a.g.e.**, s. 12.
[79] Sebahattin Şimşir, **Dünden Yarına Türkistan'da Türkler**, İstanbul, 2009, s. 194.
[80] Bünyamin Sel, "Hokand Hanlığı", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD**, , Elazığ 2011, s. 10, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

ittifakı oluşturup onlarla mücadeleye başlamıştı. Bu dönemde Cungarlara karşı Müslüman halklar tarafından güçlü bir koalisyon kurulmuştu[81].

Cungarlara karşı mücadele her zaman başarılı değildi. Örneğin Abdülkerim, kendi oğlunu esir olarak gönderdiği zaman Cungarların bağlılığını kabul etmişti. Bunun sebebi Abdülkerim'in gereksiz kan dökülmesini engellemek ve Hokand'taki hâkimiyetini korumaktı[82].

Cungarların diğer bir deyişle Kalmıkların Fergana'ya girme sebebi olarak Çinlilerin Kaşgar'a girmeleri ve burada katliam yapmalarıdır. Fergana'ya giren Kalmuklar bir rivayete göre kendi inisiyatifleri ile bölgeye girmiş, diğer bir rivayete göre ise Çinlilerin baskısıyla bu bölgeye yönelmişlerdir. Abdülkerim'in Kalmıklara karşı gönderdiği ordu başlarındaki komutanın öldürülmesiyle dağılmıştı. Bu mağlubiyetten sonra Kalmıklar Hokand'a biraz daha yaklaşmışlardı. Ancak Kalmıkların Fergana baskınını duyan Abdülkerim'in oğlu Pazıl Bey babasına yardım için Ura Töbö'den hareket etti. Yapılan kanlı savaştan sonra Kalmıklar Hokand'dan şimdiki adı Muy Mübarek olan yere çekildiler. Kamlıkların Hokand'dan geri çekilmesinden hemen sonra barış teklif etmek için Abdülkerim Kalmıklara elçi gönderdi. Teklifi kabul eden Kalmıklar Abdülkerim'in elçisi ile beraber Kalmuk ileri gelenlerinden 40 kişiyi Hokand'a gönderdiler. Kalmık elçileri şehre girdikten hemen sonra yakalanıp infaz edildi. Akabinde Abdülkerim ve Pazıl Bey'in askerleri Kalmıklara ani bir baskın düzenledi. Yapılan ani baskında büyük kayıplar veren Kalmıklar dağıldılar ve tekrar toparlanamadılar. Pazıl Bey, Abdülkerim'den yaptığı hizmetten dolayı kıymetli hediyeler alarak Ura Töbö'ye geri döndü[83].

Döneminin sonuna doğru Abdülkerim'e karşı Cungar hanı Galdan Han 20 bin askerle saldırıya geçse de askerlerin sadece yarısı eve dönebildi. Bu olayın akabinde Abdülkerim hastalıktan dolayı 40 yaşında vefat etti[84].

---

[81] Döölötbek Saparaliev, **Etnopolitiçeskaya istoriya Oşa i ego okrestnostey s XVIII do seredını XIX v.**, Bişkek 1999, s.19.
[82] Ploskih, **a.g.e.**, s. 73.
[83] Nalivkin, **a.g.e.**, s. 60-61.
[84] Bababekov, **a.g.e.**, s. 26.

G. ERDANA DÖNEMİ (1752-1769)

Abdülkerim öldükten sonraki dönemde hanlığın başına Erdana geçti. Erdana beyin hanlık yaptığı dönemde Hokand Hanlığı, hem askeri hem de siyasi açıdan güçlendiği için beylikten devlet seviyesine yükselmeye başladığı dönem olarak kabul edilir. Bu dönemde Erdana'nın verdiği destekle Güney Kırgızlarının en önemli liderlerinden olan Kubat Bek'in öncülüğünde güçlü bir ordu kurulmuştu. Bu ordu sayesinde Kubat Bek Kalmıkların Fergana bölgesini işgalini engellemişti. Ayrıca Erdana 1758 yılında Adıgine boyunun beyi Hacı ile işbirliği yapmış, dönemin zorlu siyasetinde bunun çok faydasını görmüştü. Örneğin 1759 yılında Çin birliklerinin Kaşgar isyancılarının peşinden Fergana'nın doğu dağ eteklerine kadar geldiklerinde Hokand-Kırgız güçleri Çinlileri burada büyük bir bozguna uğratmışlardı[85].

Erdana dönemi, Hokand yöneticilerinin Kırgızlar üzerinde tam hâkimiyet kurmaktan çok onlarla diplomatik ilişki kurma yoluna gittiği bir dönem olmuştur. Bunun bir örneği 1759 yılında yaşanmıştı. Erdana ile Kırgız beyi Hacıbiy aralarında dostluk antlaşması imzalamıştı[86]. Hokand Hanlığı'nda bu gelişmeler olurken Doğu Türkistan'da ise Çinliler neredeyse bölgenin tamamını işgal etmiş ve Fergana sınırına dayanmışlardı. Erdana, Çin istilasına karşı Afganistan hanı Ahmed Şah Durani ve diğer hanlıklarla birlik kurmaya çalışsa da başarılı olamamıştır. Bundan sonra Çin ile sınır komşusu olan hanlık iyi ilişkiler kurmak suretiyle arasını iyi tutmak zorunda kalmıştır[87].

1759 – 1760 yıllarında Çinli coğrafyacıların verdiği bilgilere göre Fergana bölgesi Andican, Namangan, Margilan ve Hokand vilayetlerinden oluşmakla beraber Ura – Töbö ve Hocent bazen Hokand bazen de Buhara hâkimiyetine girmişti. Erdana döneminde Fergana bölgesinin ekonomik durumu iyileşmiş, vergi toplama işi düzene sokulmuştu. Hokand 20 binden fazla ailenin yaşadığı büyük bir şehre dönüşmüştü. Şehirde 4 medrese ve pek çok kervansaray inşa edilmişti[88]. Ancak yine bu dönemde

[85] Kenensariev, **a.g.e.**, s. 18.
[86] Saparaliev, **a.g.e.**, s. 42.
[87] Bulduk, **a.g.e.**, s. 19.
[88] Kenensariev, **a.g.e.**, s. 18-19.

Kırgızlarla yaptığı işbirliği bozulmuş, bunun neticesinde Oş ve Özgen'e seferler düzenlemiş, bu iki şehir ve çevresi Hokand topraklarına dahil olmuştu[89].

Erdana'nın, baba tarafından akraba olduğu Abdülkerim'in oğlu Abdurrahman ile ilişkileri iyi değildi. Abdurrahman'nın hanlıkta gözü olduğunu anlayan Erdana Abdurrahman'ı onun adamı olan İrnazar aracılığıyla Hokand'a gelmeye ikna eder. Abdurrahman yanına hanımı Aycan Ayım ve oğlu Narboto'yu alıp Hokand'a gelir. Erdana aileyi güzel karşılamakla beraber adamlarına Abdurrahman'ı ve eşini hemen öldürtür. Oğlu Narboto'yu ise ninesi akrabası Ayçiçek Hanım olduğu için öldürmez. Ayçiçek Hanım Erdana'nın hanlık yüzünden Abdurrahman'ın bütün soyunu öldüreceğinden korkar ve yanına Narboto'yu da alıp Hokand'tan kaçar. Erdana beş kızdan başka çocuğu olmadığı için Narboto'yu yanına çağırıp Hokand şehrinin yakınındaki Kara Töbö denen kışlağa yerleştirir[90]. Erdana kendinden sonra hanlığın başına Narboto'yu geçirmeyi düşünür ancak bu hemen olmayacaktır.

H. SÜLEYMAN DÖNEMİ (1769-1770)

Erdana'nın ölümünden sonra toplanan Özbekler ve Sartlar bundan sonra Şahruh'un 3. oğlu Şadibek'in soyundan gelenlerin hanlık sırasının geldiğini ileri sürerek Şadibek'in oğlu Süleyman'ı tahta geçirdiler[91].

Süleyman, kısa sürede sert bir idare gösterince kendisine karşı bir suikast tertip edildi. Bu suikast planları ve suikastçıların isimleri taraftarları tarafından Süleyman'ın kendisine iletildi. Süleyman suikasta karşı ne yapması gerektiği konusunda eşiyle fikir alışverişinde bulundu. Ancak Süleyman'ın eşi ona sadık değildi. Hocent hâkimi Abdurrahman Bey'in abisi Abdullah Kuşbegi'nin adamlarından birini çağırıp ona kocasının suikast karşısındaki planlarını anlattı. Abdullah Kuşbegi öncülüğünde yeni bir suikast planı hazırlandı. Süleyman'ı bir sebeple askerleriyle beraber Hocent'e gitmeye ikna ettiler. Birkaç gün sonra yola

[89] Ploskih, **a.g.e.**, s. 89.
[90] Nalivkin, **a.g.e.**, s. 66-67.
[91] Bulduk, **a.g.e.**, s. 20.

çıkan Süleyman Hokand'a çok uzak olmayan Arzık Tepe diye bir yerde mola verdi. Bu sırada Abdullah Kuşbegi Hokand dışında bir bağ evine Süleyman'ı davet etti. Süleyman o gece burada öldürüldü.[92].

I. NARBOTO DÖNEMİ (1770-1798)

Erdana öldükten sonra Hokand Hanlığı'nda yönetim için feodal beyler arasında mücadeleler başlamıştı. Hokand ileri gelenleri Norboto'ya hanlığı teklif ettiğinde Narboto, yöneticiliğin tehlikeli olmasından dolayı teklifi geri çevirmiş, ancak teklifi getirenlerin kendisine bağlılık yemini etmesi üzerine han olmayı kabul etmiştir. Narboto'nun devlet yöneticiliği Çust ve Namangan'ın itaat etmeyen beyleriyle yaptığı mücadeleyle başlamıştır. Narboto'nun daha sonraki yaptığı önemli iş, kendine karşı isyan eden yerli beylerin itaat altına alınması idi. Bundan başka döneminde Buhara Emirliği'ne baş eğmiş, Hocent yakınlarındaki Cizak ve Ura – Töbö bölgelerini ele geçirmek için harekete geçmiştir[93].

Narboto, bölgedeki tüm Kırgız ve Kıpçak boylarını kendi tarafında toplamayı başarmış ve onlara yeni araziler vererek boy reislerine unvanlar dağıtmıştı. Böylece XVIII. yüzyılın sonlarında Fergana vadisindeki bütün Kırgız boyları Hokand'a bağlanmıştı. Hokand Hanlığı bu dönemde Fergana vadisinde, Kızıl Kurgan, Taş Kurgan, Sopu Kurgan ve Daroot Kurgan gibi kaleler inşa etmişti. Böylece bölgede bütün Fergana'daki ticaret yollarını denetimi altına alan ve Kırgız tüccarlarını vergiye bağlayan askeri bir güç olmuştur.[94]

Narboto, hükümdarlığının ilk yıllarında iç isyanlarla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Han olduktan kısa bir süre sonra kendinden önce Süleyman'ı han yapan İrist-kul, Narboto'nun uzak akrabalarıyla işbirliği yaparak hanlığa karşı ayaklanmaya kalkışır. Narboto buna müdahale etmek için harekete geçer. Bunu duyan İrist-kul, o ana kadarki girişimlerinin aksine Narboto'ya hediyelerle birlikte elçiler gönderir. Ondan geçmişte olanlar için af diler ve akrabası İmankul beyin kızı

[92] Nalivkin, **a.g.e.**, s. 68.
[93] **Kırgız Tarıhı: Kıskaça Entsiklopediya**, Haz. Emil Asanov, Bişkek 2003, s. 167.
[94] Aydın İdil, **Yerel Kaynaklara Göre Özet Kırgızistan Tarihi,** Bişkek 2007, s. 47.

Ming Ayım'la Narboto'nun evlenmesini teklif eder. Narboto elçileri kabul edip İrist-kul'a olumlu cevap verir. Sonuç olarak Narboto, Ming Ayım'la evlenerek her ikisinin arasındaki ilişki akrabalık seviyesine ulaşır[95].

Narboto'nun iki üvey kardeşi (Şahruh ve Hacı Bek) bulunmakta idi. Onların anneleri Çatkal Kırgızlarındandı. Namangan beyi olan Hacı Bek, üvey kardeşi Narboto'ya karşı uzun süre isyan etti. Ancak bozguna uğrayan Hacı Bek Çatkal'a kaçmak zorunda kaldı[96]. Hatta Hacı Bek ölümünden birkaç yıl önce yine Ura – Töbö ve Kurama beylerinin desteği ile Narboto'ya karşı isyan etmeye karar verdi. Toro – Kurgan'a giden Hacı Bek, oranın halkını kendi tarafına çekti. Daha sonra Andican'a gitti. Andicanlılar Hacı Bek'in isyan etme niyetini anladılar. Ancak sözlü olarak Hacı Bek ile hemfikir olduklarını söyleseler de gizlice Narboto'yu durumdan haber ettiler. Narboto, askerleriyle Andican'a geldi. Gerçek bir yardımdan yoksun olan Hacı Bek'in kardeşinin barış teklifini kabul etmekten başka bir şansı kalmamıştı[97].

Narboto döneminde Hokand Hanlığı, hem ekonomik hem de siyasi açıdan güçlü bir ülke halini almıştı. Hanlık, Merkezi Asya'da Hive ve Buhara Hanlıkları ile eşit ölçülerde bir devlet olarak tanındı. Yine bu dönemde yeni sulama kanalları kurulup, sulanan tarım alanları genişletilmişti. Ekonomik gelişmeler şehir hayatına da olumlu yönden yansıma yapmıştı. Kaşgar ve Fergana civarında yaşayan göçmenler arasında ticaretin gelişmesiyle birlikte ipek ticareti de bu gelişmeden payına düşeni almıştı[98]. 1798 yılında Narboto vefat ettiğinde hanlığın başına Alim Han geçti[99].

İ. ALİM HAN DÖNEMİ (1798-1809)

Alim Han, devletin başına geçtikten sonra rakiplerinin hepsini ortadan kaldırmaya başladı. Yönetimi ele geçireceğinden korkup ilk olarak babasının akrabası olan Hacıbek'i ortadan kaldırdı. Bunun en büyük sebebi Narboto hayatta

[95] Nalivkin, **a.g.e.**, s. 69-70.
[96] Kenensariev **a.g.e.**, s. 19.
[97] Beysembiev, **a.g.e.**, s. 94.
[98] **Kırgız Tarıhı: Kıskaça …….** s. 47.
[99] Bababekov, **a.g.e.**, s. 28.

iken Hacıbek'in tahta ilgisi olduğunun bilimesidir. Hacıbek'in Ulukbek, Şiralibek ve Bekoglı olmak üzere üç oğlu vardı. Babalarının ölümünden sonra 14 – 16 yaşlarındaki Şirali ile Ulukbek Çatkal'a kaçtı. Küçükleri Bekoglı ise annesiyle Fergana'da kalmıştı. Ulukbek erkenden hayata gözlerinin yumduğu için Şiralibek Talas'a Kırgız akrabalarının yanına göç etti. Şiralibek, Muhammed Ali Han'nın ölümüne kadar burada kalmıştır. Hacıbek'ten sonra uzaktan akrabası olan Bekboto'yu öldürmüş, daha sonra da Rüstembek'i ortadan kaldırmıştı. Bununla yetinmeyen Alim Han babası Narboto'nun yakın adamını da ortadan kaldırmış, bu gelişmeler sonucunda bazı devlet adamları Buhara'ya kaçmışlardır[100].

XIX. yüzyılın başında Fergana bölgesi genel olarak Hokand Hanlığı'nın hakimiyeti altına girmişti. Alim Han ilk defa kendini "Han" ünvanı ile tanıtmıştı[101].

Alim Han'ın yönetimde ilk iş olarak yaptığı askeri işleri düzenlemek olmuş, bunun sonucunda Hokand ordusu onun döneminde güçlenmeye başlamıştı. Kendi dönemine kadar gelen hanların hâkimiyet kuramadığı Ura - Töbö'ye 15 sefer düzenlemişti. Düzenlenen her seferde yağma ve baskınlar sürekli olmuştu. Bu durum tarihçi Moldo Niyaz Muhammed tarafından taş ve toprağın dışındaki her şeyin yok edilmesi olarak tanımlanmıştı. Bu seferler sonucunda uzun zamandır hâkimiyet altına alınamayan Ura - Töbö, Alim Han döneminde alınmıştır. 12 bin nüfuslu Ura - Töbö etkileyici bir şekilde yerle bir edilmişti[102]. Bu tarz olaylar yüzünden Alim Han halk arasında zalim lakabı verilmişti.[103]. Ura – Töbö, Hokand Hanlığı sınırında olan ve muhkem bir kaleye sahip bir şehirdir. Stratejik öneminden ve muhkemliğinden dolayı şehir, çevre bölgelere sefer düzenlemede buraya sahip olan hükümdara önemli avantaj sağlamaktadır. Bu yüzden Buhara Emirliği ile Hokand Hanlığı bu şehre sahip olmak için uzun mücadeleler vermişlerdir. Buhara açısından baktığımızda bu şehrin kaybı Zerefşan Vadisi'nin tehdit altına girmesi anlamına geliyordu. Hokand Hanlığı açısından değerlendirdiğimizde Ura-Tübe'nin düşman elinde olması demek Taşkent ve Hocent'in saldırılara açık kalması demekti. Şehre sahip olmanın diğer önemli

[100] Beysembiev, **a.g.e.**, s. 95.
[101] Kenensariev, **a.g.e.**, s. 20.
[102] Beysembiev, **a.g.e.**, s.94
[103] Ziyabidin Maksim, **Fargana Handarının Tarıhı**, Bişkek 2007, s. 49.

avantajı da sahip olduğu verimli topraklarıdır. Tarım ürünleri açısından burası çevre için önemli bir arz kaynağıdır[104].

Otoritesini güçlendiren Alim Han, idarede değişikliklere gitmişti. Örneğin bu değişiklikler doğrultusunda kız kardeşiyle evlendirdiği Masum Han'ı İsfara'ya yönetici olarak atamıştı. Ancak şehrin o zamana kadarki yöneticisi olan Bayboto, Masum Han'ı şehre sokmak istemedi ve askerleriyle yolunu kesti. Birkaç adamdan başka kimse olmadığı için Masum Han geri dönmek zorunda kalmıştı. Durumu haber alan Alim Han askerlerini toplayarak yola çıkmıştı. Ancak Bayboto başkası tarafından öldürüldü. Bayboto'nun iki oğlu da Alim Han'ın emriyle infaz edildi. Masum Han İsfara hakimi oldu ancak bu görevde çok kalmadı[105].

Alim Han, Yunus Hoca'nın müstakil olarak idare ettiği Taşkent'i fethetmeye uğraştı ise de, 1799 yılındaki ilk Taşkent seferi sonuçsuz kaldı. Diğer yandan Yunus Hoca, Çust ve Hocent beylerinin ayaklanmaları vasıtasıyla, Fergana'yı kolayca fethedebileceği ümidindeydi. 1800 yılında Yunus Hoca, Hokand'a saldırdı. Fakat onun silahlı kuvvetleri Hocent'te yenilgiye uğradı. Böylece Alim Han, Taşkent'e yeniden saldırma fırsatını elde etti. Birçok çarpışmadan sonra Hokand birlikleri Taşkent'i fethettiler. Hokand Hanlığı, adım adım, Türkistan şehrine kadar sokuldu. Alim Han, Deşti Kıpçak'a yaptığı seferden Hokand'a döndüğünde 1809 yılında fanatik dervişler tarafından öldürüldü[106].

Alim Han, son dönemlerinde tedbirsiz davranmaya başlamıştı. Kendine aşırı güven gelmiş ve eğlenceye dalmıştı. Bu dönemde Alim Han'a karşı bir muhalefet ortaya çıkmıştı. Bundan tedirgin olan Alim Han, etrafa karşı daha saldırgan olmaya başlamıştı. Bu durum o kadar ileri gitti ki aralarında hiçbir sorun olmayan Masum Han'dan bile şüpheleniyordu. Masum Han o dönem Alim Han'ın abisi Ömer Han ile

---

[104] Muhammed Bilal Çelik, "1800–1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği", **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Sakarya 2009, s. 94-95, (Basılmamış Doktora Tezi).
[105] Nalivkin, **a.g.e.**, s. 76.
[106] Hayıt, **Türkistan Devletlerinin …….**, Ankara 1995, s. 34-35.

çok yakın idiler. Ancak Masum Han, hem vefa borcu olmasından hem de dürüstlük ve cesaretine saygı duyduğundan dolayı Alim Han'a her zaman sadık kaldı[107].

Hokand tahtına Alim Han'ın geçmesi, hanlık tarihi bakımından parlak bir devirdir. Ülkede birlik ve beraberlik tesis edilmiş ve askeri zaferlerle de sınırlar genişletilmiştir[108]. Hatta kendi hâkimiyetine aldığı topraklar Buhara Emirliği'ne ait olduğu için bu iki hanlık arasında sorun oluşturmuştu. Hokand Hanlığı yukarıdaki sebeplerden dolayı Buhara ve Hive Hanlıkları ile ilişkileri kötüleşmeye başlamıştı. Hanlıklar arası mücadeleye örnek verecek olursak 1809 yılında Hive hanının Hokand hanına gönderdiği elçi yolda Buhara askerleri tarafından durdurulmuş ve elindeki belgelere el konulmuştu. Bu hareketin sebebi emirin iki hanlık arasında doğabilecek olan dostluğu engellemek istemesi idi. Tabii ki bu olay Buhara ve Hokand arasındaki diplomatik ilişkileri bitirme aşamasına getirmişti[109].

J. ÖMER HAN DÖNEMİ (1809-1822)

1809 yılında Alim Han öldükten sonra yerine Ömer Han geçti. Ömer Han kendi döneminde Alim Han'nın siyasetini devam ettirdi. Onun devrinde Çimkent ve Türkistan bağımsızlığını almaya çalışmış, ancak Ömer Han sefer düzenleyerek bölgedeki Hokand hâkimiyetini yeniden tesis etmişti. Ömer Han döneminde Çarlık Rusya'sı ile ticari ilişkiler canlandırılmıştır. Kardeşinin aksine adil ve dindar bir hükümdar olarak tanınan Ömer Han, 1818 yılında Hokand'a bir cami inşasına başlar ve kendisi "Emirü'l Müminin" sıfatını aldı[110]. Ömer Han kendi döneminde edebiyata da ilgi duymuştur. XIX. yüzyılın ilk yarısında, Hokand hanlığında eserler veren şairlerin başında Emîrî mahlası ile şiirler yazan Hokand hanı Ömer Han da gelir. Emîrî mahlasıyla şiirler yazan Ömer Han, sarayında şairleri himaye etmiş ve bu şairlerle edebî sohbetler düzenlemiştir. Bu sohbetler genellikle onun yazmış olduğu şiirlerle ilgilidir. Ömer Han, güçlü bir şekilde Nevâyî'yi taklit etmiştir. Nevâyî'nin söz varlığına vukuf etmiş ve biçim açısından mükemmel gazel ve muhammesler

[107] Nalivkin, **a.g.e.**, s. 95.
[108] Sebahattin Şimşir, **a.g.e.**, s. 194.
[109] Bababekov, **a.g.e**., s. 33-34.
[110] "Hokand", **İA**, C. 5, B.1, İstanbul 1987, s. 554-555.

yazmıştır. Ömer Han, Farsça ve Türkçe şiirlerinin yer aldığı bir divan tertip etmiştir[111].

Hokand halkı tarafından Ömer Han'a adil bir yönetici olduğu için "Cennet Mekân" diye isim verilmişti[112]. Genişleme politikasına devam eden Ömer Han, Türkistan'ın Buhara Emirliği kısmındaki toprakları Yedisu bölgesine kadar hâkimiyeti altına almıştı[113]. Hanlık hem bölgesel olarak genişlemeye hem de Kazak topraklarının içine doğru ilerlemeye devam etmiş, ayrıca Sır Derya'nın aşağı taraflarında Ak Meçit, Oluya Ata, kaleleri kurulmaya başlanmıştı[114].

Ömer Han'dan başlayarak hanlıkta ekonomik yönden güçlenmeye dayalı bir takım hedeflerin gerçekleştirilmesine çalışıldı. 1817 yılında Seyhun'un aşağı bölümünde Akmescit adı verilen Hokand kalesi, XIX. yüzyılın yirmili yıllarında Evliya Ata kalesi ve şehri, bundan sonra da Pişpek ve Tokmak kaleleri yapıldı. Buralarda pazarlar düzenlendi. Kaleler ve pazarların çevrelerine Hokandlı tüccarlar ve halk yerleşmeye başladı. Bu oluşum ve tahkimler Hokand birliklerince yapıldı. Bunların askeri olduğu kadar ticari önemi de bulunmaktaydı. Akmescit'te Türkistan ile Çarlık Rusya'sı arasındaki ticaret rotası çakışmaktaydı. Hokand Hanlığı askeri iaşe nedeniyle tarımsal faaliyetlerin yapılmasına ön ayak oldu. Kazak bozkırında İslâm dininin daha iyi bir şekilde gelişmesini temin etmek maksadıyla Hokand Hanlığı tarafından mescidler ve medreseler yapıldı. Ferganalı din adamlarının önderliğinde İslâm tarikatları bu bölgede faaliyet gösterdiler[115].

Ömer Han daha çok Hokand Hanlığı'nın gelişmesindeki iç siyaseti ile tanınır. Onun zamanında ekonomi iyileşmiş ve devlet hazinesi zenginleşmişti. Sulama sistemi yaygınlaştırılarak Fergana ekonomisi geliştirilmişti. Ekonomik

---

[111] Feridun Tekin, "Hanlıklar Dönemi Çağatay Edebiyatı", **Turkish Studies**, C. 6/1, 2011, http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1531266805_tekinferidun.pdf, (05/07/15) s.1786.

[112] Maksim, **a.g.e.**, s. 50.

[113] Hasanov, **a.g.e.**, s. 19.

[114] Salmoorbek Soodanbekov, **Obşestvennıy i gosudarstvennıy stroy Kokandskogo Hanstva**, Bişkek 2000, s. 22-23.

[115] Mehmet Alpargu, "Türkistan Hanlıkları", **Türkler**, C. 8, Ankara 2002, s. 584. Bölgedeki dini durumla ilgili bkz. Cihad Cihan, "XIX. ve XX. Yüzyılda Bazı Seyyahların Kırgızların Dinî Hayatlarına Dair Gözlem ve Değerlendirmeleri", **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 8/2, Uşak 2015.

gelişmeler, barış ve siyasi istikrar, göçer Kırgız – Kıpçak ve diğer boyların yerleşik hayata geçmesine imkân sağlamıştı. Sonuç olarak yeni yerleşmeler oluşturulmuş, hastaneler inşa edilmişti. 1830'larda Fergana, Pamirler, Bedahşan, Hocent, Cizak, Taşkend, Güney Kazakistan, İç Kırgızistan ve Kaşgar vahası gibi bölgelerden pek çok idari bölümü bünyesinde toplamıştı[116].

1812 yılında Ömer Han, Şakirbek adındaki elçisini Petersburg'a göndermiş ve elçi Rus çarı I. Aleksandır tarafından huzura kabul edilmişti. Elçiler Sibirya'da ticaret yapma izni almak için gitmişler Çar da onları o dönem gümrük sorumlusu olan Verigin'e yönlendirmişti. Elçiler geri dönüş yolunda Petropavlovsk'e vardıklarında biri hastalıktan vefat etmiş, ikincisi de Omsk şehrinde Rus askerleri tarafından soygun amacıyla öldürülmüştü. Bu olayları Ömer Han'a bildirmek çar için Sibirya'dan Filip Nazarov'u hediyelerle Hokand'a göndermişti[117].

Ömer Han döneminde ilk defa başlayan Osmanlı-Hokand İlişkileri istenilen seviyeye çıkartılamamıştı[118]. Muhtemelen Buhara emirinin girişimlerini öğrendiği için İstanbul'a gönderdiği elçi Osmanlı tarafından pek ciddiye alınmamıştır. Ömer Han'ın vefatından sonra Hokand tahtına çıkan oğlu Muhammed Ali Han'ın ilk işlerinden biri, tahta çıkışını haber vermek için bir elçiyi derhal İstanbul'a göndermek olmuştur[119]. Bölgedeki hanlar arası rekabet Osmanlı Devleti ile olan

---

[116] Bulduk, **a.g.e.**, s. 22.

[117] Vladimir Ploskih, "Kirgizı vo vneşney politike Kokanda (pervaya polovina XIX. veka)", **İzvestiya AN Respubliki Kırgızstan**, Sayı 1, Bişkek 1991, s. 41-42.

[118] Hokand Hanlığı'nın Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerini; Buhara Hanlığı, Rusya ve Çin İmparatorluğu ile olan mücadelesi şekillendirmiştir. Hokand Hanlığı, İslam dünyasının en güçlü devleti ve Sünni Müslümanların halifesi olması dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne başta siyasi konular olmak üzere, askerî, dinî, sanayi vb. konularda müracaat etmiştir. XIX. yüzyılın başlarından itibaren Hokand hanları, tahta çıktıklarında İstanbul'a elçi ve mektuplar göndermek suretiyle kendilerini tanıtmışlar ve Osmanlı sultanına bağlılıklarını bildirmişlerdir. Diğer yönden Hokand hanları kendi aralarındaki mücadelelerde Osmanlı halifesinin ve sultanının desteğini bir araç olarak kullanma arayışına girmişlerdir. Bu bağlamda Hokand Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasındaki yazışmalar sıklaşmış, ilişkiler artmıştır. Bunun en önemli sebebi Buhara, Hive ve Hokand arasındaki siyasi çekişmenin önceki yüzyıllara göre daha şiddetli bir hal alması ve Rusya'nın Türkistan bölgesine yönelik yürüttüğü siyaset olmuştur. Bkz. Erhan Yoska, " Muhammed Ali Han Dönemi (1822–1842) Hokand Hanlığı-Osmanlı Devleti İlişkileri", **journal of History Studies**, C. 3, İstanbul 2011, s. 401.

[119] Mehmet Saray, **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1985)**, Ankara 1994, s. 37.

ilişkilere de yansımıştı. Örnek olarak Hokand Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasındaki bir yazışmada Osmanlı padişahı Hokand hanı Ömer Han'a cevaben Kıpçak ve Fergana hâkimi olarak bahsetmesinden dolayı burada Ömer Han'ın diğer Türkistan hanlarından güçlü ve etkili göstermek için kendisini bu şekilde tanıttığını anlıyoruz[120].

Ömer Han 1822 yılında hastalanıp öldüğünde, tahtına oğlu Muhammed Ali Han oturdu[121].

K. MUHAMMED ALİ HAN DÖNEMİ (1822-1842)

Muhammed Ali Han, çocuk denebilecek yaş olan 14 yaşında tahta çıkmış ancak Hokand Hanlığı genişlemeye devam etmiştir. Han 1830'da 40.000 askerle Kaşgar'a yürümüş, yapılan mücadelede Çin ordusu yenilmiş, Kaşgar'dan sonra Yarkent, Hoten ve Aksu'ya inilmişti. Ancak Buhara saldırısı endişesiyle Hokandlılar, yapılan uygun bir antlaşma ile geri çekildiler. Antlaşma şartları;

1. Doğu Türkistan'ın altı şehrinde, gümrük tahsilâtı Hokand Hanlığı'nın görevidir.
2. Gümrük kontrolü için han, her şehir için, Kaşgar yöneticisinin denetiminde bir devlet memuru tayin eder.
3. Altı şehirdeki bütün yabancılar, hanın memurları tarafından denetlenir.

Hanın Çinlilere karşı verdiği taahhüt ise Hokand ülkesinden, Hocaların Kaşgar'a sızmasına müsamaha edilmeyecektir. Hokand'ın bu üstünlüğü 1847'de Doğu Türkistan'da Hocaların ortaya çıkması ile son buldu[122]. 1831 yılında hanlık Tanrı dağları ve Isık Göl bölgesini işgal etmişler, işgal ettikleri bu yerlerde kaleler

---

[120] Roza Abdıkulova, "XIX. Kılımda Osmon Mamleketi Menen Kokon Handıgının Ortosundakı Diplomatiyalık Baylanıştar Tuuraluu Arhivdik Materialdar", **Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı. 15, Bişkek 2006, s. 3.

[121] Bulduk, **a.g.e.**, s. 22.

[122] Hayit, **Türkistan Rusya İle Çin Arasında…..**, s.36.

inşa etmişlerdi. Hokandlılar, kalelerden zaman zaman Kırgızlar üzerine akınlar düzenlemişlerdi[123].

1835 yılına kadar Güneyde Buhara'ya ait Karatigin, Kulob ve Darvaz bölgeleri ele geçirilmiş, Kuzeydoğuda Kırgız bölgeleri hâkimiyet altına alınmış ve Hokand orduları Kulca'ya kadar ilerlemişti. Çinliler bu durum karşısında sessiz kalmak zorunda kalmıştır. Hatta Doğu Türkistan'daki "Hocalar" ve Kırgızların isyanları ile iyice zor durumda kalmış olan Çinliler, Muhammed Ali Han'ın elçisi ile bir anlaşma yaparak bu isyanlara destek vermemesi şartıyla Kaşgar, Aksu, Uç Turfan, Yengişehir, Yarkend, Hoten şehirlerinin vergilerinin toplanmasına izin vermişlerdi. Ancak Muhammed Ali Han'nın devleti yönetirken gösterdiği zalimce tavır ve eğlenceye olan düşkünlüğü halkta huzursuzluk meydana getirmekte idi. Muhammed Ali Han oyun ve eğlence ile gününü gün etti. Babasının kaşıkla topladığı hazineyi dağıttı. Konserler düzenletti, hizmetçileri içkili eğlenceler hazırladı. Dönemin meşhur şarkıcılarını toplamış, şaraplar eşliğinde eğlenmişti. Oyuna düşkün olan han şarkıcılardan beğendiklerine gümüş hediyeler vermişti[124].

Hokand Hanlığı ile Buhara Emirliği arasındaki çekişme bu dönemde Aşgar kalesi sebebiyle devam etmekte olup, Buhara Emirliği sultanı Emir Nasrallah, Muhammed Ali Han'dan kurtulmak için onun "babasının nikâhlısını" aldığını yayarak propaganda yürütmüştü. Emir Nasrallah'a karşı girdiği mücadelede ordusu hezimete uğrayan Muhammed Ali Han, Oş tarafındaki dağlık bölgeye kaçsa da kendi adamları tarafından bağlanıp Emir'e teslim edildi[125]. Bu çekişmelerin olduğu dönemde Muhammed Ali Han'a karşı içeride de sert bir muhalefet vardı. Hatta hana karşı bir suikast girişimini dahi düşünüyorlardı ve Emir Nasrallah'tan onun acımasız ve Allah'tan uzak olduğu için durdurulmasını istemişlerdi[126].

---

[123] **Bizdin Kırgızstan Populardu Tarıhıy Ensiklopediya**, Haz. Vladimir Mihayloviç Ploskih, Bişkek 2004, s. 171.
[124] Maksim, **a.g.e.**, s. 50.
[125] Bulduk, **a.g.e.**, s. 22-23.
[126] Nalivkin, **a.g.e.**, s. 136.

Yukarıda da bahsi geçtiği gibi dış siyasette 1832 yılında Hokand-Pekin arası ilişkilerin ilerlemesi büyük gelişme olarak kaydedilmişti[127]. XIX. yüzyılın 30'lu yıllarına doğru Hokand Hanlığı Merkezi Türkistan'daki en büyük hanlık olmuştu. Muhammed Ali Han döneminde Fergana'nın dağlık bölgelerindeki göçmen halklar üzerinde siyasi ve ekonomik açılardan hâkimiyet kurulmuştu. 40'lı yıllara doğru ise şimdiki Kırgızistan toprakları, Özbekistan'ın güneydoğu ve batı tarafı Kazakistan'ın güney bölgeleri ve Tacikistan'ın belli yerleri kalmıştı[128].

Muhammed Ali Han 1837'de İstanbul'a da bir elçi göndererek bölgenin siyası durumu hakkında bilgi vermişti. Ayrıca savaş aletleri yapma sanatı ve bunun ile ilgili kitaplar Osmanlı Devleti'nden istenmiş, Hokand hanı için "hanlar hanı" unvanının verilmesi talep edilmişti[129]. Bunun üzerine Hokand'a ilgi duyan Babıâli, hanlığın durumu hakkında bir rapor hazırlayarak padişaha arz etmiş ve Hokand hanına bir cevâbnâme-i hümâyun yazılarak cevap verilmişti.

Bu cevap Buhara Hanlığı ile Hokand Hanlığı'nın arasının açılmasına sebep olmuş, 1842 yılında Buhâra Hanlığı ile yapılan savaş, Hokandlıların yenilmesi ile sonuçlanmıştır. Bunun sonucunda Hokand Hanlığı bazı şehirlerini Buhara Hanlığına terk etmek zorunda kalmıştır.5 Bu düşmanlık 1865'e kadar devam etmiş hatta Buhara Han'ı Emir Muzaffer 1865'te Hokand şehrini de kuşatmıştır. Emir Muzaffer'in bu kuvveti, Rusların Taşkent'i işgal etmek için Hokand'a karşı kıyasıya savaştığı bir zamanda her iki devlet için bir faciadan başka bir sonuç doğurmamıştır[130].

Hokand Hanlığı, yükselme dönemine girdiğinde artık devlet yapılanması ile ilgili çalışmalar yapmaya başlamıştı. Bu dönemde her ne kadar etnik ve bölgesel çatışmalar olsa da hanlığın hâkimiyet alanı geniş topraklara ulaşmıştır. Muhammed Ali Han döneminde Hokand-Çin ilişkileri artmıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde Hokand Hanlığı'nın dış siyasetinde Çin'den çok Çarlık Rusya'sını göreceğiz.

---

[127] Kenensariev, **a.g.e.**, s. 21.
[128] Soodanbekov, **a.g.e.**, s. 25-26.
[129] Saparaliev, **a.g.e.**, s. 98.
[130] Abdulkadir Macit, "Osmanlı Devleti ile Hokand Hanlığı Münasebetleri", **İLEM**, Sayı 4, İstanbul 2009, s. 68-69.

II. BÖLÜM

HOKAND HANLIĞI'NIN GERİLEMESİ ve RUSLARLA MÜCADELESİ

A. İBRAHİM HAYAL DÖNEMİ (1842)

Muhammed Ali Han'dan sonra Hokand Hanlığı'nın başına Emir Nasrallah tarafından Buhara'dan İbrahim Hayal getirildi. İbrahim Hayal yönetime geldikten sonra iki ay geçmeden halka eziyet etmeye başlamıştı. Yetişen ağaca, meyve veren ağaca, meyvesiz ağaca ve su kanalının yanında büyüyen ağaca kadar her şeyden vergi alması sıradan halkı çileden çıkarmıştı[131]. Ancak Buhara Emirliğinin Hokand'taki hâkimiyeti çok sürmemişti. Bunun sebebi de Fergana bölgesinde buna engel olmaya gücü yetecek Kırgız ve Kıpçak boylarının olması idi. Sonuçta Kırgız beyleri tahtın mirasçısını aramışlar ve 50 yaşlarındaki Şer Ali'de karar kılmışlardı. Kırgız beylerinin bu kararını o döneme kadar Muhammed Ali Han'nın gölgesinde orduda binbaşı olarak görev yapan ve hanlıkta çevresi geniş olan Kırk – uul boyunun beyi Nüzüp uyguladı. 1842 yılında han olan Şer Ali'ye Güney Kırgız boylarının tamamı destek olmuştu[132]. Şer Ali, Fergana'nın güneydoğusunda yer alan Safid Bulan mezarında eskiden beri gelen geleneklere göre ak giysiler giydirilip kurban kesme merasimi ile han ilan edilmişti[133].

B. ŞER ALİ DÖNEMİ (1842-1845)

Şer Ali, devleti yönetirken Kıpçak beyi Müslüman Kul'un güçlü tesiri görülmeye başlanmıştı. Bu dönemde hanlık içinde taht kavgaları da olmuştur[134]. Tarihi kaynaklarda Şer Ali, güçlü bir idareci olamadığı hatta "lapa" diye lakap almasına bakmaksızın Buhara'nın Hokand'a yaptığı 9 seferi püskürtmüştü. O dönemde Buhara Emirliği, Hokand Hanlığı'nın Muhammed Ali Han'dan sonraki iç çatışmalarla yürüyen siyasetten yararlanma yoluna gitmiş, durumu lehine çevirmek için adım adım seferler düzenlemeye başlamıştı. Bu dönemde Namangan, Törö-Kurgan, Çust ve Sır Derya'nın sol kısımları kolaylıkla alınmıştı. Fergana'nın kuzey bölgelerinin tez bir şekilde ele geçirilmesini tarihçiler Namangan'daki ve Çust'taki yerleşik halkın Talaslılar ile akrabalık bağları olmasından dolayı kendi aralarında her

[131] Raşid Nabiev, **İz İstorii Kokandskogo Hanstva**, Taşkent 1973, s. 29.
[132] Kenensariev, **a.g.e.**, s. 21.
[133] Nalivkin, **a.g.e.**, s. 146.
[134] Hasanov, **a.g.e.**, s. 19.

zaman münasebetler olup, Şer Ali'yi 35 yıldan beri tanıdıklarından dolayı kolaylıkla Hokandlılara dâhil olmuşlardır diye tahmin etmektedirler[135].

Şer Ali döneminde binbaşı olan Müslüman Kul 1845 yılında Oş şehrinde çıkan bir isyanı bastırmak için harekete geçmişti. Onun yokluğunda Şer Ali yakın adamları tarafından katledildi. Şer Ali'nin yerine Murad Han geçti[136].

C. MURAD HAN DÖNEMİ (1845)

Şer Ali'nin son dönemlerinde ona ve Kıpçaklara karşı olan bir grup oluşmuştu. Grubun lideri olan İsfara hâkimi Satubaldı Datha, Ura Töbö'de yaşayan Murad Han'a bir davet mektubu gönderdi. Murad Han, önce İsfara'ya geldi. Daha sonra Satubaldı ve İsfaralılarla birlikte Hokand'a geçti. Murad Han'ın yönetimin başına geçmesi halkın bir kısmında şaşkınlık ve memnuniyetsizlik ile karşılanırken başka bir kısımda Murad Han'a itaat etti. Murad Han'ın hâkimiyetinin üçüncü gününde Şer Ali idam edildi. Murad Han'ın başa geçtiğini öğrenen Kıpçak beylerinden Mirzad kuşbegi ve Aziz Pervaneci Müslüman Kul'a elçi göndererek o anda Namangan'da bulunan, ileride adından sıkça bahsedeceğimiz Hüdayar Han'ı oradan çıkartma talebinde bulunmuşlardı[137].

Müslüman Kul, Oş isyanını bastırıp Namangan'a geldiğinde kızını Şer Ali'nin 12 yaşındaki oğlu Hüdayar'a nikâhladı. Sonra Hokand'a geçip Murad Han'ı öldürdü ve yerine Hüdayar'ın hanlığını ilan etti[138]. Bundan sonra Hokand Hanlığı yönetimi Kıpçakların eline geçmişti[139].

---

[135] Nabiev, **a.g.e.**, s. 30.
[136] Bulduk, **a.g.e.**, s. 24.
[137] Nalivkin, **a.g.e.**, s. 161.
[138] Hayıt, , **Türkistan Rusya İle Çin Arasında…..**, s.36.
[139] Vladimir Ploskih, **Kirgizı i Kokandskogo….**, s.161.

D. I. HÜDAYAR HAN DÖNEMİ (1845-1858)

Hüdayar Han henüz 14 yaşında olduğu için devletin kontrolü Müslüman Kul'un eline geçmişti. Devlet içinde Kıpçakların diğerlerine nazaran kayrılmasından duyulan rahatsızlık gittikçe artmaktaydı[140].

Halktan gelen şikâyetler sonucunda Müslüman Kul'un yetkileri kısıtlandı. Ancak gücünü yeniden kazanmak isteyen Müslüman Kul Ruslar ile işbirliği yapmaya çalıştı. Rus komutanlardan Velyaminov-Zernov ile gizlice görüştü. Müslüman Kul'un Ruslarla görüştüğünü öğrenen Özbek ve Kırgız beyleri kendilerini korumak için daha hızlı davranıp Kıpçaklardan kurtulmak istediler. Hüdayar Han'ı yanlarına çekip Kıpçaklara saldırdılar ve çıkan savaşta 20 bin Kıpçak öldürüldü[141]. Ruslar bu karışıklıktan faydalanarak Akmescid'i işgal etti. Bu işgal Türkistan'ın işgalinde Ruslar için bir basamak olmuş bundan sonraki dönemde genişleme konusunda daha cüretkâr olmuşlardır[142].

1852 yılında Hokand Hanlığı'ndaki 20.000 Kıpçak'ı öldürüp Müslüman Kul'u da idam ettiren Hüdayar Han bu hamleleri ile yönetimde tek söz sahibi kişi haline gelmişti[143]. Kendi idare döneminde çok ağır şartlar içeren politikaları vardı. Farklı tarihi kaynaklarda Hüdayar Han adil bir yönetim için çalışmak yerine zenginliğini artırmak için uğraştığı belirtilmektedir[144].

Hüdayar Han halk üzerinde otorite kurmak için çeşitli tedbirlere başvurdu. Ancak bu tedbirler ters tepti ve yer yer isyanlar çıktı. Bazı beyler ülke içi çalkantıdan faydalanıp Hüdayar Han'a karşı açıkça karşı çıkmışlar, sonuçta Margilan yakınlarındaki Samgar denen yerdeki çatışmada Hüdayar Han'nın askerleri dağıtıldı. İsyancılar Margilan'ı alıp, Hokand'ı kuşatmışlardı[145].

---

[140] Hayıt, , **Türkistan Rusya İle Çin Arasında…..**, s.36.
[141] Haydarbek Bababekov, **Istoriya Kokanda**, Taşkent 2006, s. 61-62.
[142] Hayıt, **a.g.e.**, s. 65-66.
[143] Bababekov, **Narodnie dvijeniya ……**, s.30.
[144] Anvarbek Hasanov, **Vzaimootnoşeniya Kirgizov c Kokandskim Hanstvom i Rossiey v 50-60 godah XIX. veka**, Frunze 1961, s. 74.
[145] Kuşbek Usenbaev, **Obşestvenno-ekonomiçeskie otnoşeniya Kirgizov v period gospodstva Kokandskogo Hanstva**, Frunze 1961, s.48.

Hüdayar Han döneminde ayaklanmaların bir kısmı da Türk boylarının çıkardığı isyanlardır. Buna örnek olarak 1845 yılında Kırgızlar Oş şehri yakınlarında yine Kırgızların Alay kolu da 1847-48 yıllarında isyan etmişti. 1857 yılında Evliya-Ata kalesi yakınlarında Kırgızlar ve Kazaklar birleşerek hanlığa karşı isyan etmişlerdi[146].

Başka bir isyan olan Taşkent'teki isyanı bastırmak için bölgeye Molla Han gönderildi. Diğer taraftan Kuzey Kırgızlarının Çarlık Rusya tarafına geçme ihtimali düşünülerek yeni kaleler inşa ettirilmeye ve var olanların güçlendirilmesine girişildi. Aynı yıl isyanlar daha da şiddetlendi. Molla Han'ın isyancılara karşı ılımlı tavrı onu taht mücadelesinde gittikçe güçlenmesine neden oldu. Molla Han taht üzerinde hak iddia edince Hüdayarhan tutunamadı ve Buhara Emirliğine kaçmaya mecbur oldu[147]. 1858 yılında hanlıkta çıkan birçok isyanın neticesinde Molla Han hanlığın başına geçti.

E. MOLLA HAN DÖNEMİ (1858-1862)

Molla Han ülke içinde idaresini sağladıktan sonra 1859'da Cizak'a asker göndermişti. Buradaki mücadele küçük çatışmalar halinde olmuş, netice itibarıyla Cizaklılar verdikleri 70-80 kayıpla mücadeleyi kaybetmişlerdi. Hokandlılar iyi bir sonuçla Fergana'ya dönmüş oldular. Aynı yıl Ura Töbö'ye saldırmışlar ancak yenilmişlerdi. Molla Han döneminde Çin ile diplomatik temaslar kurulduğu da görüyoruz. Yine 1859 yılında Margilanlı Ebu Fatta Magdum elçi olarak Çin'e gönderilmişti. Yarkent'e ulaşan elçi Pekin'e gitmek ister ancak bu isteği kabul görmez. Üstelediğinde ilk önce tutuklanır daha sonra da öldürülür. Çinli Yarkent hakimi bu durumdan endişelenip Hokand'a hediyelerle beraber elçiler gönderir ancak Molla Han hediyeleri kabul etmez ve elçileri geri gönderir[148].

Molla Han döneminde Hokand Hanlığı'nın içinde o döneme kadar gelen siyasi oyunlar etkisini göstermiş, hanlığın sadece dış siyaseti değil taht kavgalarının

[146] Usenbaev, **a.g.e.**, s. 21.
[147] Bulduk, **a.g.e.**, s. 26.
[148] Nalivkin, **a.g.e.**, s. 190.

da beraberinde olduğu bir dönem olmuştu. 25 Şubat 1862 tarihinde Kırgız beyleri Alımbek ve Kıdır, Türk Hüday-Nazar ve Alımkul'un başı çektiği beyler kendi aralarında anlaşıp Mollahan'ı öldürdüler. Onun yerine tahta Şah Murad'ı geçirdiler[149].

F. ŞAH MURAD DÖNEMİ (1862)

Alımbek, Şah Murad han olduktan sonra baş vezir oldu. Bu arada ordudaki başka bir grup tahta Hüdayar Han'ı tekrar han yapmak istemekteydi. Bunların tarafında Taşkent beyi Kanat ve Rüstembek'te vardı. Kanat, Şah Murad'ın Hokand'a davetine icabet etmemişti. Onun yerine Buhara'daki Hüdayar Han ile temasa geçmiş, onu Taşkent'e çağırıp han ilan etmişti. Şah Murad Kırgız-Kıpçak beylerinin öncülüğünde 14 bin kişi ile Taşkent'i kuşattı. Ancak Buhara emirinin Hocent'i ele geçirmesinin de etkisiyle 53 gün süren kuşatmayı kaldırarak geri çekilmek zorunda kaldı. Şah Murad Hocent'i savunmaya gittiğinde Taşkent'ten çıkan Hüdayar Han ve Kanat Hokand'a hâkim olmuşlar ve Şah Murad'ı ortadan kaldırmışlardı. Tekrar hanlığın başına geçen Hüdayar Han'ı Margilan hakimi Alimkul kendisine destek vermekteydi. Hüdayar Han'ın rakibi olan Kırgız-Kıpçak beyleri Alimkul tarafından ortadan kaldırıldı[150].

G. II. HÜDAYAR HAN DÖNEMİ (1862-1863)

Ancak Alimkul'un desteği çok uzun sürmedi. Çok hızlı bir şekilde Kırgız-Kıpçak boylarından bir muhalefet oluşturup Hokand hanına karşı mücadeleye girişti. 1862 yılı Eylül ayına kadar olan çatışmalarda Hal Datka, Cumabay, Mambet, Mırzabek, Taşbek gibi beylerle Kırgız-Kıpçak boyları Hüdayar Han'a karşı Alimkul'un liderliğinde birleştiler ve bazı bölgeleri ele geçirdiler[151].

Hokand Hanlığı'nda politik durum oldukça karışık hale gelmiş ve Hüdayar Han oldukça zor durumda kalmıştı. 1863 yılında isyancıların hareketini bastıramayan

[149] Baktıgul Bootaeva, **Kırgızı Mejdu Kokandom , Kitaem i Rossiey**, Bişkek 1995, s.62.
[150] Kenensariev, **a.g.e.**, s. 37.
[151] Usenbaev, **a.g.e.**, s. 43-44.

Hüdayar Han'ın ordusu bozguna uğramıştı. Buhara emiri Muzaffer, Hüdayar Han'a yardım amacıyla 12 bin kişilik bir orduyla Hokand'a geldi ve oradan Oş bölgesine doğru harekete geçti. Buhara emiri Muzaffer, Şehr-i-Sebz'de çıkan bir isyan ile meşgul olurken Alimkul Hokand'ı kuşatma altına almış ve Hüdayar Han bir kez daha kaçmak zorunda kalmıştı[152]. 1863 yılında Molla Han'nın 12 yaşındaki oğlu Sultan Seyid tahta oturtuldu. O dönemde Kırgız Kıpçak toplumunun en etkili devlet adamı 34 yaşındaki Alimkul Sultan Seyid'in atalığı olmuş ve hanlığın yönetimini eline almıştı[153].

Yukarıda bahsi geçen dönemde Hokand Hanlığı'nın baskısından kurtulmak isteyen bazı Türk boylarının Rus hâkimiyetine girmek istediği bilinmektedir. Bu amaç doğrultusunda kuzeydeki Kırgızların Ruslara elçi gönderdiği bilinmektedir. Ancak güneydeki Kırgızların ise Rus hâkimiyetine girmeleri gönüllü olmamıştır. Ayrıca bölgede Pişpek ve Tokmok kalelerinin alınmasıyla da Hokand hâkimiyeti kalmamıştı. Kaleler alındıktan sonra bazı Kırgız boyları kendi rızasıyla Rus egemenliğini kabul etmişlerdi[154].

Ğ. SULTAN SEYİD DÖNEMİ (1863-1865)

Özbekler ile Karakalpakların desteğini sağlayan Âlim-Kul, bir sene sonra 1863'te, Hudâyar Han'ı yenerek Molla Ali Han'ın on beş yasındaki oğlu Seyyid Muhammed Sultan Han'ı (1863-1866) Hokand tahtına çıkarmıştır. Hüdayar Han, yeniden Buhâra Emirine sığınırken, Âlim Kul, ordu kumandanı ve genç hanın hamisi olarak Hokand'ın kontrolünü eline geçirmiştir. Bu arada hızla nüfuz sahibi olmaya başlayan Yakup Bey'i, Doğu Türkistan Müslümanlarını Çin saldırılarına karsı koruması bahanesi ile Hokand'dan uzaklaştıran Âlim-Kul, ülkenin rakipsiz tek hâkimi haline geldi. Âlim-Kul, büyük bir enerji ile bir taraftan perişan hale gelen

[152] Bulduk, **a.g.e.**, s. 29.
[153] Beysembiev, **a.g.e.**, s. 126.
[154] Anvarbek Hasanov, **Vzaimootnoşeniya Kirgizov….**, s.13.

memleketinin yaralarını sarmaya çalışırken, diğer taraftan Rus istilasına karşı her tarafta müdafaa hazırlıkları başlattı[155].

Sultan Seyid'in atalığı Alimkul, 1863 sonrası Çarlık Rusya'sının Türkistan'a karşı yapacağı sefer hazırlıklarını görüp önlemler almaya başlamıştı. Bu konuya önem verme sebebi bölge için Rus tehlikesinin büyümesiydi. Çünkü Çarlık Rusya'sı son dönemde Hokand Hanlığı üzerine yeni planlar yapmakta idi. Rus dışişleri bakanı Gorçakov'un (1798-1883) amacı Türkistan coğrafyasında sadece askeri güç olarak bulunmak yerine bölgeyi tamamen ilhak etmekti. Bu amacın gerçekleşmesi için askeri faaliyetlerin dışında Çarlık Rusya'sının farklı tedbirler alması gerekmekteydi. Bu tedbirlerden biri Hokand Hanlığı'ndaki istikrarsızlık ve savaş halinin devam etmesiydi. Diğer bir tedbir de Hokand Hanlığı'nın Rus tehlikesine karşı ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için büyük paralar harcamasını sağlamak ve bu şekilde ekonomiyi kötüleştirmekti. Başka bir tedbir ise Türkistan coğrafyasında kendi aralarında mücadele eden farklı grupları desteklemek suretiyle bir bütün olmalarını önlemekti. Ancak Gorçakov'un ileri sürdüğü plan ile Rus dış siyaseti birbirine uymamakta idi. Gorçakov'un yazdığına göre Çarlık Rusya'sının amacı geniş bölgeleri ele geçirmek değil, aşama aşama güçlü ve kalıcı bir koloni oluşturmaktı[156].

Ruslar 1864 yılında Türkistan ve Evliya Ata'yı ele geçirmişlerdi[157]. 1865 yılında ise Rus ordusu Taşkent'e ulaştı. Burada Rusları engellemeye çalışan Alimkul yapılan mücadelede hayatını kaybetmişti[158]. Alimkul'un vefatı ile ne yapacağını bilemeyen ve Taşkent'te bulunan Sultan Seyid o dönemde önemli bir güç olan Kırgızlar ve Kıpçaklar tarafından kovulmuştu[159]. Bu olaylar sonucunda Taşkent halkında şehrin geleceği ile alakalı fikir ayrılığı olmuştu. Bir grup Hokand

---

[155] Abdulkadir Macit, "Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında XIX. Yüzyıl Osmanlı-Hokand Hanlığı Münasebetleri" **Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat ABD**, İstanbul 2008, s. 76, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
[156] Kenensariev, **a.g.e.**, s. 40.
[157] Hayıt, **a.g.e.**, s. 77.
[158] Bababekov, **a.g.e.**, s. 38.
[159] Nalivkin, **a.g.e.,** s. 202.

hâkimiyetini isterken diğer grup ise şehri Ruslara verme niyetinde idi[160]. Hokand Hanlığı'nda kalmak isteyenler Hokand askerlerinden şehri korumalarını istemişler, ayrıca Buhara emiri Muzaffer'e yardım isteme amaçlı gizli bir şekilde elçi göndermişlerdi[161]. 1865 yılında Buhara emiri Muzaffer, Hokand Hanlığı'nı zapt etti. Sultan Seyid, Buhara hanına karşı başarılı olamayarak, yakalandı ve idam edildi[162].

Rusların bu dönemde Türkistan'da yaptığı işgaller, başta İngiltere olmak üzere dünya kamuoyunu rahatsız etti. Dışişleri Bakanı Gorçakov 3 Aralık 1864 tarihinde dünya kamuoyuna işgalleri meşrulaştırmaya çalışan bir açıklama yaptı: "*Rusya'nın Orta Asya'da karşılaştığı durum, hiçbir sosyal organizasyon olmayan, yarı-vahşi ve göçebe halklar karşısındaki bütün medeni devletlerin problemleriyle aynıdır. Bu tip durumlarda daha medeni olan devletler kendi sınırlarını ve menfaatlerini müdafaa etmek zorunda kalmışlardır. Hudud bölgesinde huzursuzluğu yaratan gruplar cezalandırıldıktan sonra kuvvetlerimizi geri çekmek mümkün olmamıştır. Bu durumda yapılacak iki iş vardır. Ya bütün medenileştirme çabalarından ve menfaatlerimizden vazgeçip oralardan çekilmek, ya da bu vahşiler memleketinin içlerine gitmektedir. Bizim oralardan geri çekilmemiz Asyalılarca bir zayıflık telakki edileceği için ilerlememize devam edeceğiz. Bu ilerleme nerede durur ve nereye varır orasını kestirmek çok güç…*". Bu açıklamanın yapıldığı sırada, Rusya kendi iç politikasında da liberal reformları yapmaya çalışıyordu. Henüz kendi halkına istenilen özgürlük (ekonomik, siyasi) ortamını sağlayabilmiş durumda değildi[163].

H. III. HÜDAYAR HAN DÖNEMİ (1865-1875)

Hokand Hanlığı'nı hâkimiyet altına alan Buhara emiri Muzaffer ile birlikte Kırgız Kıpçak güçlerini yenen Hüdayar Han üçüncü defa Hokand tahtına oturdu. Ancak sonraki yıllar yöneticiliğinin zayıf olmasından dolayı Taşkent "kendince

[160] Nabiev, **a.g.e.,** s. 69.
[161] Beysembiev, **a.g.e.,** s. 155.
[162] Hayıt, **a.g.e.,** s. 83.
[163] Hayri Çapraz, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S**ayı. 24, Isparta 2011, s. 61.

bağımsız şehir" olarak ilan edilmesi ve Rus hâkimiyetine geçmesine engel olamamıştı. O dönem için Hokand-Rus savaşı Taşkent'in düşmesiyle durmuştu[164].

Taşkent'i ele geçiren Ruslar Türkistan hanlıklarına ait toprakları birer birer işgal etmeye devam ettiler. Aynı dönemde Hokand Hanlığı'nda da iç çekişmeler devam etmekte idi. Kırgızların desteklediği Hüdaykulubek tahta geçirilmişti. Ancak 14 gün sonra yanına devlet hazinesini de alarak Kaşgar'a kaçmıştı[165]. Taht tekrar Hüdayar Han'a kalmıştı[166]. Bu arada Ruslar Hocent, Öretepe ve Cizzah şehirlerini ele geçirip, bu bölgenin halkını katletmişlerdi. 1866 yılına ele geçirilen yerleri de Ruslar idari düzenlemeler yapmışlar ve Türkistan Genel Valiliği'ni oluşturmuşlardı[167]. Ayrıca 1866 taşralıların başlattığı isyanlar kademeli olarak azalsa da bir sonraki yıl tekrardan canlanmıştı. Alay'daki Kızıl Korgon'da duran Kul Datka'nın baskı ve şiddetine karşı Alaylıların isyanı 1867 yılı yazında başlamıştı. Sadık Serker öncülüğünde Kırgızlar kaleyi alıp Kul Datka'yı öldürmüşlerdi. Hokand'dan gelen bir birlik tarafından isyan bastırılmış ve isyana liderlik edenler ölümle cezalandırılmıştı[168].

Rus baskısı altındaki hanlık, ekonomik açıdan zayıfladıkça halk üzerindeki baskısını artırmaktaydı[169]. Bu durum da halkın memnuniyetsizliğine neden olmakta idi. Bu sorunlar 1873 yılında isyana dönüştü. Farklı bölgelerde halk isyanları başladı. Hem hanlığa hem de Ruslara karşı başlayan bu ayaklanmalar Polat Han liderliğinde 4 yıl sürdü. Polat Han büyük bir başarı kazandı. Hüdayar Han 1875 yılında Taşkent'e kaçmak zorunda kaldı. Tahtını oğlu Nasriddin'e bıraktı. Hüdayar Han Rusların karargâh merkezi olan Orenburg'da gözetim altında tutuldu. Daha sonra İran ve

---

[164] Kenensariev, **a.g.e.,** s. 44.
[165] Bababekov, **a.g.e.**, s. 38.
[166] Hüdayar Han, tekrar tahta geçmesi Rusların desteğiyle olmuştu. Siyasi olarak Çarlık Rusya'sının etkisi altına giren hanlık 1868 yılında imzalayacağı ticaret anlaşması ile de ekonomik olarak Ruslara bağımlı kalacaktı. B.k.z. Ali Suavi, **Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması**, Haz. Abdülhalik Çay, İstanbul 1977, s. 34-35.
[167] Hayıt, **a.g.e.,** s. 84-85.
[168] Ploskih, **a.g.e.,** s. 307.
[169] Schuyler, **Türkistan Batı Türkistan, Hokand, Buhara….**, s. 392-394.

Afganistan üzerinden Bombay'a geldi ve oradan bir gemiyle Cidde'ye gidip burada yaşadı[170].

I.NASRİDDİN DÖNEMİ (1875-1876)

Hüdayar Han ülkeden ayrılırken yerine oğlu Nasriddin'i bırakmıştı. General Kaufman 1875 Eylül ayında Nasriddin'i Margilan şehrine çağırdı. 22 maddeden oluşan bir belgeye imza attırdı. Bu maddelere göre Hokand Hanlığı'na bağlı Sır Derya'nın sağ kıyısında bulunan şehir ve köyler Türkistan Genel Valiliği'ne bağlanacaktı. Ayrıca Hokand Hanlığı'nın her yıl 500 bin ruble vergi ödemesi kararlaştırıldı. Bunların dışında belgede birçok kısıtlayıcı madde bulunmaktaydı. Margilan halkına ek olarak 125 bin altın tenge (500 bin som) vergi alınması eklendi. Bu duruma isyan eden halk Polat Han'ın etrafında birleşti. Abdurrahman Aftabeci de yandaşları ile birlikte Polat Han'a katıldı. Ancak Ruslar Andicanlıların bu isyanını kanlı bir şekilde bastırdılar[171].

İ. POLAT HAN DÖNEMİ (1876)

Hüdayar Han ülkeden ayrıldıktan sonra Polat Han mücadelesine devam etti. Abdurrahman Aftabeci adında bir kişi de mücadeleye katılarak Türkistan Genel Valiliği'ne karşı harekete geçti. Hanlığı yeniden canlandırmak ve kontrolü ele alabilmek için Ruslara karşı gaza ilan etti[172]. Ancak Ruslara karşı girdikleri mücadelelerde ne Abdurrahman Aftabeci ne de Polat Han başarı sağlayamayacaktı.

1875 yılı Ekim ayında Hokand halkı yeniden ayaklandı. Nasreddin ortaya çıkamayınca halk Polat Han'ın etrafında toplandı ve onu han ilan etti. Bölgede Ruslara karşı olan isyanlar giderek sertleşmekte idi. Rus orduları isyanları kanlı bir şekilde bastırmaktaydı. General Skobolev isyancı Kıpçaklara karşı kışın büyük bir operasyon başlattı. Ruslar 8 Ocak 1876'da Andican'a saldırdılar ve çatışmalarda 20

[170] Bulduk, **a.g.e.,** s. 33.
[171] Hayıt, **a.g.e.,** s. 88-89.
[172] Bababekov, **a.g.e.,** s. 75.

bin kişi hayatını kaybetti. 19 Ocak 1876 tarihinde Rusya savaş bakanı Milyutin, General Kaufman'a gizli bir mesaj çekti. Mesajda Çar II. Aleksandır'ın Hokand'ı alıp Çarlık Rusya'sına dâhil edilmesine izin verdiğinden bahsediyordu. Bunun üzerine Kaufman bütün gücünü Hokand'ın diz çökmesi için harcadı ve sonuçta hedefine ulaştı. Abdurrahman Aftabeci ve adamları Ruslara teslim oldu. 19 Şubatta Polat Han Kırgızlar tarafından esir alınıp Rus kumandanlığına teslim edildi. Aynı gün Rus savaş bakanı ele geçirilen Hokand Hanlığı'nın Çarlık Rusya'sına dâhil edildiğini ve yerine Fergana Oblastı idaresinin kurulduğunu resmen açıkladı. 1 Mart günü 33 yaşındaki özgürlük hareketi önderi Polat Han Margilan'da darağacında asıldı[173]. Böylece Hokand Hanlığı tarih sahnesinden tamamen silinmiş, Çarlık Rusya'sının bir toprağı haline getirilerek bu bölgede Türkistan Genel Valiliği kuruldu[174].

Bölge halkı Rus işgalinden sonra tamamen sessiz kalmamış, farklı dönemlerde isyan hareketlerine girişmiştir. Bunlardan en önemlisi Andican isyanıdır. 18 Mayıs 1898 yılında Andican şehrinde ve Oş bölgesinde iki bine yakın kişi toplanıp Rus askerlerine saldırdı. Bu ayaklanmada 22 Rus askeri öldürülmüş, 18 askerde yaralanmıştır. İsyanın ikinci günü, elebaşı olarak Dukçi İşan lakaplı Muhammed Ali Sabirov yakalanmıştı. Muhammed Ali yakalandığı esnada Ruslar cebinde Osmanlı Sultanı II. Abdulhamid tarafından gönderilen bir evrak bulundu. Ancak bu evrak Ruslar tarafında önemsenmedi ve ayaklanmayı çıkaran altı kişi idam edildi. Geri kalan tutuklular da Sibirya ve diğer Rus vilayetlerine sürgüne gönderildi[175].

1917 yılında Çarlık Rusya'sında ortaya çıkan Bolşevik devrimi de Türkistan coğrafyasında bağımsızlıklarını geri almak için bir fırsata dönüştürülmeye çalışılmıştır. 27 Kasım 1917 tarihinde ilan edilen Hokand Muhtariyeti hem Çarlık yanlıları tarafından hem de Bolşevik taraftarları tarafından tehlikeli görülerek kabul edilmemişti. Kurulan yönetim, para ve silah yardımı için görüştüğü Çarlık askerleri,

---

[173] Bulduk, **a.g.e.**, s. 34-35.
[174] Ahat Andican, **Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, İstanbul 2003, s. 70.
[175] Bakhtier Miraimoviç Babacanov, "Dukçi İşan i Andicanskoe Vosstanie 1898 goda", **Renessans Tarıh cana Madaniyat**, Oş 2002, s. 56.

Buhara Emirliği ve Kazak topraklarında kurulan Alaş Orda hükümetinden destek alamamıştı. Daha sonra bölgeye tam hâkim olan Kızıl Ordu, 14 Şubat 1918'de Hokand'a saldırmış, 4 gün süren kanlı bir savaş sonucunda hükümet düşmüştü. Çok kısa ömürlü olmasına rağmen bu hükümet, Türkistan coğrafyasındaki ilk siyasal otonomi talebinin sembolü olması bakımından çok önemlidir[176].

[176]Andican, **Cedidizm'den Bağımsızlığa ……**, s. 43-46.

III. BÖLÜM

TÜRKİSTAN'DA RUS İŞGALİ DÖNEMİ ve HOKAND HANLIĞI'NIN SONU

A. RUSLAR VE TÜRKİSTAN

1853 – 1856 yılları arasında yapılan Kırım Savaşı'nın bir sonucu olarak kendisini Batı'dan itilmiş bulan Çarlık Rusya'sı, böylece tüm dikkatini Kafkasya, Türkistan ve Uzak Doğu'ya odaklayarak hayli etkin bir politika izlemeye koyuldu[177]. Ancak Rusların Türkistan coğrafyası ve Türk halklarıyla olan münasebetlerini çok daha erken dönemlerde başlamıştı.

1453 yılında Kazan ve Saray şehirlerinden Moskova'ya gelen yolun üzerinde bulunan Gorodets şehrinde Kasım Hanlığı adında bir hanlık kuruldu. Bu hanlığın kuruluşu daha sonra birçok açıdan Rus knezliklerinin işine yarayacaktı. O dönemde Kazan hanının, Kasım Hanlığı'nın kurucusu Kasım Han'ın kardeşi olması hasebiyle Moskova, Kazan Hanlığı'nın işlerine karışıp, idaresi altına almayı hedeflemiştir. Bu hedefte başarılı olan Ruslar 1472 yılına gelindiğinde Altın Orda'ya vergi ödememeye başladılar. Altın Orda - Rus knezlikleri ilişkileri 1481 yılında Altın Orda hanı Ahmet Han'ın vefatıyla sona ermişti. Bu tarihten sonra zaten fiilen dağılmış olan Altın Orda Devleti, Rusların Kırım hanlarıyla beraber 1502 yılında yaptıkları seferle tarih sahnesinden tamamen silinmiştir[178].

Rus Knezlikleri, 1487 yılında Kazan Hanlığı'na ödenen haraca son verdiler. Moskova Knezi III. İvan, Kazan Hanlığı'nın esaretinden kurtulan Knezlikleri tamamen bağımsız bir devlet haline getirdi. Kazan Hanlığı, Moskova Knezliği'ni kendisi ile eşit müstakil bir devlet olarak tanıdı[179].

Moskova Knezi IV. İvan (Korkunç İvan) birkaç başarısız seferden sonra 1552 senesinde 150.000 kişilik bir kuvvetle ve toplarla Kazan üzerine dördüncü seferini açtı. Kazan şehri, bu devir için kuvvetli bir kale idi; şehirde 30.000 kadar asker vardı. 20 ağustos tarihinde şehir her taraftan kuşatıldı. Ruslar, Kazan'ın

---

[177] George Vernadskiy, **Rusya Tarihi**, Terc. Doğukan Mızrak & Egemen Ç. Mızrak, İstanbul 2009, s. 277.

[178] İlyas Kamalov**, Altın Orda ve Rusya (Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi)**, İstanbul 2009, s. 118-119.

[179] Mihail Hudyakov, **Kazan Hanlığı Tarihi**, Terc. Ayaz İshaki, Ankara 2009, s. 34.

surlarının ve yollarının altına fıçı ile barut koyarak surları havaya uçurdular. Ancak bundan sonra Ruslar şehre girebildiler, çetin ve kanlı savaştan sonra Ruslar vaziyete hâkim oldular. Kazan hanı Yadigâr Ruslara teslim edildi. Böylelikle 2 Ekim 1552 günü Kazan şehri ve Hanlığı Rusların eline geçti. Orta İdil sahasında, M. S. VI. yüzyıldan beri devam ede gelen Türk hâkimiyeti bu suretle sona ererken, Rusya tarihinde yeni bir devir başlamakta idi. Kazan uzun zaman Rusların İdil boyunca Hazar Denizi istikametinde ilerlemelerine ve Aşağı Ural sahasında yayılmalarına en büyük engel teşkil etmişti. Hâlbuki Kazan'ın düşmesi ile Rusların geniş ölçüde, Türk illeri üzerinde yayılmalarına yol açıldı. Rusya'nın yalnız Rus milletinden müteşekkil bir devlet olmaktan çıkıp çeşitli milletlere hâkim bir imparatorluk olmak yolunu tutması, ancak Kazan Hanlığının zaptıyla mümkün olmuştur. Kazan Hanlığının, Rusların eline düşmesi, Moskova Rusyası'nın Türk illeri zararına geniş işgal faaliyetine geçmelerine yol açmış oldu[180].

Ruslar, komşu olduğu Türk hanlıklarını hâkimiyetleri altına alarak Merkezi Türkistan'a doğru ilerliyorlardı. Kazak topraklarına ulaşmadan önce aşmaları gereken bir engel daha vardı. Bu engel Astrahan Hanlığı idi. Kırım Hanlığı ile Ruslar arasında mücadele sahasına dönen hanlık XVI. yüzyılda Rusların vassalı durumuna düştü. 1551 yılında Astrahan hanlarından Yamgurçı'nın Moskova'nın desteği ile şehri tekrar ele geçirme teşebbüsü başarılı oldu. Kendisi ise Çar IV. (Korkunç) İvan'ın vassalı olmuştu. 1552-1553 yıllarında IV. İvan, Aşağı İdil bölgesini ilhak için planları geliştirmeye başladı. 2 Ekim 1552'de Kazan işgal edildikten sonra nehrin ana kolu Rus etkisi altına girmiş oldu. Astrahan da bir sonraki hedef haline gelmişti. Nisan 1554'de Moskova'dan Astrahan'a büyük bir askeri harekât düzenlendi. 2 Temmuz 1554'de Astrahan ele geçirilmişti. Şehir halkı Moskova orduları gelmeden şehri terk etmişti. Derviş Ali Han olarak atandı. Yamgurçı ise Hazar kıyılarına doğru kaçarak orada Ruslara karşı mücadelesini sürdürmek istediyse de başarısız oldu. Ağustos 1556'da ataman Lyapun Filimonov önderliğindeki Rus Kazakları tekrar Astrahan'ı ele geçirdi ve talan etti. Düzenli ordular Astrahan'a ulaştığında şehir çoktan boşalmıştı[181].

---

[180] Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi (Başlangıçtan Günümüze Kadar)**, Ankara 1987, s. 153-154.
[181] İlya Zaitsev, "Astrahan Hanlığı", **Türkler**, C. 8, Ankara 2002, s. 464-465.

B. İŞGAL DÖNEMİ

Ruslar XVIII. yüzyılda, Kazak bölgelerine ulaştıklarında Kazak Türkleri üç devlet halinde yaşıyorlardı. Bu toplulukların her birine "cüz" denmekteydi. Büyük Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz olarak hanlık devletlerinden ibaret idiler. Kazak Türkleri ile Cungarlar arasında 1643'ten 1748'e kadar 105 yıl süren mücadele yaşanmıştı. Cungarların devamlı hücumları neticesinde Kazakların iktisadi durumu bozulmuş, sayıları azalmış ve savaş kuvvetleri de azalmıştı[182].

Doğu bölgelerinde bulunan Kazak gruplar, komşuları olan Batı Moğolistan Uygur Budistleriyle ölüm kalım savaşı içindeydiler. Stepteki bu çatışmalar Rusların doğuya ve güneye doğru ilerleyişlerini kolaylaştıracak zemini hazırlıyordu. Çariçe Anna İvanovna döneminde (1730-1740) Çarlık Rusya'sının Türkistan yönünde askeri ve politik nüfuz genişletme faaliyeti devam etti. Ancak bu sefer, Ural dağlarından itibaren uzanan stepler üzerinden ilerlenmeye çalışıldı. Küçük Cüz han'ı Ebul Hayr Han kendi otoritesine direnen muhaliflere karşı Ruslardan yardım istedi. Çarlık Rusya'sı bu durumu değerlendirerek, yardım yapılacağına dair A. İ. Tevkelev'i elçi olarak Kazaklara gönderdi. Bu yardım karşılığında, halkın tamamı istemese de Küçük Cüz ve Orta Cüz Kazakları 1732 yılında Rus himayesini kabul ettiler. Küçük Cüz ile Çarlık Rusya'sı arasındaki yakınlaşma sonucunda Ruslar, Or nehrinin Ural nehrine döküldüğü yerde bir kale yapma hakkı elde etti. Böylece Kazak bölgelerine Ruslar daha kolay müdahale edebileceklerdi. Bölgede Kazaklar veya Başkurtlardan birisi isyan ettiği takdirde, Rus birlikleri korunarak, halkın biri diğerine karşı kullanılacaktı[183].

1730'da Kazakların hanı seçilen Ebül Menbet Han, hanlığını gönüllü olarak, Kalmuklarla yapılan savaşlarda büyük kahramanlık gösteren Sabalak Batır'a verdi. Sabalak Batır Abılay adını alarak hanlık makamına oturdu. (1735). Abılay Han, cüzleri bir araya getirip Kazakları bir yönetim altında toplamak ve kaybettikleri

---

[182] Baymirza Hayıt, **Eski Sovyetler Birliğindeki Türklüğün Ve İslam'ın Bazı Meseleleri**, İstanbul 2000, s. 144.

[183] Çapraz, **a.g.m.**, s. 52-54.

yerleri geri almak için büyük gayret gösterdi. Ancak Ruslar, 1822'de Orta Cüz Hanlığını lağvedip yönetimi kendi ellerine aldılar ve 1802'den beri Hokand Hanlığı'nın elinde bulunan Ulu Cüz'e ait Türkistan, Sayram, Şimkent ve Talas Irmağı bölgesini istila ettiler[184].

1840'lı yıllarda Abılay Han'ın torunu Kenasarı döneminde Ruslar bölgede kan kaybetse de Kenasarı'nın öldürülmesinden sonra önlerinde duracak hiçbir engel kalmadı. Çar I.Nikola döneminde Rusya, Güney Kafkasya'da yaptığı gibi Kazak coğrafyasında da Kazak Türk nüfusunu azınlık durumuna düşürmek, soydaşlarının ve dindaşlarının nüfusunu ve nüfuzunu artırmak için 22 Haziran 1854'te bir ferman yayımlayarak bütün Kazak topraklarının Rus hâkimiyeti altına alındığını ve Kazakların Rus kanunlarına tâbi edildiğini ilan etti[185].

1840 yılına gelindiğinde İli Havzasının tamamen Ruslar tarafından zapt edilmesi ile Kazaklar (Hokand hâkimiyetindeki Taşkent civarı hariç) Rus hâkimiyetine girmişti. 1822 yılında Orta Cüz'ün ve 1824 yılında Küçük Cüz'ün sözde hanlık rejimlerine son verilmesi gibi, 1868 yılı geldiğinde Hokand topraklarının işgalinden sonra Ulu Cüz de tamamen Rus egemenliğine girdi ve aynı yıl çıkarılan bir kanunla Kazak toprakları dört vilayete bölünerek buraların Rus mülkü olduğu ilan edildi[186].

l858 yılında Albay İgnatyev, subay ve memurlardan oluşan bir heyet ile Çarlık Rusya'sı tarafından bölge hakkında rapor hazırlatmak amacıyla Türkistan'a gönderildi.

İgnatyev'e aşağıdaki görevler verilmişti:

- ✓ Türkistan'daki mevcut durumun araştırılması,
- ✓ Hive ve Buhara'da Rusya'nın etkisinin güçlendirilmesi,

[184] Ali Kafkasyalı, "Bağımsızlıklarının 20. Yılında Kazakların İstiklâl Mücadelesi Tarihine Bir Bakış", **Türk Dünyası incelemeleri Dergisi**, C. 12, Say. 1, İzmir 2012, s. 174.
[185] Kafkasyalı, **a.g.m.** s. 175.
[186] Hatunoğlu, **a.g.e.**, s. 64.

- ✓ Rus ticareti için uygun ortamın oluşturulmasının sağlanması,
- ✓ Türkistan'a İngiltere'nin girmesinin engellenmesi ve bölgenin Rusya tarafına çekilmesi,
- ✓ Hanlardan, Rus gemilerinin Amu Derya boyunca gidip gelmesi için izin alınması ve bu sağlandığı takdirde bilgi toplanması için gemiyle nehrin yukarı akıntısına, özellikle Belh'e kadar gidilmesi,
- ✓ Türkmenler ve Kazakların Rusya'ya karşı isyan etmemeleriyle hanların ilgilenmesinin sağlanması görevleri verilmişti[187].

Rus resmi kaynaklarında İgnatyev'in bu görev ticari münasebetlerin düzenlenmesi şeklinde tanımlansa da Hive ve Buhara hanlıklarının işgal edilmesi yönünde ön çalışmalarda bulunduğu şüphesizdir. Kendisinden önce Türkistan'da yayılmayı hedefleyen büyük devletlerin çalışmalarıyla ortaya çıkan temel prensiplere ek olarak bölgeyi bizzat tanıyan İgnatyev, hanlıklar arasındaki tarihi düşmanlığı yakından gördü[188].

Çar hükümeti, Buhara ve Hive hakkında toplanılan bilgilerin bulunduğu İgnatyev raporunu çok önemsemişti. Bölgede uzun süre kalan heyet üyelerine Türkistan coğrafyası hakkındaki bilgileri hazırlamaları için izin verildi. Politik ve ekonomik açıdan her iki hanlıkta da anlaşmazlıkların olduğu aşikârdı. Seyahate katılanlar hanlıkların ordularındaki zayıflık ve geri kalmışlığı kolayca fark edebilmişlerdi. Ayrıca ekipmanları da ortaçağdan kalma olup, Avrupalı orduların modern silahlarına karşı koyabilecek durumda değildi[189].

Rus hükümeti için son derece verimli bilgiler toplayan ve hanlıklar arasında nifak tohumları serperek bu bölgenin işgalini kolaylaştıran İgnatyev hazırladığı raporda Rus hükümetine şu telkinlerde bulunuyordu;

---

[187] Hamid Ziyayev, **Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele**, Terc. Ayhan Çelikbay, Ankara 2007, s. 269-270.

[188] Hasan Demrioğlu, Feyzullah Uyanık, "Osmanlı ve Rus Kaynaklarına Göre General İgnatyev'in Sultan Abdulaziz Dönemi Faaliyetleri (1864-1876)", **Sultan Abdulaziz ve Dönemi Sempozyumu,** c.3, Ankara 2014, s.185.

[189] John L. Evans, **Russia and The Khanates of Central Asia to 1865**, Orlando 1982, s. 90.

"Rusya bu ülkeleri derhal işgale başlamalıdır. Yalnız bunun için Rus kanının dökülmesine pek de lüzum yoktur. Zira buradaki üç Türk hanlığı arasında yeteri kadar itilaf vardır. Rusya'nın yapması gereken, bu ihtilafları körükleyerek, devletleri birbirine düşürmektir. İhtilafların savaşa dönüşmesi için de uygun olan devlete silah ve mühimmat yardımı vaat edilerek savaşın çıkması sağlanmalıdır"[190].

İgnatyev'in Türkistan Hanlıkları hakkında gösterdiği başarı kısa zamanda kendisini Rus hükümetinin en önemli adamı durumuna getirmişti. l860'ta ise fevkalâde yetkilerle Pekin'e gönderilen İgnatyev, Çinlilere, Türkistan'daki Rus harekâtından endişe etmemelerini hükümeti adına bildirdikten sonra bu ülkeyle dostluk ve ticaret anlaşması imzaladı. Yukarıdaki gelişmelerden sonra Petersburg'da, idari makamlarda bazı değişiklikler yapılarak İgnatyev Asya Masası'nın başına getirildi. Savaş bakanlığına getirilen Milyutin'le beraber istilayı yöneten İgnatyev, Rusya'nın sadece Türkistan Hanlıklarının istilasına değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti aleyhine genişlemesinde de büyük rol oynamıştır[191].

Çarlık Rusya'sı, Merkezi Türkistan coğrafyasına doğru hızla ilerlemekte idi. Bu hızlı ilerlemenin birçok sebebi olmakla beraber şu üç tanesi çok önemlidir;

1. Çar dâhil Rus yetkililerince açıkça savunulan bir bölge olan Kafkaslardaki Rus başarılarının arkasından Rusya, Kırım'da engellendikten sonra Merkezi Türkistan'da yeni işgallerle itibarını yükseltmek ihtiyacındaydı.
2. Rus yetkilileri, Rusya'nın Kırım Savaşı'nda İngiltere'nin oynadığı rolden büyük acı duymuşlardı. Türkistan'daki İngiliz etkisinden de endişe duyuyorlardı. İngiltere'ye karşı kaçınılmaz bir savaşta tek kazanma şanslarının Asya'da mevcut olduğuna inanıyorlardı. Bu nedenle Merkezi Türkistan'ı ele geçirmeleri gerekli idi.
3. Yeni reformların bir sonucu olarak, Rus ekonomisi, Kırım Savaşının tahribatından büyük ölçüde kurtulmuştu; fakat Avrupa pazarlarındaki büyük güçlerle

[190] Hatunoğlu, **a.g.e.**, s. 71.
[191] Saray, **Rus İşgali Devrinde ……**s. 65-66.

rekabeti hala mümkün değildi. Asya ve özellikle Merkezi Türkistan, Rus ekonomisinin, diğerleri ile rekabet edebileceği yegâne bölge idi[192].

Ruslar bölgeye gelmesi diğer hanlıkları olduğu gibi Hokand Hanlığı'nı da tehlike altına sokmuştu. Hanlığın belli bir askeri gücü vardı ancak bu güç Ruslara karşı ne kadar işe yaradı ona ilerleyen tarihlerde tanık olunacaktı. Kırgızistanlı ünlü tarihçi Vladimir Ploskih'in araştırmalarına göre Hokand askeri gücünü üç gruba ayırmak mümkündür. Birincisi, birkaç bölgenin idari merkezi olarak kabul edilen kaleler, ikincisi, yerel vilayetlerin yönetildiği orta dereceli kaleler, üçüncüsü büyük istihkâmları birbiri ile bağlayan küçük kalelerdir. Büyük kaleler heybetli surlarla çevrili olup kapılara ve kulelere sahipti. Bu kalelere çok sayıda top yerleştirilmiş, askerlerin sayısı birkaç bin kişiye ulaşmıştı. Örneğin Pişpek kalesi bunlardan biri olarak kabul edilmiştir. Bu kalenin surlarının yüksekliği 7 metre, alt kısmının genişliği 6 metre ve üstünün genişliği ise 3 metreye kadar ulaşmıştır. Surların etrafı 4 metre genişliğinde derin bir hendek ile çevrilmişti. Pişpek kalesinin içinde bin Özbek ailesi yerleştirilmişti[193].

Fergana vadisinden başka Taşkent'ten Akmescid'e kadar, Tanrı Dağları, Pamir ve Çin sınırlarına kadar uzanan uçsuz bucaksız topraklar Hokand askerlerinin kontrolü altında idi. Bunlar Kazakistan'da yerini sağlamlaştıran ve Türkistan içlerine sokulan Rusların önüne sürekli engel olarak çıkıyorlardı. Bundan dolayı Rusların Hokand Hanlığı ile çatışması doğal bir durum haline geldi. Çarlık Rusya'sı öncelikle eskiden yaptığı gibi sınırda bulunan Hive'nin değil, ülkenin iç kısmını, mamur ve zengin topraklarını elinde bulunduran Hokand Hanlığı'nın ele geçirilmesini temel görev olarak kabul etti[194].

Rusların Kazakistan'daki işgal siyasetinin çok tehlikeli olduğunu anlayan Hokand hanı Alim Han: "Ruslardan başka hasmımız ve din düşmanlarımız kalmadı, kafirlerle gaza ve cihat için belimizi sıkı bağlamamız gerek" diyerek nüfuzlu kişilerle bir toplantı yaptı ve onların düşüncelerini aldı. Toplantıda hanın teklifi tam olarak

[192] Mehmet Saray, **Rusların Orta Asya'yı…..,** s. 6-7.
[193] Ploskih, **a.g.e., s.** 140-142.
[194] Ziyayev, **a.g.e.**, s. 70.

desteklendi ve ordu toplanmaya başlandı. Hokand askerleri yola çıkıp Taşkent üzerinden Çimkent ve Türkistan yönüne yürüdüler. Ama kış o derece sert bir soğukla gelmişti ki, birçok insanın el ve ayaklarına soğuk vurdu. Durum dayanılamayacak seviyeye gelmişti. Bu sebeple askerlerin Çimkent ve Türkistan'dan geri çekilmesi gerekti. Bu sırada yapılan taht mücadelelerinde Alim Han öldürüldü ve plan gerçekleşmedi[195].

Çarlık Rusya'sı, askeri olarak Kazak steplerine yerleşmeye başladığında Hive, Hokand ve Buhara devletlerinin kendi aralarında çatışmaları ve aşiretlerin zaman zaman yöneticilerine karşı isyanları Türkistan'da tam bir huzur ortamının sağlanmasını engellemekteydi. Buhara Emiri Nasrullah (1826-1860) ve Hive Han'ı Muhammed Emin birbirine düşman durumdaydılar. Emir, Hokand Hanlığı ile de iyi ilişkilere sahip değildi. 1840 yılında Buhara Emiri Hokand'a saldırarak Han Muhammed Ali'yi idam ettirdi. 1843'de Hokandlılar Taşkent'i Molla Bey komutanlığında geri aldılar. 1846 yılında Hokand Han'ı olan Hudayar Han (1846-1853), Buhara Emiri'nin kendisine düşmanlığını İstanbul'da bulunan Halife'ye şikâyet etmekteydi. Hokand ve Buhara arasındaki düşmanlık 1865 yılına kadar (Rusların Taşkenti almasına kadar) devam etti[196]. 1863 yılında Türkistan'ı gezen Vambery Hokand-Buhara mücadeleleri için ilginç bir tespit yapmakta: "Orta Asya'da bulunduğum günlerde çıkan savaşlar, Miladın 1839 tarihinde Hokand Han'ı Muhammed Ali Han ile Buhara Emiri Nasrullah Han arasında başlayan savaşın devamıydı. Söz konusu tarihte açılan bu savaş, iki Han'ın terekelerinin bir bölümü gibi varislerine kalmıştı"[197].

Ruslar Kazak bozkırlarını tamamen hâkimiyeti altına aldıktan sonra hanlıklara karşı savaş hazırlıklarına başladı. Türkistan'ın bozkır bölgesinde, müstahkem mevkilerin yapımına devam edildi. 1845 yılında Irgız ve Turgay nehirleri boyunca kaleler inşa edilmeye başlandı. 1847 yılında Kopal istihkâmı ve

---

[195] Ziyayev, **a.g.e.**, s. 71.

[196] Çapraz, **a.g.m.**, s. 60. Ayrıca hanlıklar arası mücadele için bkz. Ahat Andican, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya**, İstanbul 2009, s. 218-220.

[197] Arminius Vambery, **Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi**, Haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul 1993, s. 181-182.

Sergiopal'da Kazaçik istasyonu meydana getirildi. 1848'de Kara-Butak ve Kos-Aral limanlarını kurmuşlardı. Aynı yıl, iki Rus harp gemisi, Aral gölüne indirildi. Bu şekilde Çüy ve Sır Derya arasında, bozkıra hâkim olmak için ve Hokand Hanlığı'na karşı bir savaş halinde kullanılabilecek, çifte görevi olan müstahkem hat meydana geldi[198].

Hokand Hanlığı'na bağlı Akmescit kalesini 1853'te ele geçiren Ruslar, hanlığı işgale açık hale getirmişlerdi. Böylece Sır Derya'nın Aral gölüne dökülen ağız kısmından içeri doğru 60 kilometrelik saha Rusların eline geçmişti. Fakat aynı yıl başlayan Kırım Savaşı ve İmam Şamil önderliğindeki Dağıstan ayaklanması Hokand Hanlığı'na karşı yürütülen Rus saldırılarına bir süreliğine ara verilmesine neden olmuştur. Ancak bu durum uzun sürmemiş, Kırım Savaşı'nın 1856 Paris Antlaşması ile son bulması, Çarlık Rusya'sının tüm gücünü Türkistan topraklarına yöneltmesine imkân vermiş; diğer bir deyişle Hokand Hanlığı'nın işgalini tamamlamak için Ruslar harekete geçmişlerdir. Böylece, 1860 yılında General Kalpakovskiy kumandasında Rus ordusu Çüy ırmağına kadar olan yerlere hâkim olmuştur.[199].

13 Ekim 1862 tarihinde Rus orduları Pişpek[200] kalesine saldırmışlar ve 10 günlük bir kuşatmanın nihayetinde 756 kişilik bir esir topluluğu ile kaleyi teslim almışlardı. 1863 yılında Kalpakovskiy, Çüy vadisinin Evliya-Ata'ya kadar uzanan kısımlarını araştırarak yeni askeri yürüyüşler için hazırlıklar yaptı. Bu sırada Sır Derya hattına komutan tayin edilen Albay Çernyayev de Cülek'ten Türkistan'a, Karatağ'dan Hokand istihkâmı olan Çolakkorgan'a kadar olan yerleri araştırarak bilgi toplamıştı. Çernyayev, Çolak ve Suzak gibi Hokand kalelerini de ele geçirdi. Aynı dönemde Verniy'deki Rus askeri istihkâmından İliartı'ya kadar olan yerler askeri yürüyüş acısından araştırıldı. Kalpakovskiy, bir askeri birlikle Pişpek'e, Yarbay Lerh askerleri ile birlikte Merki ve Evliya-Ata'ya ve Kurmay Yüzbaşı Pratsinko ise Narın tarafına gönderildi. O burada Cüngel ve Kurtka isimli Hokand

[198] Baymirza Hayıt, **Türkistan Devletlerinin …….** s. 63.
[199] Hatunoğlu, **a.g.e.**, s. 75.
[200] Pişpek, Rus istilasından sonra Frunze, 1991 yılında Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla da Bişkek adını almıştır ve günümüzde Kırgızistan'ın başkentidir.

kalelerini ele geçirip yıkmıştı. 1863 yılında Isık Köl'e de Rus askeri birliği yerleşti. Gerçekte bu, günümüz Kırgızistan'ının kuzeyinde Rus devletinin hâkimiyetinin kurulmasının ilk aşamasıdır [201].

Ruslar 1864 yılında Türkistan ve Evliya Ata'yı ele geçirdiler[202]. Aynı yıl içinde Çimkent'i de işgal ettiler. Çimkent'in alınması, Rusların askeri açıdan o yıl yaptığı son hareketti. Bunun sebebi Rus hükümetinin bir sonraki askeri hareketlerinin planlanması meselesini gündemine almasıydı[203].

Çimkent'in Ruslar tarafından alınması bir bakıma Buhara Hanlığı'nın yardımı ile olmuştur. Çünkü bu mücadelede ilk çatışmayı kazanan Hokand ordusudur. Ancak tam zaferin kazanıldığı vakitte Alim Kul Buhara birliklerinin Hokand'a doğru yürüdüğü haberini alır. Hanlığın başkenti Hokand'ı müdafaa etmek için kuvvetlerinden bir kısmını alarak Çimkent'i terk eder. Hokand ordusu Hocent ve Oro Töbö için Buhara ile de savaşa girer. Ruslar Hokand ile Buhara arasındaki bu savaş durumundan istifade ederek Çimkent'e yeni bir saldırı gerçekleştirirler. Aynı anda iki cephede birden savaşmak zorunda kalan Hokand ordusu Çimkent'i Ruslara kaptırırlar[204].

Çimkent'in kaybedilmesi stratejik olarak diğer bölgelere kıyaslandığında en büyük kayıptı. Çünkü Taşkent nasıl o dönemde Hokand Hanlığı'nın anahtarı konumunda ise, Çimkent şehri de Taşkent'in anahtarı konumunda stratejik bir noktaydı. Çernyayev'in sarf ettiği; "*Çimkent'i ele geçirmek tüm Türkistan'ın anahtarını ele geçirmektir.*" sözü bu şehrin stratejik konumunu ortaya koymaktadır[205].

Bölgeye fiilen yerleşmeye başlamış olan Çarlık Rusya'sı için, Taşkent'in veya herhangi bir bölgenin alınmasına gerekçe bulmak zor değildi. Çünkü Hokand veya Hive tarafından Kazak bölgelerine doğru yapılan seferler vardı. Hanlar vergi

[201] Ziyayev, **a.g.e.**, s. 105-106.
[202] Bulduk, **a.g.e.**, s. 31.
[203] Kenensariev, **a.g.e.**, s. 40.
[204] Baymirza Hayıt, **a.g.e.**, s. 78.
[205] Hatunoğlu, **a.g.e.**, s. 76.

almaya çalışıyorlardı ve bu hareketler Çarlık Rusya'sı tarafından sınır ihlali olarak değerlendiriliyordu. Taşkent'in alınması fikrinde olan Orenburg Genel Valisi Bezak'ı destekleyen Milyutin 1861 yılında Savaş Bakanı oldu. Aynı yıl General İgnatyev'de Asya Masası müdürü oldu. Bu üç kişinin fikrinin de aynı yönde olması Taşkent'e askeri seferi kaçınılmaz hale getirdi. Gorçakov'un temkinli yaklaşımına rağmen Türkistan coğrafyasında Çarlık Rusya'sı işgallerine devam etti. Taşkent'in alınması uzun görüşmeler ve yazışmalardan sonra 1865 yılında gerçekleşti[206]. Taşkent'in alınması ile Türkistan'da Taşkent merkezli ayrı bir idare birimi oluşturuldu[207].

Taşkent şehrinin Hokand Hanlığı için önemi büyüktü. Hanlık için hayati öneme sahip olan bu şehrin düşmesiyle de durum tamamen kötüleşti. 24 Haziran 1865'te Rusların hazırladığı bir antlaşma ile Hokand Hanlığı Rus nüfuzuna dâhil edildi[208]. Bugüne kadar Ruslara karşı mücadelede Hokand'a bir yardımı olmayan hatta aksine zararı dokunan Buhara, Taşkent'in işgalinden sonra sıranın kendisine geldiğini anlamış ancak iş işten çoktan geçmişti.

Ruslar, 24 Haziran 1865'teki antlaşma ile Hokand Hanlığı'nı nüfuzları altına almışlar ancak tamamen ortadan kaldırmak için bir müddet beklemişlerdi. 1867 yılında Türkistan Genel Valiliği'nin kurulması ve başına geniş yetkilerle Von Kaufman'ın getirilmesi, hanlıklarda *Kaufman Döneminin* başlamasına neden olmuştu. Bu durumdan en çok etkilenen de Hokand Hanlığı olmuştur. Çünkü bu hanlık 1876 yılında bir vilayete dönüştürülmüş ve genel valiliğe bağlanmıştır. 1853 ile 1867 yılları arasında Ruslar, Hokand Hanlığı'nı yavaş ama kesin bir şekilde etkisiz hale getirmişlerdir. Dışarıdan da yardım alamayan ve Hocent'in Ruslarca işgali ile Buhara ile bağlantısı kesilen hanlık, Buhara-Rus savaşında etkisiz kalmıştır[209]. Rus tehdidi yetmezmiş gibi, Buhara ile manasız mücadeleler 1870 yılına kadar devam etmiştir. Ayrıca yaşanan iç mücadelelerde, hanlığın ortadan kalktığı

---

[206] Eugene Schuyler, **Türkistan Seyahatnamesi**, Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Kemal Özcan, İshan Keskin, İstanbul 2003, s. 110-116.

[207] Çapraz, **a.g.m.**, s. 69.

[208] Mihail Terentyev, **İstoriya Zavoyevaniya Sredney Azii**, Petersburg 1906, s.309-314.

[209] Bu savaştan sonra gerek Buhara Emirliği gerekse Hive Hanlığı, yaptıkları antlaşmalarla Rusların hakimiyetini tamamen kabul etmiş oluyorlardı. B.k.z. Abdullah Recep Baysun, **Türkistan Milli Hareketleri**, İstanbul1943, s. 6.

1876 yılına kadar iki defa iktidar değişikliği meydana gelmiştir. Hanlık içinde yaşayan Kıpçaklar, Kırgızlar, Sartlar ve Tacikler arasında yaşanan iktidar mücadelesinden Ruslar iyi bir şekilde yararlanmışlardır. Kıpçaklar ve Kırgızlar eski güçlerini yitirmiş Hudayar Han'a karşı cihat ilan etmişlerdir. Kendisine cihat ilan edilen Hudayar Han ise Ruslar tarafından desteklenmiş ve onlar sayesinde ayakta durmaya çalışmıştır. Rusların bu müdahalesi hanlığın resmen ortadan kalkmasına zemin hazırlamıştır. İç çekişmelerde Ruslardan yardım istenmesi ve Ruslarında bu mücadelelerde taraf olarak, fırsatlardan istifade etmesi, hanlığın Ruslar tarafından 8 Şubat 1876 yılında işgal edilerek 19 Şubat 1876 tarihinde de "Fergana Vilayeti" adıyla Türkistan Genel Valiliği'ne bağlanması sürecini kolaylaştırmıştır. Böylece Hokand Hanlığı resmen ortadan kalkmıştı[210].

Bölgeyi tamamen hâkimiyeti altına aldıktan sonra Çarlık Rusya'sının, yaptığı ilk iş, Türkistan coğrafyasının sömürülmesi oldu. Rusların Türkistan'da uyguladıkları sömürge yönteminin en önemlisi iskân siyasetidir. Türklerin toprakları sebepsiz yere ellerinden alınarak Rus köylü sınıfı bu topraklara yerleştiriliyordu. Bir nevi Rus köylülerinin Türkistan'da yerli ahaliye her şeyi yapma hakkı vardı. Bir Rus, elbisesini beğendiği bir Türkistanlının elbisesini dahi alma hakkına sahipti. Çarlık 1889 yılında ilan ettiği bir kanunla Alaş Kale, Akmolla, Tobol ve Yedisu eyaletlerinde Rus köylülerinin istedikleri her yere yerleşmeye hakkı olduğunu açıkladı. 1893 yılında Sibirya demir yolu üzerindeki Rus köylülerinin (göçmenlerin) korunması için tahsisat ayrılmasına karar veren Rus Çarlığı, 1896-1906 yılları arasında Türkistan Bölgesi'ne 350 bine yakın Rus köylü yerleştirdi. Göçmen olarak gelen Ruslara en verimli topraklar veriliyor, Türkler ise başka yerlere göçe zorlanıyordu. Örneğin 1916 yılında Bozkır Genel Valiliğinde işlenebilen toprakların % 80'i Rus köylü ve Rus Kazaklara tahsis edilmişti[211].

Rusların Türkistan'ı sömürgeleştirmesindeki diğer bir aşama ise Türkistan halkını Hıristiyanlaştırmaktı. Bu siyasette yol gösteren ise tanınmış ilim adamı Nikolay İlminskiy oldu. "*Türkistan'daki Türk halklarının Ruslaştırılmadıkça*

[210] Hatunoğlu, **a.g.e.**, s. 81.
[211] Hasan Demiroğlu, "Rus Sömürgeciliği", **Sömürgecilik Tarihi (Afrika-Asya)**, Eskişehir 2014, s. 85.

Rusya'nın Türkistan'a tamamen hâkim olamayacağını" iddia eden İlminskiy, 1876 yılında Eğitim Bakanlığına bir rapor sunarak Arap harflerinin kaldırılarak Rus alfabesinin Türk (Müslüman) dillerine uygulanmasını, müşterek bir Türk-Tatar dili yerine, her bir boy için boy şivesinin ana dil olarak kabul ettirilmesini teklif etti. Günümüzdeki durum göz önüne alındığında İlminskiy'in fikirlerinin Türkistan coğrafyasında muazzam bir basarı gösterdiği rahatlıkla söylenebilir[212].

Nikolay İlminskiy, Rus olmayan halklar için misyonerlik amaçlı bir eğitim sistemi geliştirmişti. Sistemin özelliği halka yönelik olmasıydı. Yani her bir millete eğitim kendi dilinde verilecek ve bu özelliğiyle bölgelerde açılmış olan Rus okullarının medreselere nazaran beğeni kazanılacağı savunuluyordu. Bu sisteme göre Rus eğitimi bu halkların millî şeklini alacak, onların kalbine ve zihnine yerleşecekti. Bu okullardaki öğretmenler de, aynı milletten tayin edilecekti. Sistemin asıl silahı milletin ana dili olacak, eğitim ana dilde verilecek, Rusça ise sadece bir ders olarak programda yerini alacaktı. Ancak öğrenciler Rusça öğrendikten sonra, dersler bu dilde verilmeye başlanacaktı. Öğrencilerin Rusçayı kolay ve çabuk öğrenmeleri için ana dillerinin yazılışında Rus alfabesi kullanılacaktı. Bu bir taraftan öğrencileri Kur'an alfabesinden ve İslam medeniyetinden uzaklaştıracaktı[213].

Türkistan'daki Rus işgaline Osmanlı açısından bakıldığında, İstanbul, mesafenin uzaklığı ve özellikle Rusya ile olan mücadelesini göz önünde bulundurararaktan uluslararası hareketlilikte denge politikasının da gereği olarak daha tedbirli davranmıştır. Siyasi konular ve asker gönderme gibi talepleri yerine getirilemeyen Hokand hanları, top, tüfek, barut, mermi imali için gerekli malzemeler ile gerek silahların gerekse madenlerin işletilmesi için usta ve madenciler istemelerine rağmen geçit vermez siyasi ve coğrafi sınır engelleri sebebiyle isteklerine cevap alamamışlardır. Osmanlı hükümeti siyasi ve askerî alandaki taleplere istenilen şekilde cevaplar vermemesine rağmen, Hokand hanlarının kendilerine verilmesini istedikleri "Hanlar Hanı, İller Hanı" gibi unvanları hanlara

---

[212] Demiroğlu, **a.g.m.**, s. 86.

[213] Dilek Polat, "Çarlık Devrinde Türkistan'daki Millî Ayaklanmalar", **Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD**, Elazığ 2009. s. 16, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

vermeyi uygun bulmuştur. Ayrıca, Müslümanların hamisi ve hâkimi olan Osmanlı Devleti, Hokand Hanlığı'ndan gelen elçilerin hemen hemen tamamının tüm isteklerini yerine getirmeye çalışmış, ayrıca Hicaz'a gitmek isteyenlere de her türlü yardımı yapmaktan imtina etmemiştir. Bunun yanında hanlığın bünyesindeki medreselerin daha sağlıklı bir şekilde eğitim verebilmesi için ders kitapları taleplerini de yerine getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin yukarıda izah etmiş olduğumuz sebepler dolayısıyla temkinli davranmasına karşılık, Hokand Hanlığı Osmanlı padişahlarına daima bağlı kalmış; Osmanlı ülkesinden gelen her isteği "emir" telakki etmişlerdir[214].

[214] Macit, "Osmanlı Devleti ile Hokand Hanlığı…." s. 78-79, Andican, **Osmanlı'dan Günümüze…..**, s. 220-224.

SONUÇ

XVI. yüzyıldan itibaren Fergana vadisinin de içinde bulunduğu Merkezi Türkistan bölgesinde hâkimiyet Şeybani Han ile beraber Özbeklere geçmişti. Ancak 1500'lü yıllarda Şeybani Han'ın kurduğu devlet, kurucusu zamanında parlak bir dönem yaşarken daha sonra başa geçen hanların dönemlerinde ise yavaş yavaş yerini sorunların ve mücadelelerin olduğu sıkıntılı dönemlere bırakmıştır. 1753 yılına gelindiğinde Şeybani devletinden geriye sadece Buhara Emirliği kalmış diğer bölgeler kendi bağımsızlıklarını kazanmıştı.

Özbek devletindeki parçalanma Şeybanilerin dağılmasıyla bitmemişti. Şeybani devletinin en büyük varisi ve devamı olan Buhara Emirliği, kuruluşunu tamamladıktan sonraki süreçte Hive ve Hokand olmak üzere iki ayrı yapının kendinden ayrılıp bağımsız bir devlet olmalarına engel olamayacaktı.

Hokand Hanlığı tarihinin 1700 yılında Şahruh'un han olmasıyla başladığı kabul edilir. Bölgedeki siyasi boşlukta bölgedeki boy beyleri tarafından desteklenen hanlığın ilk yöneticileri güçlü bir devlet kurmaya muvaffak olmuşlardır. Hanlık, kurulduktan sonra Abdurrahim, Abdulkerim, Erdana, ve Narboto gibi hanların dönemlerinde devlet niteliği kazanmış ve Fergana bölgesi hâkimiyet altına alınmıştır. 1800 yılından 1840 yılına kadarki dönemde Hokand Hanlığı en parlak dönemini geçirmişti. Bu dönem hem kendi içinde hem de komşularıyla olan ilişkilerde gücünün zirvesine çıktığı zamandır. Alim Han'ın, Ömer Han'ın ve Muhammed Ali Han'ın devletin başında olduğu bu dönemde hanlığın etki alanı Fergana bölgesinin dışında da görülmeye başlanmıştır. 1840 yılından sonraki dönem artık hanlığın sorunlarla mücadele ettiği dönem olup, sonuçta bu sorunları çözememiş ve bölgede Rusların da bir güç olarak ortaya çıktığı dönemde, 1876 yılında yıkılmıştır. Bu dönemdeki başlıca sorunlar olarak Fergana'daki boyların ve grupların isyanları, devlet içindeki çekişmeler ve Rus işgalinin başlamasını sayabiliriz.

Hokand Hanlığı'nın yıkıldığı dönem aslında bölge için de bir dönüm noktası ve yeni bir sürecin başlangıcı olacaktı. Bu tarihten 1991 yılına kadar Merkezi

Türkistan'da artık irili ufaklı Türk devletleri yerine bölgenin neredeyse tamamını etkileyen baskıcı ve sömürgeci bir Rus hâkimiyeti bulunacaktı.

Hanlığın yıkılmasında sadece Rus işgalini neden olarak göremeyiz. Çünkü o dönemde bölgenin en güçlü üç devleti olan Buhara, Hokand ve Hive, Rus tehlikesini görememiş, üstüne üstlük bu zor süreçten geçerken birbirine destek olmaktan çok kendi içlerinde mücadeleye girişmişlerdir. Bu yapılan hataların örnekleri çok fazladır. Hokand ordusu Ruslarla savaş halinde iken Buhara Emiri Hokand'a sefer düzenleyip Hokand ordusunu zorda bırakmış sonuçta Hokandlılar iki tarafa da yenilmişlerdi. Bu şekilde hareket edip Rusların Hokand'ı yenmesinde en büyük pay sahibi olan Buhara daha sonra Çarlık Rusya'sı'na karşı tek başına kalmış, yaptığı hatanın farkına varmakta çok geç kalmıştır.

Hokand Hanlığı'nın yıkılmasındaki başka bir etmen de son dönemlerde hiç bitmeyen yönetim karşıtı isyanlardı. Bu isyanlar hanlık ekonomisinin sarsılmasına ve halkın fakirleşmesine neden olmuştu. Bunun dışında Hokand ordusu yeni gelişmelere ayak uyduramamış, bu da tam donanımlı Rus ordusuna karşı başarı getirmemiştir.

Hokand Hanlığı'nın bağımsızlığını kaybetme sebepleri ile ilgili daha birçok sebep sıralanabilir. Ancak Türkistanlıların kendi arasındaki hâkim olma isteği ve bu yönde birbirleriyle sürekli mücadele halinde olmaları Türk tarihinde değinilmesi gereken en önemli hususlardan biridir. Türkistan coğrafyasında Türk halklarının sürekli mücadele içinde oldukları Rusya ve Çin, hiçbir bölünme yaşamadan tek devlet halinde varlıklarını sürdürürken Türklerin kendi coğrafyasında kurdukları devletlerde kabiliyetçilik zihniyetiyle sürekli hâkimiyet kavgaları yapması, daha sonra parçalanıp irili ufaklı devletler halinde gelmeleri kendilerini dış güçlere karşı sürekli olarak açık hedef haline getirmiştir.

Tezde bahsi geçen dönemde Hokand Hanlığı, Buhara Emirliği, Hive Hanlığı, bağımsız olarak hareket eden Kazak, Kırgız ve Türkmen beyleri, Çin ile mücadele eden ve sonunda onlara baş eğmek zorunda kalan Uygurlar bütün bu parçalanmışlıktan dolayı bölgede büyük bir güç olamamışlardır. Günümüz Türk

dünyasına baktığımızda yine kendi içinde bölünmeden günümüze kadar gelebilen komşu Rusya ve Çin'in arasında tıpkı hanlıklar döneminde olduğu gibi tek bir Türk devleti yerine kendi arasında çekişmelerin olduğu dört farklı bağımsız Türk devleti vardır. İleride bu sorun aşılmadıkça Türklerin cihan devleti kurma hayali sürekli ertelenecektir.

KAYNAKÇA

Abbaslı, Nazile, **Cengiz Han**, İstanbul 2001.

Abdıkulova, Roza, "XIX. Kılımda Osmon Mamleketi Menen Kokon Handıgının Ortosundakı Diplomatiyalık Baylanıştar Tuuraluu Arhivdik Materialdar", **Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 15, Bişkek 2006.

Ahmetbeyoğlu, Ali, "Türkistan Hakkında Coğrafi, Siyasi, Tarihî ve İstatistikî Malumat", **Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 22, Bişkek 2009.

Aka, İsmail, **Timur ve Devleti**, Ankara 1995.

_____,**Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)** Ankara 1994.

_____,"Timurlular", **Türkler**, C.8, Ankara 2002.

Alan, Hayrunnisa, **Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)**, İstanbul 2007.

_____, "Altın Orda Hanlığında Hâkimiyet Anlayışı ve Karaçi Beylerin Ortaya Çıkışı", **Tarih Dergisi**, Sayı 54, İstanbul 2012.

Alımbayev, Canıbek, **Obşestvenno – Politiçeskaya Jizn Kırgızov v Rossiyskoy İstoriografii Vtoroy Polovını XVIII - Naçala XX vv.**, Bişkek 2009.

Alpargu, Mehmet, "Türkistan Hanlıkları", **Türkler**, C. 8, Ankara 2002.

Altıer, Semiha, "Özbek Hanlığı'nın (1499-1599) Kültür Basamaklarındaki ilk Seçkinler: Bir Biyografi Denemesi", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 15, Ankara 2011.

Andican, Ahat, Osmanlı'dan **Günümüze Türkiye ve Orta Asya**, İstanbul 2009.

_____, **Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, İstanbul 2003.

_____, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya**, İstanbul 2009.

Atalay, İbrahim, "Türk Dünyası'nın Coğrafyası", **Türkler**, Ankara 2002.

Attokurov, Sabır **Kırgızdar XVIII Kılımda**, Bişkek 2003.

Bababekov, Haydarbek, **Istoriya Kokanda**, Taşkent 2006.

_____,**Narodnie Dvijeniya v Kokandskom Hanstve i ih Sotsialno-Ekonomiçeskiye i Politiçeskiye Predposılki: XVIII-XIX v.v.**, Taşkent 1990.

_____, "Ferghana And the Khanate of Kokand", **History of Civilizations of Central Asia,** Cilt 5, Paris 2003.

Babacanov, Bakhtier Miraimoviç, "Dukçi İşan i Andicanskoe Vosstanie 1898 goda", **Renessans Tarıh cana Madaniyat**, Oş 2002.

Babur, Gazi Zahirüddin Muhammed, **Vekayi Babur'un Hatıratı**, Terc. Reşit Rahmeti Arat, Cilt 1, Ankara 1987.

Bahadıroğlu, Muhammed Tarağay, **Timur'un Günlüğü**, İstanbul 2010.

Bahar, Hasan, "Türkistan'nın Coğrafi Konumu ve İlkçağ Kaynaklarına Göre Tarihi", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, Konya 1994.

Barthold, Vasily Vladimirovich, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1990.

_____, **Orta Asya Türk Tarihi Dersleri**, Haz. Hüseyin Dağ, Ankara 2004.

Baysun, Abdullah Recep, **Türkistan Milli Hareketleri**, İstanbul1943.

Beckwith, Christopher, **İpek Yolu İmparatorlukları Bronz Çağı'ndan Günümüze Orta Asya Tarihi**, Terc. Kürşat Yıldırım, Ankara 2011.

Beysembiev, Timur **"Tarihi Şahruhi" Kak İstoriçeskiy İstoçnik**, Almatı 1987.

Bizdin Kırgızstan Populardu Tarıhıy Ensiklopediya, Haz. Vladimir Mihayloviç Ploskih, Bişkek 2004.

Bootaeva, Baktıgul, **Kırgızı Mejdu Kokandom , Kitaem i Rossiey**, Bişkek 1995.

Bulduk, Üçler, **Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergana Tarihi**, Ankara 2006.

Cihan, Cihad, "XIX. ve XX. Yüzyılda Bazı Seyyahların Kırgızların Dinî Hayatlarına Dair Gözlem ve Değerlendirmeleri", **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 8/2, Uşak 2015.

Cöhce, Salim, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", **Türkler**, C.8, Ankara 2002.

Cüveyni, Alaaddin Ata Melik **Tarih-i Cihan Güşa**, Terc. Prof. Dr. Mürsel Öztürk, Ankara 2013.

Çapraz, Hayri, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Sayı 24, Isparta 2011.

Çelik, Muhammed Bilal, "1800–1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği", **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Sakarya 2009. (Basılmamış Doktora Tezi).

D'Ohsson, Constantin, **Moğol Tarihi**, Terc. Bahadır Apaydın, İstanbul 2008.

Demirci, Levent, Özbekistan, "Kırgızistan ve Tacikistan'ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana", **Savunma Bilimleri Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, Ankara 2012.

Demiroğlu, Hasan, Feyzullah Uyanık, "Osmanlı ve Rus Kaynaklarına Göre General İgnatyev'in Sultan Abdulaziz Dönemi Faaliyetleri (1864-1876)", **Sultan Abdulaziz ve Dönemi Sempozyumu,** Cilt 3, Ankara 2014.

_____, "Rus Sömürgeciliği", **Sömürgecilik Tarihi (Afrika-Asya)**, Eskişehir 2014.

Duğlat, Mirza Haydar, **Tarih-İ Reşidi Geride Bıraktıklarımızın Hikâyesi**, Terc. Osman Karatay, İstanbul 2006.

Durmuş, İlhami, "İskitlerin Kimliği",**Türkler**, C.1, Ankara 2002.

El-Ömeri, Şihabeddin B. Fazlullah, **Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım**, Terc. Ahsen Batur, İstanbul 20014.

Erdoğan, Aysel, "İngiliz Kaynakları ve Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Şehirlerinin (Buhara, Hive, Taşkent, Hokand, Semerkand) Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD**, Kahramanmaraş 2013, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Evans, John L., **Russia and The Khanates of Central Asia to 1865**, Orlando 1982.

Gibb, Hamilton Alexander Roskeen, **Orta Asya'da Arap Fetihleri**, Terc. Hasan Kurt, Ankara 2005.

Gündoğdu, Abdullah, "Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusunun Teşekkülü" **Türkler**, C.8, Ankara 2002.

Halfin, Naftula Aronovich, **Rossiya i Hanstva Credniy Azii (Pervaya Polovina** XIX. **Veka)**, Moskova 1974.

Hasanov, Anvarbek, **Narodnıe Dvijeniya v Kirgizii v Period Kokandskogo Hanstva**, Moskova 1977.

_____,**Vzaimootnoşeniya Kirgizov c Kokandskim Hanstvom i Rossiey v 50-60 Godah XIX. Veka**, Frunze 1961.

Hatunoğlu, Nurettin, **Türkistan'da Son Türk Devleti Buhara Emirliği ve Âlim Han**, İstanbul 2011.

Hayit, Baymirza, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, Ankara 1995.

_____,**Türkistan Rusya İle Çin Arasında: XVIII - XX. Asırlarda Ruslar ve Çinlilerin İstilaları Devrinde Türkistan Milli Devletleri ve Milli Mücadeleleri Tarihi,** İstanbul 1975.

_____, **Eski Sovyetler Birliğindeki Türklüğün Ve İslam'ın Bazı Meseleleri**, İstanbul 2000.

Hudyakov, Mihail, **Kazan Hanlığı Tarihi**, Terc. Ayaz İshaki, Ankara 2009.

Hunkan, Ömer Soner **Türk Hakanlığı Karahanlılar (766-1212)**, İstanbul 2007.

İdil, Aydın, **Yerel Kaynaklara Göre Özet Kırgızistan Tarihi,** Bişkek 2007.

İslam Ansiklopedisi, "Hokand", Cilt. 5, Bölüm 1, İstanbul 1987.

Kayabalı, İsmail, Cemeder Arslanoğlu, **Orta Asya Türklüğünün Tarihi ve Bugünkü Durumu**, Ankara 1978.

Kafesoğlu, İbrahim, **Harezmşahlar Devleti**, Ankara 1984.

_____, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 2006.

Kafkasyalı, Ali, "Bağımsızlıklarının 20. Yılında Kazakların İstiklâl Mücadelesi Tarihine Bir Bakış", **Türk Dünyası incelemeleri Dergisi**, Cilt. 12, Sayı 1, İzmir 2012.

Kamalov, İlyas, **Altın Orda ve Rusya (Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi)**, İstanbul 2009.

Kenensariev, Taşmanbet, **Kırgızdar Cana Kokon Handıgı**, Oş, 1997.

Kılıç-Schubel, Nurten, "XVI. Yüzyılda Orta Asya'da Politik Düzen: Maveraünnehir-Özbek Hanlığı (Şibanîler) Meşruiyet, Hâkimiyet ve Hukuk", **Türkler**, C.8, Ankara 2002.

Kırgız Sovet Ensiklopediyası, Haz. Bübüyna Oruzbayeva, Cilt 3, Frunze 1980.

Kırgız Tarıhı: Kıskaça Entsiklopediya, Haz. Emil Asanov, Bişkek 2003.

Kitapçı, Zekeriya, **Orta Asya'da İslamiyetin Yayılışı ve Türkler**, Konya 1994.

Kurat, Akdes Nimet **Rusya Tarihi (Başlangıçtan Günümüze Kadar)**, Ankara 1987.

Macit, Abdulkadir "Osmanlı Devleti ile Hokand Hanlığı Münasebetleri", **İLEM**, sayı 4, İstanbul 2009.

_____, "Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında XIX. Yüzyıl Osmanlı-Hokand Hanlığı Münasebetleri" **Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat ABD**, İstanbul 2008, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Maksim, Ziyabidin, **Fargana Handarının Tarıhı**, Bişkek 2007.

Mukminova, Roza Galieva, "The Shaybanids", **History of civilizations of Central Asia**, C. 5, Paris 2003.

Nabiev, Raşid, **İz İstorii Kokandskogo Hanstva**, Taşkent 1973.

Nalivkin, Vladimir, **Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva**, Kazan 1886.

Omorov, Timurlan, "Türkistan'daki Özbek Hanlığının Kısaca Tarihi ve Özbek Boyları", **Tübav Bilim Dergisi**, C. 5, Sayı 2, Ankara 2012.

Özcan, Azmi, "Osmanlı ve Babürlü Devleti Arasındaki ilişkiler", **Türkler**, C.8, Ankara 2002.

Özdemir, Emin, "Rus İşgalinden Önceki Dönemde Türkistan'a Gelen Batılı Seyyahlar ve Türkistan Tarihine Kaynak Olarak Seyahatnameleri", **Jurnal of History Studies**, C. 2/2, İstanbul 2010.

Ploskih, Vladimir, **Kirgizı i Kokandskogo Hanstva**, Frunze 1977.

_______, "Kirgizı vo Vneşney Politike Kokanda (Pervaya Polovina XIX. Veka)", **İzvestiya AN Respubliki Kırgızstan**, Sayı 1, Bişkek 1991.

Polat, Dilek, "Çarlık Devrinde Türkistan'daki Millî Ayaklanmalar", **Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD**, Elazığ 2009, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Roux, Jean, Paul, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, Terc. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, İstanbul 2001.

Saparaliev, Döölötbek, **Etnopolitiçeskaya İstoriya Oşa i Ego Okrestnostey s XVIII Do Seredını XIX v.**, Bişkek 1999.

Saray, Mehmet, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi,** Ankara 1996.

_____,**Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1985)**, Ankara 1994.

Sarıyar, Ayten "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı-Özbek Münasebetleri", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü**, İstanbul 1965, (Basılmamış Mezuniyet Tezi).

Schuyler, Eugene, **Türkistan Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca Seyahat Notları**, Terc. Firdevs Çetin, Halil Çetin, İstanbul 2007.

_____, **Türkistan Seyahatnamesi**, Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Kemal Özcan, İshan Keskin, İstanbul 2003.

Sel, Bünyamin, "Hokand Hanlığı", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD**, Elazığ 2011, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Soltonoyev, Belek, **Kızıl Kırgız Tarıhı**, Bişkek 1993.

Soodanbekov, Salmoorbek, **Obşestvennıy i gosudarstvennıy stroy Kokandskogo Hanstva**, Bişkek 2000.

Soucek, Svat, **A History of İnner Asia,** New York 2000.

Suavi, Ali, **Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması**, Haz. Abdülhalik Çay, İstanbul 1977.

Şami, Nizamuddin, **Zafername**, Terc. Necati Lugal, Ankara 1987.

Şimşir, Sebahattin, **Dünden Yarına Türkistan'da Türkler**, İstanbul, 2009.

Taşağıl, Ahmet, **Gök-Türkler**, Ankara 2012.

Tekin, Feridun, "Hanlıklar Dönemi Çağatay Edebiyatı", **Turkish Studies**, C. 6/1, 2011,http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1531266805_tekinferidun.pdf (05/07/15).

Temir, Ahmet, **Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han**, Ankara 1989.

Terentyev, Mihail, **İstoriya Zavoyevaniya Sredney Azii**, Petersburg 1906.

Togan, Ahmet Zeki Velid, **Bugünkü Türkîli (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, Cilt 1, İstanbul 1981.

_____, "Türkistan İsmi, Sınırları ve Yüzölçümü Hakkında", **Yeni Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler,** İstanbul 2005.

_____, Türk Türkistan, İstanbul 1960

Usenbaev, Kuşbek, **Obşestvenno-Ekonomiçeskie Otnoşeniya Kirgizov v Period Gospodstva Kokandskogo Hanstva**, Frunze 1961.

Usta, Aydın, **Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni**, İstanbul 2007.

Vambery, Arminius, **Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi**, Haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul 1993.

Vernadskiy, George **Rusya Tarihi**, Terc. Doğukan Mızrak & Egemen Ç. Mızrak, İstanbul 2009.

_____, Moğollar ve Ruslar, Terc. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul 2013.

Vladimircsov, Boris Yakovleviç, **Cengiz Han (Çingis-Xan)**, Terc. Hasan Ali Deniz, İstanbul 1950.

Yakubovskiy, Aleksandr Yureviç, **Altın Orda ve Çöküşü**, Terc. Hasan Eren, Ankara 1976.

Yalçınkaya, Alâeddin, **Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan**, İstanbul 1997.

Yezdi, Şerefüddin Ali, **Emir Timur**, Terc. Ahsen Batur, İstanbul 2013.

Yoska, Erhan, " Muhammed Ali Han Dönemi (1822–1842) Hokand Hanlığı-Osmanlı Devleti İlişkileri", **journal of History Studies**, C. 3, İstanbul 2011.

Zaitsev, İlya, "Astrahan Hanlığı", **Türkler**, Ankara 2002.

Ziyayev, Hamid, **Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele**, Terc. Ayhan Çelikbay, Ankara 2007.